

GENDER ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI VÝZKUM

www.gendersonline.cz

1/2004

Vážené čtenářky a vážení čtenáři, do rukou se vám dostává první letošní číslo bulletinu Gender, rovné příležitosti, výzkum. Jeho zaměření je tentokrát zejména empirické, jelikož rubrika věnovaná výsledkům výzkumu je zastoupena nejsilněji. V první řadě zde naleznete tři stati založené na výzkumu *Profese ženy a rodinné soužití, rozdíly v názorech českých mužů a žen dvou věkových generací*, z nichž první srovnává mateřskou a otcovskou výchovu v české rodině (Martina Rašticová), druhá analyzuje genderové rozdělení práce v domácnosti v České republice (Hana Hašková) a třetí se zaměřuje na profesní uplatnění žen (Alena Křížková). Tyto tři stati tak nabízejí ucelený pohled na rodinnou a pracovní situaci českých žen z pohledu dvou generací žen a mužů tak, jak jej odhalil kvantitativní výzkum provedený ve spolupráci tří institucí: SOU AV ČR, Masarykovy univerzity v Brně a VUT Brno.

Pozornost je v tomto čísle ale stejnou měrou věnována i výzkumu kvalitativnímu. Studie Hany Šlechtové nabízí zamyšlení nad mateřskou a rodičovskou dovolenou ve srovnání České republiky a Francie, vycházející z rozhovorů s českými a francouzskými matkami. Hana Maříková nás seznamuje s výsledky výzkumu mužů na rodičovské dovolené. Článek Jany Hardman-Matouškové přináší obsahovou analýzu českých učebnic občanské výchovy z genderového pohledu. Na závěr výzkumné rubriky vám Anna Putnová představí empirickou studii nezaměstnaných žen na Liberecku.

Přes výzkumnou orientaci tohoto čísla není ani teoretická část zanedbána: úvodní stať Kateřiny Liškové pojednává o problematice pornografie z hlediska americké feministické teorie a článek Radky Radimské je zamyšlením nad současnou debatou o vytlačování otců z rodiny a o nové mateřské moci. V rubrice *Informace* se mimo jiné dozvíte o novém internetovém projektu brněnského Gender centra s názvem *Gender management*. Příjemnou četbu!

pojetí genderu? Je ospravedlnitelné, nebo dokonce prospěšné, aby feministky v boji za zákaz pornografie uzavíraly koalice s konzervativci a náboženskými skupinami, nebo takové pakty podřívají emancipační potenciál feminismu? A jsou odpovědi vždycky buď – anebo?

FEMINISTKY PROTI PORNOGRAFII

Antipornografická feministická pozice identifikuje porno jako **hlavní příčinu podřízeného postavení žen a kauzálně spojuje pornografii s mužským sexuální násilím na ženách**. „Velkým tématem

pornografie jako žánru je mužská moc,“ píše Andrea Dworkin. Antipornografické feministky se shodnou na tom, že mužská nadvláda je normativní a erotizovaná (Millet 1970, Griffin 1981, Dworkin 1981 a 1987, MacKinnon 1987 a 1993). Susan Brownmiller vnímá pornografii jako esenci propagandy proti ženám, věhlasnou se stala fráze Robin Morgan „pornografie je teorie, znásilnění praxe“. Je-li pornografie většinou lidí vnímána jako zobrazení sexu, je to podle Andrey Dworkin (1981) jen důkazem toho, jak nízký je status žen v naší společnosti. Ze svědectví, které podává pornografie, je podle Dworkin jasné, co muži chtějí: ženy spoutané, ženy týrané, ženy, které jsou bité, ponižované a zneužívány, zabití ženy. „Nebo, abychom byly spravedlivé k měkké pornografii,“ píše Catharine MacKinnon, „ženy, které jsou sexuálně dostupné, takové, které je možno mít, které jsou tu pro muže, které nechťejí nic jiného, než aby si je muži vzali a použili je, možná jen s takovým malým, jemným zotročením.“ Každý druh násilí na ženách – znásilnění, týrání, prostituce, sexuální zneužívání dětí, sexuální obtěžování – se sexualizuje a v pornografii se prezentuje jako skutečná přirozenost žen.

„Proč, ptám se, jsou tak zatraceně krutí a jsou na to tak zatraceně hrdí? Někdy je to detail, který mě dovádí k šilenství. Třeba na sérii fotografií: žena se nožem řeže po prsou, po těle si rozmazává vlastní krev, do vagíny si strká meč. A ona se usmívá. Je to její úsměv, co mě dovádí k šilenství,“ píše expresivně Andrea Dworkin (1987).

Diana Russell předložila model, v němž pornografie kauzálně souvisí se znásilněním. Autorka se opírá o výzkumy, které tvrdí, že od 25 do 60 % amerických mužů udává jistou pravděpodobnost, že by se dopustili znásilnění, kdyby měli jistotu, že nebudou dopadeni, a že 25 až 30 % mužů sexuálně vzrušují obrazy znásilnění ženy. Diana Russell tvrdí, že s těmito predispozicemi způsobuje vystavení se pornografii u mužů: 1) vznik nebo zesílení touhy znásilňovat, 2) oslabení sociálních a psychických inhibitorů znásilnění a 3) u potenciálních obětí oslabuje schopnost obrany (Russell 1993). I podle Andrey Dworkin jsou „akt pornografie a akt znásilnění vlnami na stejném moři“ (Dworkin 1987). MacKinnon (1993) **smazává jakýkoli rozdíl mezi reprezentací (pornografií) a realitou (násilím na ženách)**: diváci sledující znásilnění ve filmu se nijak neliší od diváků sledujících znásilnění, které přehrává, opakuje znásilnění z filmu, ani od diváků sledujících jakékoli znásilnění. A jelikož podle této logiky reprezentace je realita, porno není o nic méně čin než mučení a znásilnění, které ukazuje.

V kontextu těchto debat volaly feministky po cenzuře pornografie. Ca-

Z OBSAHU ČÍSLA:

PORNOGRAFIE A FEMINISTICKÁ TEORIE 1

KATEŘINA LIŠKOVÁ

NENÍ „MATEŘSKÁ“ JAKO MATEŘSKÁ A RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ 6

HANA ŠLECHTOVÁ

KDO JSOU OTCOVÉ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ? 8

HANA MAŘÍKOVÁ

JAK OSLOVUJÍ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY DĚTI ŠKOLOU POVINNÉ 10

JANA HARDMAN-MATOUŠKOVÁ

VÝZKUM PROFESY ŽENY A RODINNÉ SOUŽITÍ 13

MARTINA RAŠTICOVÁ

HANA HAŠKOVÁ

ALENA KŘÍŽKOVÁ

GENDER

PORNOGRAFIE A FEMINISTICKÁ TEORIE

Jak se reprodukuje patriarchát? Čím se udržuje nerovnost žen? Kde se bere násilí na ženách? Na všechny tyto otázky byste mohli dostat odpověď: pornografie. Ale jen od některých feministek. Jiné by zase ostře nesouhlasily. Právě na téma pornografie, její příčiny a následky, její proměna nebo zákaz se vedly prudké spory (nejen) mezi feministkami v Americe 80. a 90. let. Nedávno se podobné debaty objevily i v Evropě. Jelikož evropské feministky používají stejné argumenty, jimiž se zaštiťovaly jejich americké kolegyně, je důležité kriticky analyzovat „sex wars“, které ovládly feminismus na druhé straně Atlantiku před dvěma desetiletími. Je porno degradující a ubližující zobrazení žen, nebo je to naopak osvobozující imaginace? Co znamenají dvě skupiny feministických argumentů – anti-porno a anti-anti-porno – pro

tharine MacKinnon a Andrea Dworkin společně vypracovaly a lobbvaly za přijetí **protipornografického občanského nařízení**, ve kterém argumentovaly, že **pornografie zásadním způsobem vytváří a udržuje občanskou nerovnost mezi pohlavími**. Pornografie je v jejich nařízení definována jako „grafické sexuálně explicitní materiály, které podřizují ženy prostřednictvím obrazů a slov“. Pornografie není pro autorky tohoto právního nástroje „obscénností“, není pro ně „otázkou morálky“. Jejich právní definice akcentuje pornografii jako prostředek podřizování žen.¹ Tato nařízení byla v roce 1984 přijata ve městech Minneapolis a Indianapolis, o jejich přijetí se jednalo v několika dalších amerických městech. Úspěch „antipornografek“ ale netrval dlouho. Reakce z druhé strany hluboce rozděleného feministického tábora na sebe nenechala dlouho čekat. Skupina feministických právniček a profesorek sdružených pod hlavičkou Feminist Anti-Censorship Taskforce napadla nařízení, jelikož podle nich porušovalo právo na svobodu slova a projevu zakotvené v Prvním dodatku k americké ústavě. Když Nejvyšší soud Spojených států amerických obě nařízení zrušil jako protiústavní, oslavovaly to některé feministky jako vítězství feminismu.

Argumenty proti antipornografickým feministkám jsou v zásadě trojího druhu: **liberální** (rovné právo na svobodu slova), **antiesencializující** (gender není a nesmí být považován za nerozlučně spjatý s biologickým pohlavím) a **strategické** (spojování se s konzervativci podlamuje emancipační potenciál feminismu; cenzura pornografie je kontraproduktivní).

Liberalním leitmotivem je – pochopitelně – **důraz na svobodu slova**. Hlavním vyzvatelem antipornografických feministek byl politický filozof Ronald Dworkin, který v diskuzi s MacKinnon zdůrazňoval, že většina pornografie nepřináší naprosto žádné „myšlenky“. Bylo by mylné domáhat se na základě takové představy Prvního dodatku. Nicméně podle Dworkina má každý právo přispívat k tomu, co on nazývá „morálním prostředím“ – a „za toto právo mají i jedinci, jejichž vkus nereflektuje žádné ‘myšlenky’, ale jen velice urážlivé ‘předsudky, životní styly a kultury’“. (MacKinnon reagovala prohlášením, že bigotní sexisté nemají právo na to, aby zákony a instituce byly bigotní.) Ronald Dworkin je bytostně přesvědčen o tom, že „ve skutečně rovnostářské společnosti nemohou být takové pohledy předem vykazány prostřednictvím trestního a občanského práva; namísto toho musejí být zdiskreditovány odporem, rozhořčením a výsměchem ostatních lidí“ (Dworkin in Cornell 2000).

ESENCIALIZACE GENDEROVÝCH KATEGORIÍ

V jádru argumentu feministek, které se postavily proti cenzuře, stojí přesvědčení, že **pojetí genderu v antipornografických krusádkách nebezpečně koresponduje s velice konzervativní vírou v esenciálně odlišné povahy Muže a Ženy**. Boj mezi mužskou nemoralností a ženskou ctností spíše podporuje než podřívá rigidní sexuální/genderové role. Podle Ann Snitow se tak feminismus vrací do 19. století, do doby, kdy byla většina feministek přesvědčena, že muži a ženy obývají oddělené sféry, vykonávají odlišné sociální úlohy a rovněž jejich sexuální a morální povahy jsou esenciálně odlišné. Feministky předminulého století si k boji za svá práva vybraly strategii **posilování genderových diferencí**. Podobně antipornografické hnutí konce 20. století hovoří o mužském sexuálním drivu jako o vnitřně násilném, v základu odlišném od konsenzuálnější a více milující ženské sexuální povahy (Snitow in Burstyn 1985).

Esenciálnost argumentů feministek proti pornografii netkví jen v oddělování a rozlišování (dobrého) ženského a (zlého) mužského, ale také ve **ztožnění – nejen ve vztažení – pohlaví a sexuality s genderem**. Podle MacKinnon je gender sexuální. „Pornografie je ve feministickém pohledu formou vynuceného sexu, praktikou sexuální politiky, institucí genderové nerovnosti. V této perspektivě pornografie není neškodnou fantazií či zkorumpovanou a zmatenou misreprezentací jinak přirozené a zdravé sexuality. Spolu se znásilněním a prostitucí, na nichž se podílí, pornografie institucionalizuje sexualitu mužské nadvlády, v níž se prolíná erotizace nadvlády a podřizovanosti se sociální konstrukcí mužského a ženského. Gender je sexuální. Pornografie ustavuje význam takové sexuality“ (MacKinnon 1987). „Žena“ v přístupu MacKinnon splyvá s „ženskou sexualitou“ a s „ženským pohlavím“.

Je-li gender chápán jako binární kategorie, která platí univerzálně a napříč dějinami (jak gender ve své teorii pojímá MacKinnon), **pak se z genderu stává naturalizovaná, neměnná kategorie. Z ustrnulého popisu sexuálního antagonismu jako by nebylo cesty ven** – teorie MacKinnon neposkytuje prostor pro podvracení připsané role; kdo se jednou narodí bez penisu, té je v této společnosti připsána neměnná role. Role oběti. A jelikož se takovému osudu nelze vyhnout skrze emancipační strategie, musí nastoupit redukování a regulování sexuality. „Ne svoboda, ale cenzura,“ píše Brown, „ne riskantní experimenty s proměňováním významů, ale více policie“ (Brown 1995). Tam, kde současná teorie a mnohé soudobé politické snahy dekonstruují a destabilizují kategorie subjektu, identity a společnosti, které stály v centru moderních liberálních společností, MacKinnon tyto kategorie křísí a obnovuje. Za hávem radikální politické teorie se tak skrývá implicitně pozitivistický, konzervativní projekt.

FEMINISTKY PROTI CENZUŘE (A PROTI KONZERVATIVNÍM ALIANCÍM)

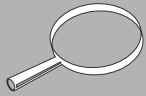
Faktické aliance s konzervativci – jež antipornografické feministky uzavíraly během projednávání občanských nařízení zakazujících pornografii – byly dalším terčem kritiky „feministek proti cenzuře“. Editorka vlivného sborníku *Women Against Censorship* (1985) Varda Burstyn poukazuje na **nebezpečnost feministického spolčování s Novou pravíci, jejímž cílem je omezení práva na interrupci a pošlapávání práv homosexuálů**. „Co znamená v Mulroneyho Kanadě a Reaganově Americe požadovat nové právní nástroje k regulaci veřejné sexuální imaginace?“ ptají se autorky anticenzorského sborníku.

Oponentky/ti antipornografických nařízení varovali, že **přijetí zákona povede spíše k represí sexuální svobody než k prevenci sexuálního útaku**. Například nezávislé tvůrkyně lesbického S/M porna se obávaly, že ačkoli jejich tvorba nemá nic společného s definicí podřizovanosti žen, jak ji předkládají MacKinnon a Dworkin, a ačkoli výroba jejich videí neznamená vykořisťování účinkujících, mohla by být jejich díla v důsledku antipornografických nařízení zakázána. Některé z obav se skutečně naplnily v Kanadě, kde Nejvyšší soud v roce 1992 reinterpretoval trestnost „obscenity“ – důraz se přesunul z „morálky“ na „škodu způsobenou ženám“ přesně v duchu přístupu MacKinnon/Dworkin. Na základě tohoto rozhodnutí mohli kanadští policisté a celníci zabavovat a trestat lesbickou a gayskou erotickou literaturu. Soudní rozhodnutí tak způsobilo novou cenzuru. Vůbec první obvinění bylo vzneseno proti lesbickému knihkupectví v Torontu za prodej amerického časopisu lesbické erotické literatury *Bad Attitude*. Státní moc v tomto případě nejen potlačila menšinovou sexualitu, ale ve foucaultovském smyslu vyprodukovala obraz škodlivé, a proto trestuhodné lesbické sexuality. Co stálo před soudem, byly „špatné postoje“ – postoje sexuálních druhých (Cossman et al. 1997).

CENZURA PORNOGRAFIE V EVROPĚ?

Jako ozvěnou se vrací feministické argumenty proti pornografii a za její legislativní zákaz v současné Evropské unii. Heather MacRae (2003) volá po změně právní definice pornografie ze stávajícího „ohrožování mravnosti“ (taková je definice i v ČR) na „diskriminaci žen“ zcela po americkém vzoru. MacRae se snažila o změnu německé legislativy, a jelikož na domácí půdě je prosazení zákazu nepravděpodobné, obrací své snahy a naděje na celoevropskou úroveň. Jediná závazná regulace v EU je zatím obsažena v direktivě *Televize bez hranic*, která omezuje vysílání „pornografických“ pořadů a vytlačuje je do pozdních nočních hodin. Evropská komisařka práce a sociálních záležitostí ale oznámila, že se chystá navrhnout právní nástroje zakazující sexuální diskriminaci i mimo sféru práce, především v reklamě. MacRae v duchu přístupu „pornografie = diskriminace/násilí“ v této snaze spatřuje otevření nové cesty a získání silného prostředku k zákazu pornografie jako celku.

Kanadský příklad je však přesvědčivou ukázkou toho, co se stane, když stát získá silnější nástroje k represí sexuální (nejen) reprezentace. Feministická analýza antipornografických argumentů odhaluje skrytý konzervatismus na první pohled radikální snahy zbavit ženy patriarchálního jha. I když řada mediálních obrazů žen v naší kultuře je bezesporu misogynní, jejich odstranění v důsledku právního zákazu neodstraní patriarchát ani nezlepší ekonomické či sociální postavení

žen. Jako funkční alternativa se mi jeví snaha o proměňování významů v reprezentacích sexuality, odpoutávání pornografie od degradujících a stereotypizujících obsahů, feministické znovudobývání sexuální diskursů. Tato cesta je rozhodně delší než škrť zákonodárcova pera. Má však velkou výhodu – dává sílu svým propagátorkám: ženským jako politickému subjektu.

*Kateřina Lišková
autorka působí na New School v New Yorku*

Literatura:

- Brown, W. 1995. *States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton University Press.
- Butler, J. 1997. *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Burstyn, V. (ed.) 1985. *Women Against Censorship*. Vancouver: Douglas and McIntyre.
- Cornell, D. (ed.) 2000. *Feminism and Pornography*. New York: Oxford University Press.
- Cosman, B. et al. 1997. *Bad Attitude(s) On Trial. Pornography, Feminism, and the Butler Decision*. Toronto: University of Toronto Press.
- Dworkin, A. 1981. *Pornography: Men Possessing Women*. London: Women's Press.
- Dworkin, A. 1987. *Letters From a War Zone*. New York: Lawrence Hill Books.
- Griffin, S. 1981. *Pornography and Silence. Culture's Revenge Against Nature*. New York: Harper and Row.
- MacKinnon, C. A. 1987. *Feminism Unmodified. Discourses on Life and Law*. Cambridge: Harvard University Press.
- MacKinnon, C. A. 1993. *Only Words*. Cambridge: Harvard University Press.
- MacRae, H. 2003. „Morality, Censorship, and Discrimination: Reframing the Pornography Debate in Germany and Europe.“ *Social Politics*, Vol. 10, No. 3: 314-345.
- Millet, K. 1970. *Sexual Politics*. New York: Ballantine Books.
- Russell, D. (ed.) 1993. *Making Violence Sexy. Feminist Views on Pornography*. New York: Teachers College Press.
- Snitow, A., Ch. Stansell and S. Thompson (eds.). 1983. *Powers of Desire. The Politics of Sexuality*. New York: Monthly Review Press.

Poznámky:

- 1 Občanské nařízení, tak jak bylo formulováno, umožňovalo žádat soudní náhradu ženám, které byly zneužity v průběhu výroby pornografie, ale i ženám, které doznaly újmu ze strany konzumenta pornografie a mohly dokázat, že jeho akt byl následkem čtení nebo sledování pornografie. Soudit se mohla rovněž žena, která se cítila ve svých rovných občanských právech poškozena v důsledku nežádáného vystavení pornografickým obrazům, které jí prezentovaly výhradně jako sexuálně dostupnou komoditu, a tak umiňovaly jiné způsoby její sebezprezentace.

NOVÁ MOC MATEK A STARÁ MOC OTCŮ

Dvacáté století bylo dějištěm revolučních změn v oblasti postavení a práv mužů a žen a v oblasti rodiny a soukromého života. Jedním z důsledků těchto změn je diskuse, která v západních zemích existuje již od 70. let a v poslední době se objevuje i v ČR: **diskuse o absenci otců a o nástupu matriarchátu**. Tato diskuse vychází z faktu, že díky postupnému zrovnoprávnění žen s muži byla postupně omezena absolutní moc otce v rodině jak nad manželkou, tak nad potomky. Navíc dalším důsledkem emancipace žen jdoucí ruku v ruce s pokračující individualizací společnosti byl nevídaný nárůst rozvodů, spojený s nárůstem počtu žen-matek vychovávajících své děti bez přítomnosti otce. Tou nejradikálnější změnou ale bylo zpřístupnění fungující antikoncepce pářům, a zejména ženám, spolu s legalizací potratu, což umožnilo ženám převzít kontrolu nad svým tělem a vymanit se z nutnosti koloběhu neustálých mateřství.

Tyto změny, které dnešní generace mladých žen bere jako samozřejmé, byly ve skutečnosti těžce vydobyty generací jejich matek a babiček. Kromě jiného vzbudily a stále v určitém prostředí vzbuzují obavy a negativní reakce, které se projevují ve veřejném, mediálním i v odborném diskursu. Kritici těchto změn argumentují tím, že muži jsou vytěsňováni z výchovy, jsou nejistí ve své nové roli, matky se zmocňují veškerého vlivu a moci v rodině, otcové jsou matkami z rodin vytlačováni a v důsledku toho všeho jsme svědky nástupu matriarchátu. Řešení je zpravidla spatřováno v návratu k tradiční patriarchální rodině, v upevnění otcovské moci a omezení ženské svobody. Jak je tomu ale s těmito změnami ve skutečnosti?

V průběhu 20. století skutečně došlo k převrácení stavu věcí a velká část rodičovské autority, moci, ale i zodpovědnosti přešla z otce na matku. Z tohoto vývoje ale nelze vinit matky samotné, jelikož to nebylo jejich zamýšleným cílem, ale ani otce absentující z péče o děti. Je třeba se podívat na celý systém vztahů v rodině a reprodukci a na jeho historii. Je zřejmé, že ve druhé polovině 20. století byla narušena většina principů, na kterých spočívala patriarchální organizace rodiny. Mízi právní nadřazenost muže, ženy se afirmují jako individua. Se vstupem na pracovní trh se stávají v jisté míře na muži

ekonomicky nezávislé, díky ženské antikoncepci a svobodné interrupci volně disponují svým tělem, mateřství se tak pro ně stává formou sebe-realizace a ne již biologickou nutností. Tento vývoj budí v určitých skupinách obavy o budoucnost rodiny a o blaho dětí. Většina používaných argumentů sice vychází ze skutečné situace, ale nebere v úvahu všechny proměnné, zakládá se na určité ideologii, která je zastřena závojem vědy. Často jsou to argumenty velmi podobné těm, které byly používány již před dvěma sty lety. Pokusme se tedy odpovědět na otázku, zda skutečně došlo k přesunu moci z otců na matky, zda je evropská rodina skutečně pod nadvládou matek, a to prostřednictvím pohledu na několik oblastí, které se nacházejí v centru sporu o rozdělení moci mezi mužem a ženou v rodině.

ANTIKONCEPCE

Antikoncepční techniky jsou dnes feministickým hnutím chápány jako pozitivum pro ženy, které díky nim nejsou limitovány být jenom matkami. Přesto ale v minulosti jejich aplikace vycházela v první řadě z iniciativy mužů a ženy k ní byly přesvědčovány jen velmi zvolna. První volání po „stávce břich“ vyšlo od socialistických aktivistů – mužů, kteří tím chtěli docílit snížení počtu dělnických pracovních sil a tím pádem zvýšení platů. První feministky nejprve vystupovaly jako matky, a žádaly práva ve jménu svého mateřství; postupně ale převzaly myšlenku „stávkových břich“ a začaly odsuzovat mateřství ve prospěch jiného uplatnění ženy.

V protikladu z prvotního nadšení z možností, které antikoncepce ženám přináší, se ale vynořují i argumenty, zpochybňující podíl ženského hnutí na tomto vývoji a zároveň i jeho jednoznačný přínos pro ženy, zejména co se týče hormonální antikoncepce. Ukazuje se, že hranice mezi zastánci a odpůrci antikoncepce nikdy neprobíhala mezi muži a ženami, ale spíše mezi konzervativci a liberály, kteří obojí byli muži i ženy. Za úvahu stojí fakt, že antikoncepce a potrat byly legalizovány a rozšířeny v momentě, kdy to nejvíce vyhovovalo kapitalistickému systému a trhu: potřeba ženské pracovní síly, zvýšení populace po babyboomu (který na západě proběhl v 50. – 60. letech 20. století). Antikoncepce a potrat byly velmi rychle medikalizovány a tím se dostaly naprosto pod kontrolu lékařů, což byli v té době muži, stejně tak byli muži vynálezci většiny antikoncepčních technik a zákonodárci umožňující jejich používání. Bez jejich souhlasu by rozvoj antikoncepce nebyl možný.

Výroba a prodej antikoncepce představuje ohromný zdroj příjmů, navíc jsou marketingově preferovány ty metody, které se dají dobře komercializovat – a platí ženy. Objevují se také argumenty, podle kterých byla hormonální antikoncepce ve skutečnosti navržena tak, aby dobře sloužila mužské sexuální touze: žena je vždy k dispozici bez rizika oplodnění, ale musí za tímto účelem konzumovat množství hormonů.

Přínos dostupné a spolehlivé antikoncepce pro ženy rozhodně nelze zpochybnit, je ale užitečné se zamyslet nad tím, jak může být ženská potřeba omezit vlastní plodnost manipulována a využívána. Každopádně se zdá, že prvním impulsem k omezení plodnosti a tím pádem k rozvoji antikoncepce nebylo ženské volání po osvobození od neustálého rizika těhotenství, ale tlak mužů-otců na matky, aby snížily počet svého potomstva, k čemuž jim muži dali k dispozici prostředky. Ženy se ve druhé polovině 20. století těchto prostředků zmocnily a využily je k rozšíření své svobody (Knibielher 1987: 258-263).

EKONOMICKÉ POSTAVENÍ

Diskriminace žen na pracovním trhu v mnoha směrech souvisí se skutečným nebo jen potenciálním mateřstvím. Dnes se již sice neříká, že ženy nemohou zastávat důležitější sociální pozice proto, že jsou od přírody slabé a že vzhledem k tomu, že jejich tělo je předurčeno k mateřství, nemohou být ničím jiným než matkami. Oproti tomu se běžně argumentuje tím, že žena rodí a kojí děti, a proto má lepší předpoklady o ně pečovat, což jako by automaticky znamenalo, že o ně bude pečovat primárně ona po celé jejich dětství a navíc bude pečovat o domácnost i o manžela. Ženy-matky jsou tak stále nuceny pracovat na dvoji směnu; jejich práce doma není nijak finančně ohodnocena a navíc se negativně projevuje v jejich ohodnocení v práci profesionální. To, jak společnost dnes hodnotí práci matky, která pečuje a vychovává děti, se ukazuje ve výši příspěvku při rodičovské dovolené a v dalších sociálních dávkách, v České republice stejně jako v jiných zemích Evropy.

ROZDĚLENÍ ROLÍ V RODINĚ

Industriální společnost je v určitém smyslu stále napůl feudální: od jednoho z partnerů se očekává kompetitivita a mobilita, zatímco od druhého obětování svých vlastních zájmů ostatním, neplacená práce a závislost (Beck, Beck-Gernsheim 1995: 6). Nástup žen na pracovní trh znamená konec tohoto uspořádání a zároveň konec rodinných ideálů – rodina proto už nemůže existovat v takové podobě, v jaké existovala do 70. let 20. století. Běžnou konzervativní reakcí je obviňování žen ze sobectví a z krize, do které se rodina dostala, obviňování za nárůst rozvodů a za nedostatečnou péči o děti – to vše proto, že ženy odmítají nadále podřizovat své zájmy zájmům rodiny a chtějí se stát individui se stejnými právy, jako jejich manželé.

PROFESIONALIZACE VÝCHOVY

Během 19. století se péče o malé děti a hygiena stala vědou a mateřství se dostalo pod lékařskou a vědeckou kontrolu. V průběhu druhé poloviny 20. století se stala vědou i výchova dětí. Prvním impulsem byla Freudova teorie na přelomu 19. a 20. století, která varovala matky před přehnaným citem vůči synům: dávat příliš mnoho lásky se stalo stejným nebezpečím jako dávat málo lásky. Ale zejména v 60. letech dochází k masivnímu rozšíření psychologie a psychoanalýzy a její popularizaci mezi rodiči. Od té doby neustále vychází spousta odborných návodů, jak se správně starat a vychovávat děti, z rodičovství se stala odborná činnost. Rodiče, a hlavně matka, je stále sledována odborníky, řídí se jejich radami, které nachází v příručkách a časopisech. **Výsledkem je stále větší časová, psychická a materiální náročnost rodičovství, která se ale odráží hlavně v mateřství.** Matka je vystavena ohromnému stresu – nemůže totiž nic udělat úplně dobře, jelikož na vše existuje několik rozcházejících se odborných názorů. Mateřství se tak stává stále náročnějším, přestože dnes domácí práce a péče o děti je usnadněna službami a technologií a žena by tak teoreticky měla mít mnohem víc času na jiné činnosti. Ve skutečnosti se výchova stává tak náročnou, že ženy opět musí trávit většinu svého času péčí o rodinu (studování příruček, učení se doma s dětmi, doprovázení do kroužků, konzultace odborníků, cvičení atd.) (Knibielher 1987: 264-265; Singly 1993).

OTÁZKA ROZVODU

Vdaná žena, která akceptuje převažující tradiční rozdělení genderových rolí v rodině, má horší podmínky investovat do své pracovní kariéry, zpravidla svou kariéru podřizuje rodině a tím pomáhá manželovi v jeho profesionálním rozvoji. Vdaná žena sice sdílí status a životní úroveň svého manžela, ale tato kompenzace má své nedostatky – žena za ní totiž platí svou nezávislostí. Její kapitál je přímo závislý na tom, zda setrvává v manželství s daným mužem, do kterého investuje své zdroje. **Jakmile dojde k rozvodu, žena přestává sdílet manželovo ekonomické postavení a tím ztrácí podíl na zdrojích, které předtím vložila do manželova profesionálního úspěchu.** „Během rozchodu, momentu, který znamená explicitní vyřizování účtů mezi partnery, žena nezískává zpět to co investovala, přestože měla během let trvání manželství přístup k peněžním a symbolickým vkladům svého manžela“ (Singly 2002: 180). Ženy jsou sice českými soudy ještě stále privilegované v otázce svěření dětí do výchovy, ale s rozvodem většinou ztrácejí stavce svěřování životní úroveň a nezdědka se dostávají až na hranici chudoby.

Z výše uvedeného je zřejmé, že přes všechny změny, ke kterým ve 20. století v rodinném uspořádání vztahů mezi muži a ženami došlo, je žena v rodině stále nucena podřizovat své zájmy zájmům manžela a dětí. Stále na ní spočívá většina domácí a výchovné práce, jen při tom zvládá ještě i zaměstnání. Skutečným problémem, který je třeba studovat, nejsou ženy, ale jsou to muži. Zatímco život žen se v posledním půlstoletí dramaticky změnil a ženy se tímto změnám více méně přizpůsobily, nyní se budou muset změnit muži. K zásadním transformacím došlo zejména ve čtyřech sférách ženského života: v rodině, práci, v ženské identitě a v oblasti ženské intimity či sexuality. U mužů se ale nezměnilo skoro nic. Většina z nich stále věří, že mohou mít vše (například zároveň šťastnou rodinu a naprostou volnost v rozvoji kariéry). Mohou to ale mít jen díky tomu, že ženy to nemají. Většina mužů sice souhlasí s nutností emancipace žen a s rovnou dělbou domácích prací, ale jaksi stále doufají, že jich osobně se to netýká. Jako by bylo možné, aby ženy obecně byly rovnoprávné a emancipované, ale konkrétně

jejich partnerka se bude nadále věnovat péči o rodinu a podřídí svou kariéru potřebám svých dětí a manžela – a to je jádro problému. Jediné možné řešení spočívá v tom, že se muži smíří se ztrátou svých privilegií a skutečně akceptují ženy jako bytosti se stejnými právy a nároky jako mají oni sami. **Onen zmiňovaný strach z nástupu matriarchátu je totiž jen strachem ze ztráty nadřazeného mocenského postavení, které je pro většinu mužů stále nevyslovovanou samozřejmostí, ať si to uvědomují či nikoli.**

Radka Radimská

Literatura:

Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
Knibielher, Y., Fouquet, C. 1977. *Histoire des mères*. Paris: Montalba.
Knibielher, Y. 1987. *Les pères aussi ont une histoire*. Paris: Hachette.
Singly, F. de 1993. „Les habits neufs de la domination masculine“. *Esprit* 196: 54-64.

ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI

INSTITUCIONÁLNÍ A PRÁVNÍ ZAJIŠTĚNÍ ROVNÝCH PŘÍLEŽITOSTÍ – SROVNÁNÍ STAVU V ČR A RAKOUSKU

Názory žen a mužů dvou generací na skloubení profesionálního a rodinného života žen jsou nepopíratelně ovlivňovány i obecnou mírou rodinného vědomí a znalostmi konkrétní právní úpravy postavení žen ve společnosti.

Z celé škály otázek od peněžitě pomoci v mateřství přes rodinné právo po postavení ženy v pracovním poměru a seberealizaci v podnikatelské sféře byla pro potřeby tohoto výzkumu vybrána především otázka zajištění rovného postavení žen a mužů v pracovním životě. Navazujeme tak na zjištění uvedená v předchozím projektu č. 402/000501 a orientujeme se zejména na pracovní právní úpravu a institucionální zajištění celé problematiky.

Není smyslem tohoto článku uvádět kompletní právní úpravu, tyto informace jsou běžně k dispozici na webových stránkách Ministerstva práce a sociálních věcí a jednotlivých občanských sdružení zabývajících se touto problematikou.¹

V průběhu let 2000 až 2002, tedy již po přijetí tzv. "harmonizační novely" zákoníku práce, byly schváleny další 3 směrnice, které se týkají rovného zacházení a zákazu diskriminace a které bylo nezbytné implementovat do právního řádu ještě před přistoupením České republiky k Evropské unii. Z pohledu našeho tématu je důležitou zejména **směrnice Evropského parlamentu a Rady 2002/73/ES, kterou se mění směrnice Rady 76/207/EHS o zavedení rovného zacházení pro muže a ženy**, pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornému vzdělávání a postupu v zaměstnání a pracovní podmínky.

V roce 2002 a 2003 jsem pak mohli zaznamenat v textech zákonů postupné zpřesňování formulací týkajících se podmínek pro zajištění rovného zacházení se všemi zaměstnanci v duchu této nové směrnice.

V dubnu 2002 byl přijat zákon č. 218/2002 Sb., o službě státních zaměstnanců ve správních úřadech. Zde se v hlavě I. "**Zákaz diskriminace ve služebním poměru**" v § 80 zakotvují základní principy rovnosti i ve výše uvedené profesní sféře. V zásadě však shodně jako v té době účinném textu zákoníku práce.²

Teprve v novele zákona o zaměstnanosti č. 220/2002 Sb.³ se s účinností od 28. 5. 2002 objevují formulace vyjadřující tzv. "**pozitivní akci**" – zabezpečování státní politiky zaměstnanosti zahrnuje i opatření na podporu a dosažení rovného zacházení s muži a ženami. Došlo i k posunu některých formulací směrem k přiblížení se nové směrnici (navádění k diskriminaci, vymezení, kdy se o diskriminaci nejedná apod.)

Zpřesnění formulací obsahuje i novela zákona o vojácích z povolání č. 254/2002 Sb. s účinností od 28. 6. 2002.⁴

Zákon č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů pak s účinností od 1. 1. 2003 poprvé formuluje v § 38 přípustnost tzv. "pozitivní diskriminace".⁵

Návrh na právní úpravu pozitivních opatření ve prospěch příslušníků méně zastoupeného pohlaví vychází z čl. 141 odst. 4 Amsterodamské smlouvy a ze skutečnosti, že existenci těchto opatření výslovně připouští směrnice Evropského parlamentu a Rady 2002/73/ES.

V roce 2003 byl projednáván a 14. 1. 2004 pak schválen zákon č. 46/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 312/2002 Sb., o úřednících územních samosprávných celků a o změně některých zákonů. Jedná se o velmi podstatnou úpravu ustanovení o rovném zacházení, jehož smyslem bylo zejména implementovat směrnice Rady.

Obtěžování z důvodu pohlaví a sexuální obtěžování je podle směrnice považováno za diskriminaci. Přičemž za diskriminaci se považuje i podněcování, navádění nebo vyvolávání nátlaku směřujícího k diskriminaci. Novela dále zpřesňuje vymezení výjimek z obecného principu rovného zacházení se všemi zaměstnanci zaměstnavatele, které mohou vyplývat ze zákoníku práce nebo ze zvláštního právního předpisu nebo z věcného důvodu, který spočívá v povaze vykonávané práce, kterou má zaměstnanec vykonávat a který je pro výkon této práce nezbytný.⁶

Ustanovení § 1 odst. 4 ZP přesněji vymezuje a přehledněji uspořádává diskriminační znaky (pohlaví se posouvá na první místo ve výčtu, jakákoliv diskriminace je nahrazena pojmem "přímá i nepřímá", doplňuje se formulace, že "diskriminace z důvodu těhotenství nebo mateřství se považuje za diskriminaci z důvodu pohlaví"). Rovné zacházení dle § 1 odst. 3 až 5 a § 7 odst. 2 až 6 ZP se vztahuje na všechny pracovní právní vztahy od jejich vzniku až po jejich skončení a v souvislosti s ustanovením § 28 i na předmluvní jednání o vzniku konkrétního pracovního vztahu.

Obdobně jako princip rovného zacházení podle ustanovení § 1 odst. 4 ZP, nemůže ani princip zákazu diskriminace platit ve všech případech absolutně. V souladu se směrnicemi ES není podle § 1 odstavce 5 ZP diskriminací rozdílné zacházení na základě uvedených diskriminačních znaků, pokud z povahy pracovních činností nebo souvislosti vyplývá, že tento důvod představuje podstatný a rozhodující požadavek pro výkon práce, kterou má zaměstnanec vykonávat a který je pro výkon této práce nezbytný. Cíl sledovaný takovou výjimkou musí být vždy oprávněný a požadavek přiměřený. V praxi půjde zejména o výjimky dané zvláštní povahou sjednané práce, s ohledem na společnost obecně uznávané morální, náboženské či kulturní hodnoty, které jsou pro výkon zcela konkrétní práce považovány za nezbytné a přiměřené.⁷

Tamtéž jsou zakotvena základní pravidla pro přijímání pozitivních opatření ve prospěch méně zastoupeného pohlaví. Zaměstnavatel může přijmout dočasné opatření poskytující zvláštní výhody pro usnadnění pracovního zapojení méně zastoupeného pohlaví nebo pro předcházení či kompenzaci nevýhod v jeho funkčním nebo jiném postupu. **Z tohoto důvodu zákon přímo stanoví, že toto dočasné opatření zaměstnavatele nelze považovat za diskriminaci.**

V dalších odstavcích paragrafu 1 je pak definována přímá a nepřímá diskriminace, odlišeno obtěžování (šikana, mobbing) od sexuálního obtěžování.

S účinností od 1. 1. 2003 se objevuje také v procesních předpisech⁸ jedna novinka, která umožňuje ve věcech ochrany před diskriminací na základě pohlaví, rasového nebo etnického původu atd. zastoupení účastníka též právníkou osobou vzniklou na základě zvláštního právního předpisu (zákon o sdružování občanů), k jejímž činnostem uvedeným ve stanovách patří ochrana před takovou diskriminací.

Všechna ustanovení týkající se rovného zacházení a zákazu diskriminace jsou relativně velmi mladá a nepodařilo se najít v žádném ze stávajících velkých informačních systémů pro právníky (ASPI, LexGalaxy a LexDATA) ani jeden judikát k výše uvedené problematice. V **organizačně-politické oblasti** je cennou snahou MPSV zmapovat

celou institucionální rovinu státních, akademických, a zejména nevládních neziskových organizací. Také povinnost všech resortů vytvořit od 1. 1. 2002 jedno místo pro zaměstnance, který se bude plně věnovat agendě rovných příležitostí pro muže a ženy a přijetí resortních priorit v této oblasti, je dalším krokem vpřed. Pravidelná kontrola nejdůležitějších aktivit Radou vlády pro rovné příležitosti je již samozřejmostí.

Velmi pozitivně lze hodnotit materiály twinningového projektu PHARE „Zlepšení státního institucionálního mechanismu pro provádění, prosazování a kontrolu rovnosti zacházení pro muže a ženy“⁹, který velmi podrobně vypočítává zkušenosti z jednotlivých evropských zemí a připojuje návrhy na úpravy v České republice. Doporučení k široké aplikaci gender mainstreamingu v celé škále státních institucí, k intenzivnější organizační práci a personálnímu posílení na všech úrovních správy lze doporučit. Na druhé straně promítnutí rovnosti žen a mužů ve změně názvu ministerstva práce a sociálních věcí lze brát s rezervou.

V současné době neexistuje žádný státní orgán, který by plnil požadavek článku 8a směrnice 2002/73/ES. Taková instituce by měla být vytvořena buď ve tvaru nového střediska pro rovnost zacházení, nebo v rámci veřejného ochránce práv (ombudsmana) s rozšířenou pravomocí, širšími kompetencemi a s většími zdroji. Doporučení směřují k jmenování odpovědných pracovníků na úrovni krajů i obcí.

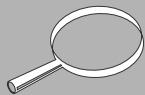
Rakouský zákon o rovnosti zacházení pro muže a ženy pro soukromou sféru je z roku 1979 (BGBl. č. 108/1979 – Gleichbehandlungsgesetz 1979), pro veřejný sektor pak z roku 1993 (BGBl. č. 100/1993 – Bundes-Gleichbehandlungsgesetz). Existuje i pravidlo o kvótách ve veřejném sektoru stanovené článkem 40 posledně uvedeného zákona. Na celostátní úrovni existuje také ombudsman pro rovnost příležitostí (Anwältin für Gleichbehandlungsfragen), další jsou pak na zemských úrovních. Jen v samotném Grazu jsem měla možnost hovořit s pracovníci Dokumentačního centra pro ženskou problematiku, s DRⁿ ELKE LUJANSKY – LAMMER¹⁰ působící jako Regionalanwältin. Odešla jsem vybavena tlustým poradacem plným řešených podání na komisi pro rovné zacházení. Vedle nich působí v Grazu ještě osoba zemské pověřenky pro rovné zacházení (Gleichbehandlungbeauftragte) a tzv. Frauenbeauftragte (pověřená osoba) magistrátu města, do jejíž kompetence patří řešení problému a stížností žen i mužů na diskriminaci, dále pomoc a porady, propojování ženských organizací, projektů, úřadů, zájmových zastoupení s cílem odstranění problémů a zvýšení povědomí žen v otázkách jejich rovného postavení.¹¹ Z kanceláře pro otázky žen (Frauenbüro der Stadt Salzburg) jsem získala leták, který uvádí celkem 17 míst, kam se mohou ženy ve městě obrátit v pracovních, sociálních i podnikatelských problémech.

Další zkušenosti z činnosti příslušných organizací v Rakousku mohou být podkladem pro samostatný článek.

JUDr. Danuše Spáčilová
Autorka působí na Právnické fakultě MU v Brně

Poznámky:

- 1 Viz www.mpsv.cz, www.feminismus.cz
- 2 Zákon č. 218/2002 Sb., o službě státních zaměstnanců ve správních úřadech a o odměňování těchto zaměstnanců a ostatních zaměstnanců ve správních úřadech (s účinností od 1.1.2004).
- 3 Zákon č. 220/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 9/1991 Sb., o zaměstnanosti a působnosti orgánů České republiky na úseku zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů.
- 4 Zákon č. 254/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 221/1999 Sb., o vojácích z povolání, ve znění pozdějších předpisů.
- 5 (1) Územní samosprávný celek přijme opatření, aby při přijímání do pracovního poměru úředníků nebo při jmenování vedoucích úředníků bylo soustavně přihlíženo i k zájmu na získávání a udržování rovnoměrného zastoupení pohlaví mezi úředníky nebo na některém stupni řízení.
- (2) Opatření přijatá příslušným orgánem územního samosprávného celku, která by jinak byla diskriminací z důvodu pohlaví, se za diskriminaci nepovažují, pokud je pro ně důvod spočívající v nerovnoměrném zastoupení pohlaví mezi úředníky nebo na některém stupni řízení. Přijatá opatření však nesmí směřovat v neprospěch osoby opačného pohlaví, jejíž kvality jsou vyšší než kvality současně s ní přijímaných osob do pracovního poměru úředníků nebo při jmenování vedoucích úředníků.
- 6 Viz Důvodová zpráva k zákonu č. 46/2004 Sb.
- 7 Viz Důvodová zpráva k zákonu č. 46/2004 Sb.
- 8 Zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, zákon č. 99/1963 Sb, občanský soudní řád ve znění novely č. 151/2002 Sb.
- 9 Viz www.mpsv.cz, viz též "Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů" zpracovaná na základě švédských zkušeností.
- 10 Příslušné "in" u DR. je náhražkou našeho "ová" za jménem.
- 11 Viz řada propagačních materiálů, brožurek, letáků, které jsou k získání na všech pracovištích tzv. Frauenbüro – ženských kancelářích zřizovaných městskými úřady.

VÝZKUM

NENÍ „MATEŘSKÁ“ JAKO MATEŘSKÁ A RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ

Jak dlouho je normální být s dítětem doma v České republice a ve Francii

(Úvaha opřená o výpovědi českých a francouzských rodičů třídných rodin¹)

Úvod

České matky² zůstávají s dětmi doma podstatně déle než francouzské. Proč? U mateřské dovolené jsou výše peněžité pomoci vzhledem ke mzdě i garance místa srovnatelné³. Vzhledem k její kratší délce⁴ však svěřují Francouzky, vracejí-li se ihned po ní na pracoviště, do péče jiné osoby či zařízení dítě mladší⁵ než Češky. Francouzky by tedy měly být víc motivovány zůstat doma i po ní. Skutečnost je ale opačná⁶.

RODIČOVSKÁ DOVOLENÁ

Hlavní přednost rodičovské dovolené – zákonná záruka zaměstnání až do tří let věku dítěte – je obdobná⁷. Srovnatelná je i relativní výše rodičovského příspěvku^{8,9}.

Nevýhodou pro francouzské rodiče je, že nárok na příspěvek je vázán na předchozí výdělečnou činnost. V součtu sice jen dvouletou, ale v období ne příliš vzdáleném narození dítěte¹⁰. Nárok na příspěvek navíc neměl rodič na dítě narozené v prvním pořadí před 1. lednem 2004¹¹.

Žene Francouzky do zaměstnání situace, kdy nemají nárok na rodičovský příspěvek? V případech rodin samoživitelů (samoživitelů) či tam, kde jsou oba rodiče nezaměstnaní¹², ano. V případě ostatních nelze souhlasit tak jednoznačně¹³. Nejen proto, že si rodičovskou dovolenou nevybírá ani řada matek, které by na příspěvek nárok měly. Mimo rámec samotné rodičovské dovolené totiž ve Francii existuje obecně štedrá podpora rodin s dětmi. (Případná neexistence rodičovského příspěvku neznamená pro francouzské rodiny ani při čerpání dovolené takovou újmu, jakou by způsobila absence rodičovského příspěvku v Česku.)¹⁴

ČÁSTEČNÝ ÚVAZEK VE FRANCII JAK (NEDOSTATEČNĚ) VYSVĚTLENÍ

Vedle práva na plnou rodičovskou dovolenou má ve Francii matka (či otec) ze zákona právo požádat o snížení pracovního úvazku¹⁵ (rovněž maximálně do tří let věku dítěte). Tato možnost je hojně využívána. Rodiči zůstane i příspěvek (sice nižší, ale ztráta je ničím vedle zachování části výdělku); k tomu přibude příspěvek na výdaje na hlídání dítěte¹⁶.

Ale... Množství Francouzek nastupuje do práce sice jen na částečný úvazek, zato však ihned po vypršení mateřské dovolené. Úvazek často zůstává natolik významný, že fakticky znamená nepřítomnost doma po valnou část dne¹⁷. Navíc vzhledem k tomu, že se ve Francii ráno začíná pracovat relativně později než v Česku a zvykem jsou poměrně dlouhé přestávky na oběd, nevrací se rodič pracující na 4/5 úvazku domů o nic dříve než český rodič pracující na plný úvazek. Pohled na pracovní dobu ilustruje výpověď matky, která si po mateřské dovolené (dcera měla 2,5 měsíce) ponechala plný úvazek, jelikož jakožto učitelka tráví na pracovišti méně času:

„tím, že jsem se vracela brzo, jsem je vyzvedávala brzo. Ať byli ve školce nebo v jeslích, mohla jsem je vyzvednout v pět večer. (...) Čili jsem ani neměla dojem, že je opouštím na dlouho.“ (Dotaz: V pět večer? To je i tak pozdě.) „(...) Ve srovnání s jinými maminkami, které

pracují od osmi od rána do sedmi do večera, to je práce jenom ryt-mus...“ (matka, F9)

JAK ČEŠTÍ A FRANCOUZŠTÍ RODIČE VYSVĚTLUJÍ SVÉ JEDNÁNÍ

Zvolí-li si matka nižší částečný úvazek, je to vysvětlováno jako využití štedré nabídky rodinné politiky, které je škoda nevyužít, když už existuje. Nebýt jí, nastoupila by na plný úvazek.

„Tím, že pracuje na poloviční úvazek, ztrácí polovinu mzdy, ale dávk-y (...) umožňují téměř kompenzovat tu druhou polovinu mzdy, zvlášt- tím, že se zdaňuje jen jedna část, (...) když spočítáme, kolik vydělá- vala předtím a kolik vydělá teď poté, co se odečtou daně, není v tom velký rozdíl. (...) Navíc, když nepracuje, tak hlídá malého (...), a o to míň zase platíme za hlídání chůvě. Spočítali jsme to a uvědomili jsme si, že když pracuje na poloviční úvazek, trošku ztrácíme, ale je to opravdu zanedbatelné. (...) Byla by škoda to neudě- lat. (...) Ve Francii (...) stát hodně zasahuje, je to práce jenom země, kde je hodně dávek a úlev¹⁸ (...) Mohla pracovat dvakrát míň a vydě- lávat skoro totéž. Museli bychom být blázni, abychom to neudělali.“ (otec, F10)

Mnohou Češku naopak ani nenapadne, že by mohla jít do práce, nemá-li její dítě nejmíň dva roky. Napadne-li jí to, cítí nutnost se ospra- vedlnit. Jako matka, která uvažuje, že by se vrátila do zaměstnání, až bude mít dítě rok, a která dokonce připomíná, že má své děti ráda (Francouzka by se na jejím místě nebála, že ji někdo bude podezírat z opaku):

„mám teď takovou nabídku, šéfová jde do důchodu a (...) chtěla, abych to dělala já místo ní. Ale (...) chce, abych přišla tak za rok. (...) moc o tom přemýšlím. Nevím (...) Uvidím, jak bude malej, jestli bude zdravej, klidně ho dám do jeslí. (...) spousta lidí (...) se na to dívá, jako že jsem krkavčí matka, že dám dítě do jeslí, ale zase si říkám, jak jsme (...) všichni byli v jeslích, (...) většina, dřív se dávaly ty děti hodně do jeslí a myslím si, že nás to nijak nepoznámalo. (...) děti mám hrozně ráda, svoje, miluju je, dám jim všechno na světě, ale myslím si, že pokud to půjde skloubit i s tím, abych i já byla spokojená a třeba mohla dělat nějakou kariéru, tak jako proč ne.“ (matka, C1)

Češka zdůvodňuje, proč se vrací do práce dřív, než jí vyprší doba, po níž může být na rodičovské dovolené, Francouzka to, proč se případně rozhodla jít na rodičovskou dovolenou napl- no.

„manžel byl propuštěn ze zaměstnání, bydleli jsme v Horním Savojs- ku, (...) porodila jsem Marine (druhé dítě) (...), protože bylo téměř jisté, že najde něco jediné u Paříže, tak jsem se nevrátila do práce a šla jsem na rodičovskou dovolenou. A skutečně, našel práci tady (u Paříže), tak jsme se přestěhovali sem a nastoupila jsem, protože jsem hned nenašla místo, až když Marine (...) měla tři roky.“ (matka, F2)

ROZDÍL NENÍ V MATEŘSKÉM CITU

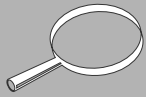
Bylo by krátkozraké a vůči Francouzským nespravedlivé, kdyby- chom jejich mateřský cit považovali za slabší. Samozřejmě je v jejich podání nástup do práce, nikoliv odchod od dítěte.

„bylo to pro mě pokaždé frustrující, nastoupit do práce, když mělo dítě dva a půl měsíce. Hodně jsem tím trpěla.“ (matka, F11)

„jsou to úplně malá miminka. Když je svěřujete chůvě, umějí se sotva usmívat, skutečně nic moc neumějí, celou dobu prospí, a už je to miminko svěřeno na hlídání, zdá se mi to trochu brzo.“ (matka, F1)

(Otázka: Kdy jste nastoupila do práce?) „Když mělo moje miminko rok. Po roce. (...) Bylo to velmi, velmi, velmi těžké (úsměv). A lituji, že jsem nezůstala z práce déle.“ (matka, F7)

„Dorothee měla dva měsíce – trochu tvrdé“ (matka, F9)
„MATEŘSKÁ“ NETRVÁ 28 TÝDNŮ

Zajímavé je užívání pojmů. Nikdo z rodičů dotazovaných v České republice (ani z otců, ani z matek) nepoužil sám od sebe výrazu *rodičovská dovolená*. Řeč byla vždy o tří či čtyřleté *mateřské dovolené*.

„mateřská je do čtyř let, ale určitě to nechci udělat tak, že ve čtyřech letech okamžitě začnu chodit do práce a Tomášek by byl celý den ve školce. Já to prostě tak nechci; dokud jsou ty děti malé, tak já chci být s nima co nejvíc, protože oni to potřebují“ (matka, C19)

Matka vysvětluje, proč hodlá zůstat doma i po čtyřech letech (a jako výtvarnice využít možnosti bytí „na volné noze“ a práci si přibírat postupně). Ony čtyři předcházející roky nevysvětluje, protože „mateřská je do čtyř let“. Užívání jediného termínu „mateřská dovolená“ neodráží, že rodičovskou dovolenou si vybírají převážně matky (ve Francii tomu není jinak), ale to, že období tvořené mateřskou a rodičovskou dovolenou je vnímáno jako jeden celek. Tím, že v povědomí neexistuje předěl, není nutné vysvětlovat, proč matka na rodičovskou dovolenou nastupuje. **Česká matka (narozdíl od francouzské) nečiní rozhodnutí nastoupit rodičovskou dovolenou (výjimkou může být čtvrtý rok). Nastupuje ji automaticky.** (Činí-li rozhodnutí, pak je to případné rozhodnutí tuto dovolenou nenastoupit či jen na krátko.) Rodičovská dovolená se předpokládá nezávisle na mateřské profesi. Ani u povolání, kde má prodleva významnější dopad, obvykle matka ani její okolí neuvažují o její alternativě (jeslích či hlídání). Příkladem je zkušenost matky, jejíž rodiče se pozastavovali nad tím, že bude mít dítě, nikoliv nad tím, že zůstane doma:

„týden po promoci se narodila Anka, takže jsem s ní byla doma, do dvou let, a potom jsem nastoupila do práce, (...), přistupovali (její rodiče) k tomu tak, že tragédie (zasmání), protože, jako druhé dítě, že bych měla jít do práce, že už by to bylo vhodné, když jsem vystudovala medicínu, tak abych neseděla doma“ (matka, C7)

PRÁCE NENÍ ZAJÍC...

Neuteče. Zde to platí ani ne tak o jejím obsahu (na rozdíl od přísloví), ale o její existenci jako takové. **Stejně automaticky jako nástup na rodičovskou dovolenou je i její konec.** Zůstat několik let na „mateřské“ neznámá být ženou v domácnosti. Oba rodiče vidí za její horizont (kontinuita profesní identity není přerušena).

„ze zákona jí ten zaměstnavatel držel místo po dobu mateřské a... možná, že už ředitel školy třeba čekal na lvu každým dnem, kdy nastoupí, protože ona je velice kvalifikovaná dobrá učitelka a klavíristka“ (otec, C6) Pozn.: lva byla při třech dětech doma téměř deset let v kuse.

„když jsem odcházela z práce, tak jsem říkala “nejdu na mateřskou na tři roky, ale jdu tak zhruba na pět, protože tak minim po roce mít děti“ (matka, C1)

„mi místo teda podrželi. Čtyři roky. Tři roky, a ten čtvrtý rok, to se žádá neplacené volno. Takže to skutečně teda počítali se mnou, že se vrátím.“ (matka, C20)

I ty, jež hodlají na rodičovské dovolené setrvat dlouho, si zachovávají profesní identitu s vyhlídkou na pokračování jednoho dne; jak je patrné z komentáře činnosti, kterou při rodičovské dovolené někdy vykonávají. Matka, která vystudovala scénografii, říká:

„člověk zase když nekreslí nebo nedělá, tak hodně z toho vypadne a pak má velký problém se do toho zase dostat. (...) Takže já mám takové udržovací zakázky, které mi třeba úplně nesedí, ale beru to z toho hlediska: jednak si člověk přivykne nějakou korunu, (...) sice je to málo, no ale spíš aby člověk něco dělal, aby se tak jako udržel trošičku, při těch dětech.“ (C19)

Kdyby byla v jejím případě důležitá samotná výtvarná činnost bez ohledu na pozdější profesní uplatnění, pravděpodobně by nebrala zakázky, které jí „úplně nesedí“. Víze profesní kontinuity je tedy i přes dlouhou pauzu patrná.

... TEDY V ČESKÉ REPUBLICĚ.

ALE VE FRANCII?

Ve Francii termíny *mateřská* a *rodičovská* dovolená nikdo nezamění. Sémantický předěl odpovídá skutečnosti: jsou to dvě různá období. Matka na rodičovské dovolené se spíš vzdálí své profesní identitě a oblékne identitu matky „v domácnosti“ (nikoliv matky „na mateřské“¹⁹).

„Je to super, pracovat na poloviční úvazek (...) Ale v žádném případě jsem nechtěla přestat pracovat, o tom nemohla být řeč. (...) nemohla bych být maminkou v domácnosti celou dobu“ (matka, F10)

Matka, povoláním učitelka, která zůstala na plné rodičovské dovolené, jakoby prozrazuje, že profesní identitu je v takovém případě třeba podporovat:

„tak jsem byla s Marine, ale práce mi chyběla, tak (...) jsem si našla chůvu, která si ji brala dva dny v týdnu, a já jsem ty dva dny chodila dělat dobrovolnici do nemocnic, učila jsem hospitalizované děti, které nemohly chodit do školy, dávala jsem jim hodiny matematiky“ (F2)

Volba zůstat na rodičovské dovolené jakoby nastoluje další otázku: Nastoupit po ní do zaměstnání, či nenastoupit? Za její horizont není tak snadné dohlédnout jako v Česku.

„Myslím, že kdybych si bývala vzala rodičovskou dovolenou, už bych po ní do práce nenastoupila (...). Našla bych si jiné důvody, proč to neudělat. Řekla bych si: děti jsou malé, využiji toho a tak dále. (...) když se má nastoupit do práce po mateřské dovolené, je tady datum; a kdybych nechala přejít toto datum, kdybych si našla omluvu a nechala toto datum přejít, našla bych si omluvu proto, nechat přejít to následující, pak omluvu proto, nechat přejít to další a tak dále... a volba, kterou jsme dnes učinili, je ta, že pracujeme oba dva (tzn. ona i manžel)“ (matka, F9)

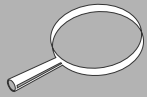
(NE)SAMOZŘEJMÁ VÝDĚLEČNÁ ČINNOST ŽEN

Z poslední citace je patrné, že to, že ve Francii vydělávají oba rodiče, je sice více než běžné, ale ne automatické. Francouzská matka, která si chce zachovat identitu pracující (a řekněme rovnou pracující ženy), nespěchá pryč od dítěte, ale do práce. Češka zůstane v klidu s dítětem, protože se nebojí, že jí práce uteče. Mnohá matka tří dětí z „mého“ souboru si sice nečiní naděje na „závratnou kariéru“, abych citovala jednu z respondentek (C14), ale ani se nevidí jako potenciálně profesně neaktivní. To všechno přesto, že dnes mezi Českou republikou a Francií není významný rozdíl v ženské zaměstnanosti²⁰. Češky nemají větší záruku, že po rodičovské dovolené najdou místo, než Francouzky.

ZÁVĚREČNÁ HYPOTÉZA

Klíčem k pochopení je patrné **odlišná historická zkušenost obou zemí, která se promítá i do současné definice samozřejmého a nesamozřejmého**²¹. Nezapomínejme, že před rokem 1989 u nás existovala plná zaměstnanost (ženskou nevyjímaje) a *povinnost* pracovat. Matka automaticky opět nastoupila do zaměstnání a při tehdejší relativně nízké příjmové nerovnosti zpravidla i za obdobných platových podmínek (přestávkou neriskovala tolik, kolik dnes). Zkušenost samozřejmé zaměstnanosti je silnější než zkušenost s tehdejší délkou pobytu s dítětem doma. Například jeslová zkušenost z Československa sedmdesátých let není proti hypotéze, ale podporuje ji. To, že se žena po období stráveném s dítětem doma vrací na pracoviště (byť třeba na jiné, než kde byla), je natolik silná samozřejmost, že ji (v mentalitě rodičů) ani pobyt na rodičovské dovolené neohroží. Není to přerušování s následným zanecháním činnosti, ale jen dlouhé přerušování. Francie takovou zkušenost nemá, nedívme se proto mladým francouzským matkám, že se tak rychle vracejí do práce. Mnohé z nich pamatují svou vlastní matku jako ženu v domácnosti. *„Moje maminka nepracovala, takže mé děti to mají jiné (...) mé děti jsou dětmi pracujících rodičů“ (F1)*

Zde načrtnutá hypotéza je postavená na jistém zjednodušení. Částečně pomíjí některé další možné faktory a odlišnosti. Pomáhá si výpo-

vědmi specifické skupiny rodičů, ale to zde není na škodu. Důležitě totiž není ani tak samo konkrétní jednání respondentů, jako kontext jejich rozhodování, který je mnohem obecnější a který z jejich výpovědí roztváří. Autorce nejsou neznámy některé nově nastupující tendence v obou zemích, ale pro co nejjednodušší vyřčení základního je pomijí. Tím hlavním sdělením je to, že vliv opatření stávající rodinné či sociální politiky je do značné míry závislý na kulturní a historické zkušenosti, která se nemusí bezprostředně týkat oblasti, na kterou je nějaké opatření zacíleno.

Hana Šlechtová

Autorka působí na katedře sociologie MU v Brně a ve výzkumném centru CERLIS v Paříži.

Rodiny citovaných rodičů:

- C1 – matka 29, VŠ, otec 29, VŠ; děti 2 roky a 8 měsíců, 17 měsíců, 2 týdny; současné čisté měsíční příjmy rodiny kolem 22 000 Kč, po změně MD na rodičovskou dovolenou 16 500 Kč; město nad 100 000 obyvatel
 C6 – matka 34, SŠ + absolutorium, otec 32, VŠ; děti 10, 8, 6 let; příjmy rodiny přes 20 000 Kč měsíčně; město nad 10 000 obyv. v JM kraji.
 C7 – matka 32, VŠ, otec 31, VŠ; děti 10, 8 a 3 roky; příjmy rodiny 33 000 Kč (matka na rodičovské dovolené); město nad 100 000 obyvatel
 C14 – matka 32, VŠ, otec 36, SŠ; děti 7 let, 5 let, 14 měsíců; čisté příjmy rodiny přibližně 15 000 Kč/ měsíc (matka na rodičovské dovolené); vesnice
 C19 – matka 32, VŠ, otec 35, SŠ; děti 8, 5, 2 roky; čisté příjmy 20 – 21 tisíc/ měsíc (matka na rodičovské dovolené); Praha
 C20 – matka 45, VŠ; otec 45, VŠ; děti 26, 19, 5 let; příjmy rodiny 50 000 Kč/ měsíc; město nad 100 000 obyvatel
 F1 – matka 32, VŠ; otec 32, VŠ; děti 5,5 roku, 3 roky, 3 měsíce; čisté příjmy 4950 eur/ měsíc (matka na částečném úvazku při rodičovské dovolené); město v Île-de-France
 F2 – matka 37, VŠ; otec 42; děti 8, 6 a 2 roky; čistý příjem rodiny 3810 – 4530 eur (25 – 30 000 F)/ měsíc (matka na rodičovské dovolené); město v Île-de-France
 F7 – matka 37, VŠ; otec 43, VŠ; děti 11 let, 9 let, 21 měsíců; čisté příjmy 6700 eur/ měsíc; město v Île-de-France
 F9 – matka 33, VŠ; otec 39, VŠ; děti 8,5; 6,5 a 3 roky; 4530 eur (30 000 F)/ měsíc; Paříž
 F10 – matka 35, VŠ; otec 36, VŠ; děti 9 let, 6,5 roku, 18 měsíců; čisté měsíční příjmy rodiny přibližně 5100 eur; vesnice v pařížské oblasti; matka pracuje na poloviční úvazek při třetím dítěti; při prvních dvou pracovala stále na plný bez přerušování
 F11 – matka 33, VŠ; otec 37, VŠ; děti 6 let; 3,5 roku; 17 měsíců; příjmy 4040 eur (1600 matka, 4040 otec)/ měsíc (matka nyní pracuje 70% úvazek, od června nastupuje na rok na rodičovskou dovolenou); předměstí Paříže

Zdroje údajů o zákonných opatřeních a statistických údajů v textu: Stranky ministerstev: www.mpsv.cz; www.famille.gouv.fr; www.sante.gouv.fr Eurostat. europa.eu.int.

Poznámky:

- Údaje z kvalitativního výzkumu – hloubkových polostandardizovaných rozhovorů vedených v letech 2003 a 2004 s rodiči několika desítek českých a francouzských úplných rodin se třemi dětmi, kde nejmladší dítě nepřesáhlo věk sedmi let a alespoň jeden z rodičů dosáhl vysokoškolského vzdělání.
- Pro zjednodušení nehovořím o otci.
- Ve Francii navíc může zaměstnavatelé vázán kolektivní smlouva k vyplácení dávky až do výše mzdy.
- V Česku trvá bez ohledu na pořadí narození dítěte 28 týdnů, ve Francii je obdobně dlouhá (26-týdenní) až od 3. dítěte. V případě 1. či 2. trvá 16 týdnů. (Zdroje: www.mpsv.cz; www.famille.gouv.fr; www.sante.gouv.fr)
- Jelikož zpravidla vyčerpala šest týdnů před porodem, má její první či druhé dítě méně než dva a půl měsíce.
- Pro orientaci: po narození 2. dítěte (po vypršení 16-týdenní mateřské dovolené) zůstávalo ve Francii k roku 2000 na pracovišti 57 % matek. Plnou tříletou rodičovskou dovolenou si vybírala 1/3. (Pramen: Les modes de garde et d'accueil des jeunes enfants. Collection Statistiques n° 1, juin 2000. Publikováno na internetových stránkách ministerstva zdravotnictví www.sante.gouv.fr/html/publication/)
- Ve Francii nemusí nástup na rodičovskou dovolenou bezprostředně navazovat na ukončení mateřské dovolené.
- Vzhledem k hranici životního minima a minimální mzdě v dané zemi (ale kolektivní smlouvy mohou ve Francii zaručit příjem podstatně vyšší). Nevěnuji se případným příjmovým stropům pro nárok na dávku atd.
- V textu pro zjednodušení zachovávám u francouzských dávek, které mají u nás ekvivalent, českou terminologii.
- Nedávná úprava zpřísnila podmínky nároku zkrácení takového období z 5 na 4 roky u dvoučetných rodin a z 10 na 5 (!) v případě narození dítěte třetího a vyššího pořadí. Tím se snížil počet příjemců. Třetí děti v rodinách rodičů citovaných v tomto článku se však narodily nejpozději v roce 2003, tudíž ještě v době platnosti méně přísných podmínek.
- Nyní příspěvek na první dítě je, ale na rozdíl od dalších dětí jen po šest měsíců od ukončení mateřské dovolené. Francouzská rodinná politika je silně pronatalitní – povzbuzuje rodiče k plození dětí vyššího 11 pořadí a prvnímu dítěti takovou pozornost nevěnuje; vychází z předpokladu, že alespoň jedno dítě chce většina lidí a pořídí si je nezávisle na podmínkách.
- Netýkají se jich (nebo jen zanedbatelně) výhody plynoucí z daňových úlev a společného zdanění.
- I když od zavedení příspěvku na druhé dítě (původně existoval jen od třetího) využívá i dovolené více matek.
- Vedle dávky činící přibližně třetinu z ekvivalentu rodičovského příspěvku a je přiznána každé rodině, kde je dítě mladší tří let, bez ohledu na předchozí výdělečnou činnost a na čerpání rodičovské dovolené, existuje systém dalších dávek i daňových úlev a tzv. rodinný kvocient, který umožňuje společné zdanění rodiny a částečně tak kompenzuje příjmovou ztrátu způsobenou absencí výdělků jednoho z rodičů.
- Na úvazek v odpovídající minimálně 16 hodinám týdně a maximálně čtyřem pětinašplného úvazku.

- Vedle kolektivních zařízení se běžně využívá služeb chův zaměstnaných přímo u rodiny doma či tzv. mateřských asistentek, které u sebe doma hlídají více dětí. (Netyká se to na černo zaměstnaných a někdy vpravdě vykořisťovaných ilegálních imigrantek, na které přirozeně žádný příspěvek neexistuje, jelikož je nelze nijak vykázat, a které ze stejné příčiny unikají statistikám, protože neexistují spolehlivé údaje o jejich počtu.)
- Francouzky si často vybírají 4/5. úvazek tak, že čtyři dny v týdnu se pracovní doba nemění, ale nepracují ve středu; zvláště matky, které mají starší dítě v mateřské škole. Školky (jakožto školní, nikoli hlídací zařízení) jsou totiž ve středu zavřené (dítě je ale možné dát do družiny).
- Užívá výrazu „aides“, který jsem přeložila jako dávky a úlevy, doslovně znamená „pomoc“.
- Souslovi mateřská dovolená, i zkrácené na „mateřská“, jaksí obsahuje výraz „dovolená“. A pojem dovolená je pojmem z oblasti zaměstnání, nikoliv pojmem z domácnosti.
- Míra ženské zaměstnanosti 2002: Česká republika 57 %, Francie 56.7 % (Zdroj: Eurostat. europa.eu.int.)
- Ač v posunutí podobě: Češky si samozřejmě dávno zvykly na to, že existuje nezaměstnanost, a Francouzky na to, že ženy chodí do práce.

KDO JSOU OTCOVÉ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ?

V loňském čísle 1-2 tohoto čtvrtletníku jsme se v krátkosti zabývali tématem „Rodičovská dovolená a muži“, po roce se k němu vracíme, tentokrát však z jiného zorného úhlu, a to na základě více informací z výzkumného projektu realizovaného v českém prostředí „Podpora využívání rodičovské dovolené muži“.¹

POČET MUŽŮ-OTCŮ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ

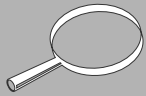
Kolik mužů je ročně na rodičovské dovolené? A kolik jich už bylo s dítětem doma? Veřejnost zajímají nejen tyto, ale i některé další otázky týkající se otců na rodičovské dovolené.

Celkový počet otců, kteří již podstoupili rodičovskou (či před tím případně „další mateřskou“) dovolenou (jak tehdy zněl oficiální název), se jen tak nedovíme.² Údaje na toto téma se systematicky (statisticky) neevidovaly, Ministerstvo práce a sociálních věcí registrovalo od roku 1995, kdy vstoupil v platnost systém státní sociální podpory, příjemce dávky rodičovský příspěvek. Vzhledem k tomu, že až do počátku letošního roku na tento příspěvek neměl „automaticky“ nárok každý rodič, ale pouze ten, který nepracoval, případně pracoval v omezeném rozsahu (což bylo vymezeno počtem odpracovaných hodin za den nebo celkovou výší výdělku v daném kalendářním měsíci), nemusel rodič příspěvek nutně pobírat. Tato evidence je tudíž nepřesná (u mužů pravděpodobně nepřesnější než u žen, které zůstávají doma kontinuálně po „řádné“ mateřské dovolené – rodičovská dovolená u nich ve více než 99 případech ze 100 na tento druh „volna“ navazuje). Kromě toho evidence podle vyplacených příspěvků zamlžuje skutečný počet osob, které jsou na rodičovské dovolené, neboť osoby nemusí být na rodičovské dovolené po celý rok – muži obvykle zůstávají na rodičovské dovolené kratší dobu než ženy.³ Výjimkou není, že někteří otcové jsou doma „přechodně“, než například seženou vůbec nějakou práci (nezaměstnaní) nebo lepší, příp. zajímavější práci (rovněž často nezaměstnaní, ale i někteří další muži včetně vysoce kvalifikovaných pracovníků s potenciálně značně vysokým socio-profesním statutem a s vysokými pracovními aspiracemi), nebo než je dítě umístitelné do předškolního zařízení či než péči o dítě převezme nějaká jiná žena než matka dítěte. Evidence podle výplaty příspěvku je tedy „velice“ hrubým ukazatelem, umožňuje však „odhad počtu“ příjemců a umožňuje relativní srovnání.

Tabulka č. 1: Muži pobírající rodičovský příspěvek v běžném měsíci za dané období

Období	Vyplacené dávky v běžném měsíci	Odhad počtu příjemců – mužů ⁴
12/2000-5/2001	3 995	666
6/2001-11/2001	4 072	679
12/2001-5/2002	4 307	718
6/2002-11/2002	4 442	741
12/2002-5/2003	4 624	771

Zdroj: Data MPSV 2003

Z obou údajů je zřejmé, že otců pobírajících rodičovský příspěvek bylo doposud velice málo. Jejich podíl na celku nedosažoval v polovině minulého roku ani 1 % (blíže viz následující tabulku).

V loňském roce se však ve Statistické ročenice ČR poprvé objevily údaje o otcích na rodičovské dovolené. Tyto údaje „zprěšňují“ a doplňují

Podíl mužů – příjemců rodičovského příspěvku na celkovém počtu vyplacených dávek za období 12/2000 – 5/2003 (v %)

12/2000	6/2001	12/2001	6/2002	12/2002
–	–	–	–	–
5/2001	11/2001	5/2002	11/2002	5/2003
0,79	0,81	0,85	0,89	0,91

Zdroj: Data MPSV ČR.

Pramen: Podpora využívání rodičovské dovolené muži.

údaje z ministerstva. Co se z nich dá vyčíst? Jednak kolik těchto mužů je a dále jaké je socio-demografické složení této specifické skupiny. Údaj ve statistické ročenice je uváděn v tisících. Číslo 0,9 (tisíce), které je uvedeno u počtu mužů na rodičovské dovolené, odkazuje podle pravidla zaokrouhlování k číslům mezi 850–949, tj. v každém případě k vyššímu počtu, než jaký jsme získali z evidence příjemců rodičovského příspěvku.

SOCIO-DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY OTCŮ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ

Popojíme-li statistické údaje s poznatky z kvantitativního i kvalitativního výzkumu realizovaného v rámci projektu „Podpora rodičovské dovolené mužů“, docházíme k závěru, že **muži na rodičovské dovolené netvoří žádnou homogenní sociální skupinu**. V rámci skupiny mužů na rodičovské (či mateřské) dovolené lze vydělit mnohé podskupiny, a to například podle vzdělání, regionů, povolání a profese otce i povolání a profese matky, podle jejich postavení na trhu práce, podle věku dítěte, dále podle míry zainteresovanosti v péči o dítě i podle podílu na dělbě práce v domácnosti a charakteru této participace apod.

Otcové na rodičovské dovolené dosahují podle loňských statistických údajů nejčastěji středoškolského vzdělání bez maturity (cca kolem 400 mužů), středoškoláci s maturitou jsou mezi příjemci zastoupeni méně často (kolem 300) a vysokoškoláci ještě méně (200). Zbytek tvoří muži pouze ze základním vzděláním. **Již ukazatel vzdělání naznačuje, že otcové na rodičovské dovolené se v zásadě dělí na dvě velké „podskupiny“**, a to muže s nízkým vzděláním a dá se usuzovat, že i s nízkou či zastaralou nebo nedostatečnou kvalifikací (z hlediska současných potřeb trhu práce, jeho poprávky po pracovních silách) a muže s relativně dobrou, ba vysokou kvalifikací (jak je tomu s vysokou pravděpodobností v případě vysokoškoláků).

Z kvantitativního výzkumu postojů obyvatel k mužům na rodičovské dovolené jsme rámcově získali údaje týkající se profesního složení párů, u nichž došlo k „záměně“ rolí (kdy muž je doma a pečuje o dítě, zatímco žena pracuje). Lidé tyto páry znají, neboť se jedná o jejich kamarády či dobré známé (73 případů), o někoho ze sousedství (47), ze spolupracovníků (25) nebo z užší či širší rodiny (29). I když podle vyjádření dotázaných převažovaly u těchto párů mužů nedělnické profese (76 případů), dělnické byly zastoupeny poměrně často (49 případů). Právě u dělnických profesí u mužů se dá předpokládat vyšší míra intervence vnějších faktorů při rozhodování, kdo zůstane doma s dítětem (neboť zde může sehrát svou podstatnou roli nezaměstnanost muže, i když nebyla explicitně uváděna, či obecně problematická pozice muže na trhu práce či problematičtější ve srovnání s jeho partnerkou). Pečující otcové pracují, podle vyjádření respondentů, nejčastěji v sektoru řemeslnickém, zpracovatelském a opravářském (což by mohlo potvrzovat předešlou domněnku, že část mužů zůstává doma, neboť jejich pozice na trhu práce není příliš dobrá, resp. je méně výhodná než pozice jejich protějšku). Druhou velkou skupinu tvoří podle respondentů muži pracující ve sféře technických, zdravotnických a pedagogických pracovníků. I když i tato kategorie může splňovat mnohé z toho, co bylo doposud uvedeno (zejména u techniků), dá se u zbytku této

kategorie předpokládat větší míra vnitřní zainteresovanosti na rozhodnutí právě proto, že se jedná o pracovní síly ze sektorů, kde podstatou je péče a starost o druhé (zdravotnictví, školství).

Porovnání profesí ve dvojici odhaluje, že u mnoha „identifikovaných případů“ je profese muže méně prestižní a má nižší status než profese ženy (viz například masér – právnička, technik – lékařka, učitel – soukromá podnikatelka, zeměměřič – ředitelka mateřské školy, řidič – učitelka nebo elektrikář – právnička). Tam, kde je pozice partnerů víceméně srovnatelná, se dá usuzovat, že se rozhodují rovněž podle toho, pro koho je v dané chvíli situace „zůstat doma s dítětem“ méně výhodná (z hlediska udržení si pracovního místa či pozice, případně získání místa nového) možná častěji než jen „ryze“ podle „vnitřní“ motivace a odhodlání mužů samých. **Většina respondentů si totiž myslí, že muž je na rodičovské dovolené a žena pracuje, neboť je „přinucen rodinnou nebo osobní situací“** (77,5 %), nikoli proto, že se chce o dítě starat (jen 18,4 %).

Z hlediska věku bývají doma častěji muži „mladší“, a to mezi 24. a 29. rokem (cca 400), do 34 let i do 39 let je to vždy kolem 200 mužů a za pozornost stojí skupina „starších“ otců mezi 50. a 54. rokem svého života, kdy se nejspíš jedná o tatínky v „další“ jimi založené rodině s mladou partnerkou. **Z dat ministerstva pak vyplývá, že muži jsou ponejvíce doma s dítětem ve věku od 2 do 3 let a nejméně často do jednoho roku.**

Z regionů je nejčastěji zastoupena Praha (cca 400 mužů) a pak oblasti s vyšší mírou nezaměstnanosti jako Ústecký kraj (200) či Moravskoslezský (100).

Z doposud uvedeného je zřejmé, že otce na rodičovské dovolené je možné typologizovat, a to podle toho, do jaké míry jsou doma „dobrovolné“ a do jaké míry „z přinucení“.

TYOLOGIE A KLASIFIKACE OTCŮ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ

Uvažujeme-li v ryze abstraktní rovině, pak můžeme vydělit dva hlavní typy otců na rodičovské dovolené, a to podle toho, co je hlavním, zásadním, určujícím důvodem či motivem rozhodnutí zůstat doma.⁵ Pokud výrazně převažuje tlak vnějších okolností a intervence vnějších faktorů je velice silná, kdy vnitřní rozhodnutí je uděleno spíše pod jejich „tlakem“ než na základě „ryze“ svobodného rozhodnutí (taková situace se samozřejmě v čisté podobě nevyskytuje, neboť pokud se jedinec rozhoduje v demokratickém prostředí umožňující „svobodnou volbu“, má každý v konečné instanci vždy možnost rozhodnout se i jinak – tedy i zcela protikladně), pak můžeme takové rozhodnutí označit za rozhodnutí z donucení. Silnou vnitřní motivací starat se a pečovat o dítě pak můžeme považovat za případ „dobrovolného“ rozhodnutí.

Kdo jsou otcové z donucení a kdo „dobrovolně“ pečující? Mezi otce z donucení budou ze sociálního hlediska patřit spíše muži mladší, méně vzdělaní a kvalifikovaní, kteří žijí v regionech s vysokou či vyšší mírou nezaměstnanosti, vykonávající převážně dělnické profese (v sociologickém žargonu bychom je mohli označit za nižší třídu). Mezi jejich opak pak muži kolem 30 či více, muži vzdělanější, pracující obvykle v povolání, kde péče a starost o druhé tvoří podstatu jeho výkonu. Často zůstávají doma muži uměleckých profesí, které se vyznačují značnou senzitivitu, která je při péči o malé dítě rovněž potřebná. Mezi těmito muži se však vyskytují i tací, kteří mají poměrně vysoké kariérové aspirace (přerušeni práce nemusí výrazně snížit jejich šanci v daném povolání či profesi uspět, ba naopak, pracují-li u zahraniční firmy, která tuto skutečnost „oceňuje“).

V rámci otců na rodičovské dovolené se pak v každodenní realitě vydělují v zásadě tři hlavní skupiny. Dvě krajní, popsané výše, které jsou početně menší, než jakou je největší „středová“. Ta představuje onen nám všem známý „propletenec“, kde vnější důvody a vnitřní motivy mají téměř stejnou „váhu“, stejnou důležitost, a je tedy velice těžké určitě, co je důležitější, zásadnější, co je skutečně hlavní.

Zdroje:

Data MPSV o příjemcích rodičovského příspěvku 2000-2003.
Výzkum CVVM „Naše společnost 2003“, duben 2003.

Literatura:

Haas, L., Hwang, C. P. 1995. *Fatherhood and Corporate Culture in Sweden*. (unpublished paper)
Maříková, H., R. Radimská. 2003. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: MPSV 2003.
Sainsbury, D. 1996. *Gender, Equality and Welfare State*. Cambridge University Press.
Statistická ročenka 2003. Praha: Český statistický úřad.

Poznámky:

1 Projekt byl realizován jako zakázka MPSV ČR (č. GK MPSV-01-93/03) financovaná ze státního rozpočtu.
2 Muselo by být provedeno speciální šetření, které by však bylo finančně neúměrně nákladné (vzhledem ke svému výsledku).
3 Což však není „specifikum“ jen naší společnosti, ale skutečnost, která byla zaregistrovaná i v jiných zemích (srv. např. Haas, Hwang 1995).
4 Tj. zaokrouhleno na celá čísla vždy směrem výše.
5 Jsem si vědoma, že se jedná o značné zjednodušení, neboť důvody a motivy rozhodnutí se v běžném životě v nejednom případě kombinují a doplňují a vytvářejí jakýsi „opleptenec“, ale tato typologizace má svůj „praktický“ význam pro zřehlednění reality.

JAK OSLOVUJÍ UČEBNICE OBČANSKÉ VÝCHOVY DĚTI ŠKOLOU POVINNÉ

Na první pohled postřehnutelný nepoměr zástupců obou pohlaví ve vědě, politice, školství, zdravotnictví, na vedoucích a manažerských postech, ale i v jiných oblastech, nás nutí zamýšlet se nad skutečnou rovností žen a mužů. Rozdíly mezi pohlavími, které jsme si zvykli všude okolo sebe vnímat, mají sice pradáváné kořeny, neznamená to však že jsou vrozené nebo snad nezměnitelné vhodné, genderově neutrální výchovou.

Proces socializace lidského jedince, a tedy i utváření jeho genderové identity je samozřejmě ovlivněn celou škálou různých faktorů. **Během výchovy v rodině, ve škole, prostřednictvím médií nebo třeba vrstevníků jsou dětem obou pohlaví předkládány dva vzory se vzájemně odlišnými hodnotami, normami a způsoby jednání a chování.**

Z řady oblastí přispívajících k utváření genderové identity mne zaujal vliv školy, zvláště občanské výchovy a konkrétně jejich učebnic. Provedla jsem obsahovou analýzu třech řad edukačních médií, zaměřenou na textovou i grafickou část, a ráda bych vás seznámila s některými závěry a doporučeními. Nejprve si však krátce ujasněme základní pojmy.

ŠKOLA, OBČANSKÁ VÝCHOVA, UČEBNICE

Přestože jsou obě pohlaví genderově socializována ještě před vstupem do školy, vliv školy rozhodně nelze marginalizovat, neboť její normativní tlak je nepopíratelný. Žáci a žákyně zde tráví velkou část dne i týdne a jsou ovlivňováni nejen pohlavím vyučujícího, ale i dalšími aspekty: způsobem komunikace a interakce, celkovým klimatem školy a třídy, přístupem ostatních dětí ke škole, veškerým edukačním materiálem atd.

Občanská výchova je předmět vyučovaný v šestém až devátém ročníku základních škol a nižších ročnících víceletých gymnázií s více než osmdesátiletou tradicí. I přes jeho nízkou hodinovou dotaci (určeno osnovami pro dnešní české základní školy) jej považují za jeden z vůbec nejdůležitějších předmětů vyučovaných na těchto školách. Jaké prvky jsou součástí náplně výchovy k občanství? Kromě předmětů esteticky, tělesně, technicky a pracovní výchovných je jediným, který je výslovně zaměřen na výchovu. Jeho specifika spočívají rovněž v tom, že se neschovává za žádnou vědní disciplínu, a je tudíž interdisciplinární syntézou schopnou integrace, vysvětlení souvislostí i reakce na neaktuálnější události, určenou především pro praktické využití. Ideálem občanské výchovy je stejným způsobem rozvíjet znalosti, postoje a dovednosti, tedy vlastnosti kritických občanů a občánek: způsobilých, odpovědných, angažovaných a tolerantních. Tyto vlastnosti v sobě zahrnují i schopnost orientace se ve společnosti, rozhodování, formulace vlastních názorů, respektu druhých a podílení se na veřejném životě. **Bez rozdílu pohlaví.**

Přestože by učebnice měla být v dnešní době používána spíše jako jeden z mnoha dalších didaktických prostředků, je její vliv na děti poměrně značný, neboť četba zůstává i nadále vlivným zdrojem myšlenek a ideálů. Výstižnou definici učebnice se pedagogové pokoušejí najít už několik desetiletí. Pro naše potřeby postačí definice učebnice jako didaktického materiálu se specifickými funkcemi² a didakticky zpracovaným obsahem, odpovídajícím cílům vyučování a potřebám vyučujících i formovaných.

VYBRANÉ UČEBNICE A METODOLOGIE OBSAHOVÉ ANALÝZY

Učebních materiálů určených k výuce občanské výchovy na základních školách existuje na našem trhu celá řada. Inspirována zkušeností z praxe a dotazníky rozesílanými po libereckém okrese jsem pro svoji analýzu vybrala tři ucelené řady učebnic, a to: učebnice pro 6. – 9. ročník základních škol od Vladislava Dudáka a kolektivů, vydávaných Státním pedagogickým nakladatelstvím; dále učebnice kolektivů autorů, mezi nimiž se nejčastěji objevuje Marie Hrachovcová, v nakladatelství Olomouc a s učebnicemi z nakladatelství Práce, jejichž autorem je Milan Valenta. Všechny učebnice odpovídají alespoň jednomu ze tří vzdělávacích programů, schválených pro základní školy a pracovní jsem je nazvala takto: *Dudák, 6. r., Dudák, 7. r., Dudák, 8. r., Dudák, 9. r.; Olomouc, 6. r., Olomouc, 7. r., Olomouc, 8. r., Olomouc, 9. r.; Valenta, 6. r., Valenta, 7. r., Valenta, 8. r. a Valenta, 9. r.*

Obsahová analýza učebnice je velice komplexním úkolem, já jsem však pominula analýzu z hlediska struktury obsahu a věnovala se zcela konkrétně právě **analýze přenášení hodnot, předsudků a stereotypů týkajících se genderové identity mladých lidí.** Tyto aspekty jsem hodnotila ve všech složkách, které učebnice obsahují, tedy v textu, otázkách, úkolech i cvičeních; na obrázcích, fotografiích i reprodukcích, a to z hlediska kvantitativního i kvalitativního. Mým cílem bylo určit, v jakých případech se muži a ženy v učebnicích objevují a jakým způsobem jsou prezentovány jejich role, případně vzájemné vztahy. Zajímalo mě mimo jiné i představování významných osobností z různých oblastí lidské činnosti. Které osobnosti jsou pouze zmíněny a které jsou představovány detailně? Zároveň jsem věnovala pozornost i ženské tvorbě. V grafické i textové části jsem sledovala kolik žen se objevuje mezi autory příspěvků.³

Ve zkoumaném vzorku jsem se zaměřila pouze na to, co je vyučujícím a dětem skutečně předkládáno. Nehodnotila jsem, jestli vůbec a jakým způsobem by se daný materiál dal případně využít, obohatit nebo transformovat v rámci zamezování utváření a uchovávání genderových stereotypů.⁴

NĚKOLIK VÝMLUVNÝCH PŘÍKLADŮ

Rozhodla jsem se vám představit jen tak, bez komentáře, několik úryvků z učebnic pro šesté a sedmé třídy.

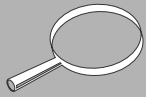
Dudák, 6. r.:

1. „Absolventům univerzit a uměleckých vysokých škol je v naší republice přiznán titul **Mgr.** – magistr. Toto latinské slovo znamená učitel, rádce. Technické, ekonomické a zemědělské školy udělují titul **Ing.** – inženýr... Absolventi lékařských fakult mají titul **MUDr.** – medicinae universae doctor, tedy doktor všeobecného lékařství. Doktoři veterinární medicíny mají titul **MVDr.** a stomatologové (zubaři) titul **MSDr.** Velmi rozšířené jsou tituly **PhDr.** – philosophiae doctor, tedy doktor filozofie, **RNDr.** – rerum naturalium doctor, tedy doktor přírodních věd, **JUDr.** – iuris utriusque doctor, tedy doktor obojího práva...“, str. 19.

2. Maminky si sednou k šití, k pletení, pěstují květiny nebo neustále vymýšlejí způsoby, jak zpestřit jídelníček. Chodí na gymnastiku, rády si zajdou do kina nebo do divadla. Mnozí tatínkové sbírají známky, staré mince, kutí v dílnách, kde vyrábějí užitečné doplňky pro domácnost. Často maminky i tatínkové po večerech studují...“, str. 22.

3. „Lucie se třeba naučí od maminky vařit, ale počítačům vůbec nerozumí – přesto je jednou určitě bude potřebovat. Karel vystudoval medicínu a léčí lidem zlomeniny, ale kdyby měl napsat román, vůbec by mu to nešlo, protože nemá umělecké nadání; romány čte ovšem velice rád...“, str. 146.

4. „...rodinný majetek patří oběma manželům společně, bez ohledu

na to, že třeba otec vydělává mnohem více než matka (anebo naopak).“, str. 105

5. „Majetek rodiny totiž nemůžeme měřit pouze výdělkem; matka se například stará více o děti, uklízí (pečuje o majetek) a dělá mnoho dalších velmi potřebných věcí.“, str. 105.

Olomouc, 6. r.:

1. „Napiš, co jsi pozoruhodného zažil nebo s kým ses seznámil! O tom všem nám budeš vyprávět v hodinách OV v 7. ročníku.“, str. 143.

2. „Maminka pracuje jako průvodkyně u Pražské informační služby, táta je inženýr, pracuje u ČSA v technice letadel. Chodím za ním často do práce, jednou bych chtěl dělat to, co on. Rád mám soboty a neděle, kdy se všichni sejdeme a jedeme k babičce a dědovi do jižních Čech. Tam mám spoustu kamarádů...“, str. 54.

Valenta, 6. r.:

1. „Asi si dovedete živě představit jeho zděšení, když učitel přečetl výsledky soutěže. Skončili jsme až na druhém místě za skupinou Ilony Kopecké! Šomin tomu pořád nemohl uvěřit, zmrzlinovým dřívkem se škrábal na hlavě a vyzvídal, v čem byly holky lepší než my. Když jsme si konečně mohli pořádně prohlédnout a přečíst jejich propagační leták, museli jsme přiznat porážku.“, str. 79

2. „Ilona má pořád samé jedničky, kdežto já občas dostanu nějakou tu trojku!“, str. 39.

3. „Příspěvek poslední skupiny byl nejhorší... přečetla za skupinu Ilona Kopecká a umkla. ‚To je všechno?‘ zeptal se učitel. ‚Hm...‘ ‚Tak víte co,‘ usadil Ilonu, ‚o týdně si toho povíme trochu víc...‘“, str. 10.

4. „Ilona je vážně prima, i když trochu pyšná princezna. Ale to princezny bývají...“, str. 34.

5. Ilona je „nejhezčí holka ze třídy.“, str. 38.

6. Ježourovy „sportovní přítelkyně v čele s drbnou Slámovou“, str. 45.

7. „naše hlásná trouba Slámová“, str. 54.

8. „...hádalí jsme se... Hádala se vlastně jenom Katka, protože Liborek ještě neumí pořádně mluvit, natož se hádat. A já se nehádám nikdy, pouze prosazují správné názory...“, str. 50.

9. „Denní rytmus členů rodiny je různý. Například táta po příchodu z práce něco kutí v dílničce na dvoře, zatímco máma nakupuje a připravuje večeři. Starší sestra Věra, která studuje na gymnáziu, se dlouho učí a pak jde na zkoušku hudební skupiny, kde hraje na varhany... No a co dělám já? ... V úterý a ve čtvrtek mám modelářský kroužek a také musím stihnout tenisový trénink. Ostatní dny máme schůzky našeho tábornického klubu Modrý šíp... O víkendu... Táta chodí v sobotu na stadion trénovat fotbal, maminka si čte módní časopisy nebo šije šaty a Věra vyhrává s kapelou na odpolední diskotéce. Nejvic práce mám ale samozřejmě já. Na sobotu totiž s klubem většinou naplánujeme dobrodružnou výpravu za město...“, str. 14.

10. „Stromeček jsem zdobil už od samotného rána. Táta mi trochu pomáhal, aby se nemotal – jak říká – ženským v kuchyni. Těmi ženskými myslel mámu, sestru Věru a babičku. Připravovaly pochoutky na slavnostní štědrovečerní stůl.“, str. 58.

11. „Představ si, že jsi bytový architekt, jehož úkolem je navrhnout interiér přepychové vily. Majitel vily přitom požaduje, abys využil všech bytových doplňků, které již dříve zakoupil.“, str. 30.

12. „Kdo všechno může oddávat? Vyber správné osoby: farář, kapitán armády, přednosta železniční stanice, starosta nebo člen obecního zastupitelstva, primář porodnice, ředitel sňatkové kanceláře.“, str. 40.

Dudák, 7. r.:

1. Člověk „přejímá také nové sociální role a úlohy (role malého chlapce a syna se postupně mění v roli dospělého muže, odborníka, manžela, rodiče, dědečka, ale také kamaráda, šéfa nebo podřízeného a podobně).“, str. 8.

2. „Eva je například obratná ve slovním vyjadřování (je to její osobní vlastnost). Zároveň je však nepříjemně prostořeká (nedostatek). Když se nebude snažit tento nedostatek zmírnit, může se změnit v netaktnost a drzost. Svou prostořekost může mírnit sebekontrolou. V jejím případě by mělo platit: ne dvakrát, ale třikrát přemýšlej, než něco řekneš. Svou prostořekost však Eva může také uplatnit ve vymyšlení vtípů, které bude posílat do časopisů.“, str. 40 – 41.

3. „Děvčata se v tomto věku už chtějí cítit jako ženy. Někdy se proto chovají nevhodně a vyzývavě, jejich projevy jsou přehnané. Začínají

mit své představy o oblékání, což vede často ke sporům s rodiči. Roste zájem o líčení, módu, vzhled.“, str. 26.

4. „... je nutné se hádat? Nemluvit spolu? Pomlouvat se (většinou mezi děvčaty)? Či se rovnou poprat?...“, str. 27.

5. „Otec dojížděl do práce, matka zůstala s mladším Kubou doma a věnovala se péči o rodinu a domácnost... Když se Martin chvíli bavil s Janou, ostatní (spolužáci) se mu začali posmívat. Petr a Radek, s nimiž se Martin spřátelil, spolu stále mluvili o počítačových hrách, s kterými Martin zatím neměl žádnou zkušenost... Když ho spolužáci zvali, aby s nimi zůstal po škole venku, trvala matka na tom, že má jako vždy jít po školní družině rovnou domů. Začal litovat, že nemůže chodit na tenis jako Radek. To by stálo moc peněz. Mohl však navštívit knihovnu, kde měli velký výběr knížeček, a to se Martinovi líbilo... postupně Martin začal věcem a lidem kolem sebe rozumět, našel si nové přátele, poznal, jak se bránit, jak nepřijít k úrazu. Dokonce i Janu mu kluci začali skoro závidět...“, str. 33.

Olomouc, 7. r.:

1. „Mnozí z vás si píší deník. Svěřujete se ze všeho, co vás tíží. Odpovězte ve svém deníčku na tyto otázky: Co bys rád dělal, vlastnil, čeho bys rád dosáhl? Co bys chtěl, aby se stalo? Co bys rád dělal lépe? Na co bys měl rád více času? Více peněz? Co bys ještě chtěl od života?“, atd., str. 154.

2. „Příslušníky jiného národa jsou i děti. Je možné, že právě do vaší třídy nebo školy chodí spolužák, jehož rodiče ani on nejsou Čechy. Všimli jste si, že doma (a někdy i u vás) mluví jiným jazykem, může chodit odlišně oblečen a třeba jeho maminka vaří jiná jídla?“

3. „Chlapci se vidí ve svých idolech neohrožených siláků, a tak přehánějí v citech i v chování, jsou klackovití, hluchí volí silácká slova. Mají pocit, že jsou ‚mistry světa‘ nebo naopak ‚osamělí vlci‘. Dodávají si sebevědomí tím, že sáhnou po první cigaretě, touží po rychlé jízdě na Harley-Davidsonu. Snaží se upoutat pozornost slabšího pohlaví za každou cenu...“ Dívky: „Vedle svých spolužáků působí dospěleji, trápí se nad svým zevnějškem. Jedna má velký nos, druhá bradu, třetí se snaží vykouzlit účes podle známé zpěvačky a vlasy nejsou v požadované délce či barvě. Starosti o linii vedou k přehnaným dietám, až může nastat chorobná bulimie nebo anorexie... Ovládá je úzkost a nejistota z budoucnosti, mají pocit, že jim nikdo nerozumí, jsou jako uzlíček neštěstí. Drzé výroky, odmouvaní vedou ke konfliktům s rodiči.“, str. 149.

16. „Dívky by se měly naučit chodit, po ulici i jinde. Je to slabá stránka našich žen, způsobuje to jistě i jejich velké zatížení – nákupní tašky, spěch – zaměstnání, školka, domácnost. Ale co jejich elegantní chůze...?“, str. 128.

Valenta, 7. r.:

1. „Ahoj spolužáci – sedmáci!“, str. 5.

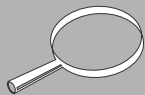
2. „...mladík zvyklý na pasivní sledování televize si pak jen těžko hledá aktivní zábavu a pořádné zájmy. Nic ho nebaví, nudí se a dobře víme, jak může skončit,“ mávl rukou pan Kvapil. „Chytně se špatné party, začne pít či dokonce brát drogy a utrácet peníze na automatech. Takový gembler... prohraje na automatech až statisíce korun!“, str. 66.

3. „Děda Hynek je nemocný na nohy, chodí o berlích, ale to mu vůbec nebrání, aby byl pořád veselý. Rád a často se směje a vůbec je ho pořád všude plno.“, str. 9.

4. „To babička Anna je úplně jiná. Skoro vůbec se nesměje a její oči za silnými skly brýlí vyhlížejí tak přísně, až nahánějí strach. Když jsem byl menší, trochu jsem se jí bál, ale pak jsem poznal, že je hodná. Jen to neumí dát tak najevo...“, atd., str. 9 – 10.

5. „Vlastně se připravovala jenom máma, protože tatka už seděl v kuchyni nastrojovaný v obleku, díval se na hodinky a vypadal netrpělivě. Každou chvíli se otočil ke dveřím ložnice, kde se máma převlékala do svátečních šatů a zavolal: ‚Miláčku, už jsi připravená?!‘ No a miláček, tedy jako mamka, odpovídal: ‚Ještě vteřinku!‘ načež se táta ustaraně podíval opět na hodiny a poznamenal, že jestli takhle vypadá vteřinka, tak hodina trvá celý den... Poslední část věty samozřejmě nepatřila mně, ale mamince, která se objevila ve dveřích ložnice v plné parádě. Musím říct, že jí to moc slušelo. Mamka je i tak dost hezká, ale když se ještě upraví, je jako nevěsta. Alespoň tatka to tak vystihl a on má vždycky pravdu.“, str. 52.

6. „Babička pozvala všechny svoje kamarádky z kavárny a divadla a také mě a tatínka, abychom jí na tu parádu vymalovali obyčejný pokoj.

A samozřejmě také mámu a sestru Věru, které jí pomáhaly s přípravou menu; ... zamrkal na mě táta a vstal, aby šel pomoci s úklidem v kuchyni; ... poté začaly maminka s Věrou servírovat kávu, čaj, zákusky a dorty.“, str. 11.

7. „Spolužákům se tam líbilo všem bez rozdílu...“, str. 18. (Jedná se o Oldu, Ilonu a Šomina).

8. „Ilona by se stala premiérkou vlády... Kluci tvrdili, že prezident v sukni je ostuda, kdežto já prohlašoval, že ženská na funkci prezidenta není ve světě nic tak neobvyklého a navíc sukně Iloně moc sluší a Ilona je docela rozumný tvor. Tedy na to, že je holka. Samozřejmě jsem zatajil maličkost, že jsem do Ilony zamilovaný. Ostatně jako polovina třídy. Myslím tu klučiči, snad s výjimkou Pavla, Pešana a nejspíš také Šomina, který je zamilovaný jen do pošušňánička, jak říká jídlu.“, str. 91.

ZÁVĚRY OBSAHOVÉ ANALÝZY

Všechny námi analyzované učebnice byly vydány v posledních šesti letech, některé z nich jsou jen dva až tři roky staré, avšak u každé z nich jsem shledala nedostatky v předávání mužských a ženských vzorů, a to v několika mnou zkoumaných oblastech. Bohužel jsem neměla možnost konfrontace s žádnou starší učebnicí tohoto předmětu, abych mohla konstatovat alespoň nějakou změnu za posledních deset nebo dvacet a více let.⁵ K jakým závěrům jsem tedy došla?

Vzhledem k tomu, že (alespoň podle mého minidotazníkového šetření) nejuživanější řada učebnic *Valenta, 6. – 9. ročník*⁶ je zároveň tou nejvíce genderově stereotypní, můžeme konstatovat, že prostředí v hodinách OV je stereotypům příznivě nakloněno. Hodnocení zbylých dvou řad učebnic nevyznívá o mnoho lépe, ani ony k utváření genderově pozitivního prostředí nepřispívají.

Došla jsem k názoru, že ve všech učebnicích (v některých méně, v některých více) chybí ženský prvek. Ženy jsou zobrazovány spíše v rolích tradičních, kdy se o někoho starají, nebo vykonávají povolání „typicky ženská“: učitelka, prodavačka, kadeřnice... naopak muži mnohem více aspirují na pozice vědců, podnikatelů a starostů. Dívky jsou v učebnicích prezentovány spíše jako tichá, klidná a nenásilná stvoření. Chlapci se mnohem častěji perou a také snadněji propadají touze po útěku z domova nebo po drogách.

Mezi známými osobnostmi z kterékoli oblasti opět převažují muži. Nejčastěji zmiňovanou ženou je Božena Němcová, několikrát se objevuje Ema Destinová a jako prototyp ženy o někoho se starající je zobrazována Matka Tereza. Chybí vykreslení žen na vedoucích politických místech, vědkyň a žen vykonávších velké činy, ale málo známých, které by tímto způsobem byly dětem přiblíženy.

Široký výběr co do kvantity a kvality mužských rolí v učebnicích dílem odpovídá situaci v naší společnosti, dílem je však způsoben jakousi „leností“ nebo neochotou autorů a autorek učebnic uvádět obě formy podstatného nebo přídavného jména a slovesa. Dost možná je i odrazem neznalosti genderové problematiky nejen v pedagogické sféře⁷, ale i v celé společnosti.

Důležité je nejen zvyšovat obecné povědomí společnosti (a tedy i autorů a autorek učebnic) v oblasti jazykové, neboť čeština je řeč, která je genderovými stereotypy poznamenána velice významně, ale i v ostatních oblastech souvisejících se genderovou problematikou.

Úkolem lingvistů (žen i mužů) by mělo být vytváření a zavádění ekvivalentů k pouze nebo převážně užívaným mužským (vynálezce, hráč, volič) a ženským (zdravotní sestra) tvarům. **Tvářkyně a tvůrčí učebnic, vyučující, ale i ostatní, kteří užívají naší krásné mateřštiny, by se měli soustředit na co možná nejmenší míru užití výrazů vedoucích k vytváření a upevňování dichotomie mezi pohlavími.** S tím souvisí i forma užívaná k oslovení dětí a dospívajících v našich učebnicích.

Neméně významný je však počet ženských a mužských vzorů a způsob, jakým jsou žákům a žákyním předkládány. Je vážným nedostatkem občanské výchovy, připravuje-li dívky pouze na roli

matky a manželky starající se o svého partnera a děti (případně na roli prodavačky či zdravotní sestry, která vždy vydělává méně než její muž), zatímco chlapcům předkládá pestrou paletu vzorů hodných následování.

Jsmo si vědomi faktu, že vzhledem k mužskému způsobu zaznamenávání dějin a v minulosti omezenému přístupu žen ke vzdělání je obtížné nalézt početně odpovídající vzorek žen zaslouživších se o rozvoj lidstva. Není však cílem, aby v učebnicích byl vyjmenován přesně stejný počet slavných vědkyň, prezidentek (v naší republice, jak všichni víme jsme zatím prezidentku neměli), poslankyň atd., jako jejich mužských protějšků. **Úkolem občanské výchovy by mělo být představení stejně široké škály rolí a profesí dívkám i chlapcům tak, aby nikdo neměl pocit, že nějaká cesta je pro něj uzavřena.** A každý si mohl vybrat kariéru odpovídající jeho možnostem a zájmům.

Zároveň se domníváme, že v učebnicích je příliš zdůrazňována ženská orientace na vzhled a mužská na agresivitu. Samozřejmě, že je důležité hovořit o hygieně, tělesném vzhledu, drogách i šikaně, jsme však přesvědčeni, že podobná témata je nutno ošetřit mnohem citlivěji bez zbytečného zdůrazňování genderových rozdílů mezi pohlavími.

Někdy je v učebnicích podtrhována nejen odlišnost mezi dívkami a chlapci, ale navíc je jim prezentován i jakýsi druh nepřátelství, zabraňující nejen vzájemnému poznávání, ale i kooperaci.

KONKRÉTNÍ NÁVRHY NA ZLEPŠENÍ UČEBNIC OBČANSKÉ VÝCHOVY

Obšrnější práci by si vyžádalo uvedení návrhů na změnu celkového klimatu školy. Na tomto místě jsem se proto pouze pokusila shrnout do několika jednoduchých, stručných a jasných bodů doporučení, kterými by se měli autoři a autoři učebnic občanské výchovy řídit:

• uvádět nejen dostatečné příklady rolí žen, ale sledovat i oblasti, ve kterých jsou ženy prezentovány;

• mezi role vhodné a očekávané patří například sportovkyně, vědkyně nebo autoři literárních děl;

• představovat známé i méně známé ženy, které vykonaly nějaký úctyhodný čin (případně více činů) pro naši společnost;

• snažit se, pokud to jde, nahradit mužské tvary podstatných jmen tvary neutrálními: studenti – studující, učitelé – vyučující;

• pokud toto nelze, uvádět vždy oba tvary: děvčata a chlapci, žákyně a žáci..., neboť generika představují diskriminaci, kterou si často neuvědomujeme;

• hovořit ale raději o mládeži, dospívajících nebo dětech, pakliže opravdu nechceme upozorňovat na odlišnosti obou pohlaví;

• používat mužské i ženské tvary profesí;

• nebát se v materiálech zobrazovat chlapce nebo muže, kteří pláčou, vyjadřují emoce, hrají si s „dívčími hračkami“;

• zobrazovat častěji chlapce i muže v barevném, pestřém, světlém oblečení a dívky a ženy v kalhotách;

• představovat obě pohlaví v netradičních rolích – například chlapce, který rád šije, tančuje nebo čte a dívku, která je výborná v matematice, sportu či spravuje s otcem auto nebo vlastní kolo;

• uvádět nejen příklady dívek starajících se o domácí zvířátka a mladší sourozence, ale i příklady chlapců v těchto rolích;

• vyhnout se naopak prezentaci dívky-modelky a principu krásy, který by měl vládnout ženskému světu. Možná se tak zamezí mnohým bulimiím a mentálním anorexiím, které mají svůj základ rovněž v nesprávném pohledu na měnící se tělo v období puberty;

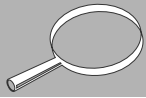
• šetrně (nejen s ohledem na postoje rodičů) hovořit o homosexuální menšině, i to pomáhá odbourávat tradiční sexistické stereotypy;

• uvádět příběhy a reportáže ze života starostlivých otců, pečujících o své děti, využívajících rodičovské dovolené atd.;

• publikovat fotografie mužů přebalujících, krmících své děti, pracujících v pomáhajících profesích;

• mluvit o mužích i ženách, kteří jsou feministy, feministky, vůbec představit feminismus a boj za práva a rovnost šancí žen v učebnicích občanské výchovy;

• upozornit na souvislost genderových rolí a kultury, uvést příklady ženských a mužských rolí v minulosti: muže v Číně, kteří si pěstovali

dlouhé nehty; šlechtu, která používala paruky a muže v 16. století, kteří v té době jako jediní nosili podpatky. Vysvětlit dětem, že před průmyslovou revolucí se muži mnohem více podíleli na výchově dětí, neboť pracovali doma;

1 učebnice by měly doporučovat knihy pro děti a mládež, které nepodporují genderové stereotypy, dále knihy více se věnující tělesným změnám během puberty u obou pohlaví;

1 vhodným a citlivým způsobem ošetřit otázku sexuálního obtěžování a znoužívání, které záživá mnohem více dívek a žen (ale i chlapců), než si je dnešní společnost ochotna připustit.⁸ Nikoliv však formou reprodukování černé kroniky o zavražděné stopaře, jak tomu bylo v námi zkoumaných učebnicích. Knihy se sice několikrát zmiňují o Lince důvěry, ale to nám nepřipadá dostatečné;

1 uvádět přednosti dívčích her, při kterých jsou (stejně jako při fotbale) rozvíjeny tolerance, spolupráce a mnoho dalších dovedností a schopností.

Jana Hardman-Matoušková

Poznámky:

- 1 Spojení „výchova a vzdělávání“ začíná být z praktických důvodů teoreticky nahrazováno pojmem „edukace“. Tento termín spojuje neoddělitelné a navzájem se prolínající aspekty jednoho procesu, usnadňuje překládání z a do cizích jazyků a zároveň se s ním z gramatického hlediska lépe operuje; Průcha, J. 2002. Moderní pedagogika. Praha: Portál, str. 66.
- 2 Průcha, J. 1989. Teorie, tvorba a hodnocení učebnice. Praha: Ústřední ústav pro vzdělávání pedagogických pracovníků, str. 12. Mezi funkcemi učebnice autor jmenuje: Pramen, ze kterého se žáci učí a osvojují si nejen určité poznatky, ale další složky vzdělání: dovednosti, hodnoty, normy, postoje aj.; pomůcka při plánování učiva pro učitele, při přímé prezentaci tohoto obsahu ve výuce, při hodnocení vzdělávacích výsledků studujících aj.; mezi dalšími: funkce informační, transformační, systematizační, zpěvňovací a kontrolní, sebevzdělávací, integrační, koordinační a rozvojové výchovná. Tamtéž, str. 18 – 19.
- 3 Z výzkumů i z vlastní zkušenosti víme, že pozice žen je v učebnicích často pouze marginální a role, ve kterých jsou prezentovány, bývají často stereotypní. Má snaha poukázat právě na nedostatečnost v této oblasti by snad mohla pomoci příštím autorům a autorkám v tvorbě genderově vyrovnanějších edukačních médií.
- 4 Jedním z dalších možných aspektů problému, který by se dal zkoumat, je například to, jak působení učebnic vnímají sami žáci, nebo jakým způsobem a jak často učebnice využívají vyučující.
- 5 Zde nesmíme zapomenout na ideovou zaměřenost učebnic před rokem 1989, absolutní nedostatek jakýchkoliv učebnic počátkem let devadesátých a ani na nejasnou podobu předmětu občanská nauka/výchova v této době.
- 6 Z vlastní praxe mohu potvrdit pouze zařazení řady učebnic Valenta, 6. – 9. ročník mezi tři nejužívanější tituly (společně s Olomoucí, 6. – 9. r. a Dudákem, 6. – 9. r.), která z řad je však užívána nejčastěji, si tvrdit netroufám.
- 7 Osnovy občanské výchovy rovněž se zavedením genderově příznivé výuky nepočítají, viz.: Učební osnovy pro 6. – 9. ročník základní školy a příslušné ročníky osmiletého gymnázia. Praha: Orbis, 1991, 80 s. Pravděpodobně je to dáno i datem jejich vzniku.
- 8 Například ve Spojených státech hrozí během života znásilnění každé páté až sedmé ženě, viz. Seager, J. cit. d., str. 57.

VÝZKUM PROFESY ŽENY A RODINNÉ SOUŽITÍ

V následujících třech statcích jsou prezentovány dílčí výsledky výzkumu „Profese ženy a rodinné soužití - rozdíly v názorech českých mužů a žen dvou věkových kategorií na roli ženy“ (GA ČR, č. grantu: 406/02/0522), v jehož rámci bylo ve spolupráci Masarykovy Univerzity a Sociologického ústavu AV ČR realizováno v roce 2003 dotazníkové šetření (RZM03) na populaci českých vysokoškolských studentů, studentek a jejich rodičů.

MATEŘSKÁ/OTCOVSKÁ VÝCHOVA DCERY A SYNA Z POHLEDU DVOU GENERACÍ

Od roku 2002 probíhá ve spolupráci tří vysokoškolských pracovišť řešení výzkumného projektu „Profese ženy a rodinné soužití, rozdíly v názorech českých mužů a žen dvou věkových generací na roli ženy a srovnání se situací v EU“, jehož cílem, jak je patrné z názvu, je srovnání názorů na roli ženy v rodině a ve společnosti z pohledu vysokoškolských studentek a studentů a jejich rodičů.

PŘEDSTAVENÍ VÝZKUMNÉHO PROJEKTU

V úvodu našeho výzkumu jsme si kladli následující otázky. Chtějí se ženy samy realizovat mimo domov? Jaké jsou životní plány, cíle a aspirace dnešních mladých žen a jak se liší od plánů a cílů, které měla generace jejich matek? Chtějí ženy dosáhnout úspěchu ve své profesi nebo v zajištění rodiny a ve výchově dětí, jakého úspěchu chtěly dosáhnout jejich matky? Je největší motivací dnešních žen pracovat mimo domov, aby přispěly do rodinného rozpočtu? Očekává se od žen, že se budou věnovat profesi? Jaké jsou generační rozdíly ve vnímání role ženy? Umožňují ženám pracovat mimo rodinu dělba práce v domácnosti, podpora partnera, současná legislativa? Jsou výchovou připraveny na to, aby se spíše uplatnily ve své profesi, nebo se orientovaly na péči o rodinu?

K vyřešení výzkumného úkolu jsme zvolili metodu dotazníku, který měl čtyři obdobné formy pro studentky, studenty, jejich matky a jejich otce.

Dotazníkové položky se dotýkaly těchto témat:

- 1 **situace v primární rodině** (rozdělení času matky, domácí práce, péče o děti, výchovné cíle u dcer a u synů),
- 1 **přání a očekávání vztahující se k budoucí rodině u studentů a studentek** (rozdělení času ženy, domácí práce, péče o děti, výchovné cíle u dcer a u synů),
- 1 **předpoklady úspěchu žen/mužů ve společnosti** (rozdělení času pro ženu, profesní aktivity respondentky),
- 1 **důvody snahy o úspěch v profesi,**
- 1 **dítě vs. profese,**
- 1 **názor na rozdělení finančního zabezpečení rodiny** (pouze muž? pouze žena?),
- 1 **instituce pomocnice v domácnosti,**
- 1 **překážky při volbě pracovního místa,**
- 1 **mateřská dovolená, rodičovská dovolená** (Jak dlouho? Kdo by měl čerpat mateřskou/rodičovskou dovolenou?).

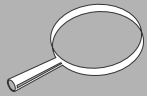
Zkoumaný vzorek byl tvořen 552 respondenty – studentkami a studenty pražských a brněnských vysokých škol a jejich rodiči. Podmínkou zařazení respondenta do výzkumného vzorku byl sourozenec opačného pohlaví. Záměrně jsme vybrali skupinu vysokoškolských, protože je to skupina, u které předpokládáme největší konflikt mezi rodinnými a profesními požadavky. V měsících dubnu až srpnu 2003 byly v Praze a v Brně individuálně osloveny studentky vysokých škol a jejich matka a otec s žádostí o vyplnění dotazníku. Se stejnou žádostí byli osloveni v obou městech studenti vysokých škol a jejich rodiče. Z metodiky výběru zkoumaného vzorku je tedy patrné, že skupina rodičů je tvořena dvojnásobným počtem respondentů než skupina vysokoškolských – na jednu studentku připadají 2 rodiče a stejně tak na jednoho studenta připadají dva rodiče.

RODOVÉ ROZDÍLY VE VÝCHOVĚ V KONTEXTU DVOU GENERACÍ

Následující studie shrnuje výsledky části výzkumu, která se zaměřila na analýzu dat zkoumajících rozdíly v mateřské a otcovské výchově, ve výchově dcer a synů a v odlišném podílu matky a otce na činnostech spojených s výchovou a péčí o děti.

Chování rodičů a okolí podle toho, zda dítě je rodu mužského nebo ženského, je patrné již od narození dítěte. Rodu dítěte totiž většinou odpovídá barva oblečení, zařízení pokoje i připravené hračky, stejně tak jednání a zacházení ze strany rodičů se liší podle rodu potomků. A. Oakleyová (2000) shrnuje výsledky srovnávacích studií týkajících se rozdílů ve výchově chlapců a dívek a uvádí, že ve většině společností jsou chlapci cíleně povzbuzováni k nezávislosti a úspěšnosti, zatímco dívky jsou vedeny k pečovatelskému, zodpovědnosti a poslušnosti. Největší a nejsystematičtější rozdíly byly dále objeveny v agresivitě, a to jak v chování dětí, tak v očekávání a přístupu rodičů. Chlapcům se ve vztahu k jiným dětem povoluje agresivnější chování, u dívek je útočnost tolerována mnohem méně.

O rolích rodičů v dnešních rodinách informuje H. Maříková (1999), která shrnuje výsledky výzkumů provedených v SoU AV v Praze od roku 1994. Žena se věnuje dětem ve dvou třetinách případů, oba

manželé společně jen v jedné třetině případů. Pouze asi v 1 % případů se dětem věnoval pouze muž (Maříková, 1999: „Rodina 96“). Výzkum M. Čermákové a kol. (2000:68) potvrzuje, že více žen než mužů (61 % žen a 51 % mužů) se domnívá, že pro výchovu dětí je důležitější matka než otec. „Žena je v české rodině považována za expertku na výchovu a starost o děti a své role specialistky v péči o děti se nechce vzdát“, poznamenává Čermáková.

Tato studie hledá odpovědi na následující otázky. Jak se liší mateřská a otcovská výchova z pohledu dvou generací? Které výchovné cíle preferovali rodiče u synů a které u dcer? Jaké bylo rozdělení činností při výchově a péči o děti mezi matkou a otcem? Očekávají studenti, že se budou více podílet na výchově a péči o své děti, než se podíleli jejich rodiče?

ROZDÍLY VE VÝCHOVĚ DCER A SYNŮ

Ke zkoumání rozdílů ve výchově chlapců a dívek jsme zvolili jedenáct výchovných cílů:

- domácí práce
- kvalitní vzdělání
- uspokojivá práce
- vydělat peníze
- životní partner/ka
- péče o děti
- sport
- umění (hudba, malování, tanec apod.)
- péče o vzhled
- zodpovědnost za život
- pěstování přátelství

Dle výsledků tohoto výzkumu, při jejichž zobecňování je nutno brát na zřetel zkoumaný vzorek tvořený většinou úplnými rodinami vysokoškoláků a jejich rodičů, je patrné, že rodiče dnešních vysokoškoláků nedělali podstatný rozdíl mezi dcerami a syny, pokud jde o priority ve výchovných cílech (viz tab. 1). Dívky však byly více než chlapci výchovou svých rodičů připravovány taky na tradiční roli ženy, na to, aby jednou zvládly péči o domácnost a o děti. Obdobně si výchovu svých dětí představuje generace dnešních vysokoškoláků.

ROZDÍLY V MATEŘSKÉ A OTCOVSKÉ VÝCHOVĚ Z POHLEDU JEJICH DĚTÍ

Dle výsledků výzkumu je patrné, že vysokoškoláci vnímali rozdíl ve výchově matky a otce. Studentky vnímaly matky jako „více vychovávající“ než otce. Naopak studenti nevnímali tak velké rozdíly ve výchově rodičů. Studentky ve většině výchovných cílů percipovaly rodiče, jak matku, tak otce, jako více vychovávající než studenti. Také matky vnímaly, že se více než otcové snažily o dosažení většiny výchovných cílů. Obdobně otcové přiznávali svým partnerkám větší podíl při výchově dětí.

Studentky a studenti předpokládají, že při výchově svých dětí se budou snažit daleko více dosáhnout jednotlivých výchovných cílů, než se snažili dosáhnout jejich rodiče (dle percepce studentů a studentek). Studentky dokonce odpovídaly, že se budou spíše snažit nebo velmi snažit dosahovat všech výchovných cílů. **Jak studenti, tak studentky předpokládají, že výchova jejich dětí bude odvídat spíše mateřské než otcovské výchově.**

Studentky a studenti předpokládají, že při výchově svých dětí se budou snažit daleko více dosáhnout jednotlivých výchovných cílů, než se snažili dosáhnout jejich rodiče (dle percepce studentů a studentek). Studentky dokonce odpovídaly, že se budou spíše snažit nebo velmi snažit dosahovat všech výchovných cílů. **Jak studenti, tak studentky předpokládají, že výchova jejich dětí bude odvídat spíše mateřské než otcovské výchově.**

PODÍL MATKY A OTCE NA ČINNOSTECH SPOJENÝCH S VÝCHOVOU A PÉČÍ O DĚTI

Na jiném místě dotazníku jsme zjišťovali názor obou generací respondentů na rozdělení činností spojených s výchovou a péčí o děti mezi matkou a otcem. Zajímalo nás také, jak generace vysokoškoláků očekává, že budou tyto činnosti rozděleny v jejich budoucích rodinách. (Viz tabulku 2.)

Vybrali jsme sedm činností spojených s výchovou a péčí o děti:

- pomoc při přípravě do školy,
- trávení času na hřišti, v tělocvičně apod.,
- povídání s dětmi,
- návštěva divadel, kin, koncertů apod.,
- aktivity o prázdninách a výlety,
- péče v nemoci,
- doprovod do školy, zájmových kroužků apod.

Skupina rodičů měla odhadnout svůj podíl, podíl partnera/partnerky a případný podíl třetí osoby při zajišťování jednotlivých činností. Obdobně skupina vysokoškoláků měla odhadnout podíl matky, podíl otce a podíl případné třetí osoby při zajišťování jednotlivých činností. Navíc pak byli vysokoškoláci požádáni, aby doplnili podíl svůj, podíl svého partnera/partnerky a případné třetí osoby podle toho, jak očekávají, že se budou podílet na jednotlivých činnostech spojených s výchovou.

Z výsledků je zcela zřejmé, že **podíl matek na výchově a péči o děti byl významně větší než podíl otce**. Studentky dokonce uvedly, že matka se na všech činnostech zahrnutých v dotazníku podílela více než otec, tedy i na činnostech tradičně preferovaných spíše otci (trávení času na hřišti, v tělocvičně atd. a aktivity o prázdninách a výlety), i když u těchto dvou položek přiznaly studentky otcům téměř stejně velký podíl jako matkám (viz tab. 3). Ve všech ostatních činnostech spojených s péčí a výchovou dětí uváděly studentky, že podíl matky byl vyšší než 50%. Studentky i studenti shodně uvedli, že to byly matky, které o ně téměř výhradně pečovaly v nemoci.

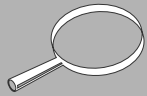
Studentky očekávají, že se budou méně než jejich matky podílet na většině činností spojených s péčí a výchovou dětí. Nejzřejmější je pokles jejich očekávání v péči o nemocné děti (o 13% na rozdíl od jejich percepce podílu jejich matek). Naopak je patrná tendence zvyšování jejich podílu na výchovných činnostech spojených spíše s otci (trávení času na hřišti, v tělocvičně atd. a aktivity o prázdninách a výlety).

Je zajímavé, že studenti ve většině činností spojených s péčí o děti přisoudili matkám nižší podíl než studentky. Studenti vnímali matky v souvislosti s výchovou a péčí o ně (popř. o jejich sourozence) méně výrazně než studentky. Studenti stejně jako studentky očekávají, že jejich budoucí partnerka a matka jejich dětí se bude méně než jejich vlastní matka podílet na péči o nemocné děti. Stejně jako studentky také očekávají, že jejich partnerky se budou více zapojovat do výchovných činností častěji spojených spíše s otci (trávení času na hřišti, v tělocvičně atd. a aktivity o prázdninách a výlety) a navíc očekávají, že jejich budoucí partnerky budou častěji než jejich matky navštěvovat s dětmi divadlo, kino, koncerty atd. (Viz tabulku 3.)

Podíl otce na výchově a péči o děti vnímají studentky ve všech

Tab. 1: Srovnání výchovných cílů, na které byl kladen důraz u dcer a u synů dle percepce matek a otců

SKUPINA MATEK	SKUPINA OTCŮ
<i>Výchovné cíle, na které byl kladen důraz stejné u dcer a u synů</i>	<i>Výchovné cíle, na které byl kladen důraz stejné u dcer a u synů</i>
kvalitní vzdělání zodpovědnost za život uspokojivá práce pěstování přátelství vydělat peníze životní partner (partnerka)	kvalitní vzdělání zodpovědnost za život uspokojivá práce pěstování přátelství vydělat peníze životní partner (partnerka)
–	péče o vzhled
<i>Výchovné cíle, na které byl kladen důraz více u dcer</i>	<i>Výchovné cíle, na které byl kladen důraz více u dcer</i>
péče o vzhled péče o děti	péče o děti
domácí práce umění (hudba, malování, tanec apod.)	umění (hudba, malování, tanec apod.) domácí práce
–	–
<i>Výchovné cíle, na které byl kladen důraz více u synů</i>	<i>Výchovné cíle, na které byl kladen důraz více u synů</i>
sport	sport

Tab. 2: Podíl matky na činnostech souvisejících s výchovou a péčí o děti dle percepce studentů a studentek, podíl „budoucí matky“ na činnostech souvisejících s výchovou a péčí o děti dle očekávání studentů a studentek

	podíl matky dle percepce studentek (v %)	očekávání podílu v péči o děti dle studentek (v %)	podíl matky dle percepce studentů (v %)	očekávání podílu partnerky v péči o děti dle studentů (v %)
pomoc při přípravě do školy	59	57	56	52
trávení času na hřišti, v tělocvičně atd.	40	44	35	44
povídání s dětmi	57	51	57	53
návštěva divadel, kin, koncertů atd.	51	51	45	50
aktivity o prázdninách a výlety	46	47	45	47
péče v nemoci	76	63	70	60
doprovod do školy, zájmových kroužků apod.	54	54	55	54

činnostech nižší než studenti, ti přisuzují otci sice nižší podíl na většině činností spojených s péčí o děti než matce, ale přece jenom vyšší než studentky. Podíl otce na péči o děti vnímali studenti a studentky rozdílně u činností – *trávení volného času na hřišti, v tělocvičně apod. a péče v nemoci.* V obou případech přisuzovali studenti otci větší podíl než studentky.

Jednoznačný nárůst očekávání podílu svých partnerů na činnostech spojených s výchovou a péčí o děti je patrný u studentek. Studentky očekávají, že jejich partneri budou téměř dvakrát více než jejich otcové pečovat o nemocné děti, očekávají také, že se o 15% zvýší jejich podíl na doprovodu dětí do školy, zájmových kroužků apod. a o 13% více si budou povídat s dětmi ve srovnání s otci studentek.

Také studenti předpokládají, že se budou svým dětem věnovat více, než se jim věnovali jejich otcové. Největší rozdíl v percepci otcovské péče a v očekávání studentů je v péči o nemocné děti. Studenti očekávají, že se budou více než jejich otcové starat o nemocné děti. Za zajímavé považujeme zjištění, že studenti očekávají, že budou mít stejný nebo dokonce větší podíl na činnostech spojených s výchovou a péčí o děti, než očekávají studentky u svých partnerů a otců svých dětí. Zdá se tedy, že studenti vysokoškoláci jsou odhodláni podílet se na výchově více, než očekávají studentky vysokoškolačky. Není však zřejmé, zda nižší očekávání studentek, pokud jde o podíl jejich partnerů při výchově a péči o děti, je dán jejich skeptickým pohledem na realitu, či naopak přáním toho, aby si udržely výsadní právo při výchově dětí. Také Plaňava (2000) se zamýšlí nad rozporným očekáváním mladých mužů a mladých žen, ke kterému dospěl na základě svých výzkumů. Plaňava (2000:122) píše: „... u mužů bývají častější představy o rodové zastupitelnosti až stejnosti, vyváženosti povinností; u mladých žen, zejména vysokoškolaček, najdeme obdobné představy spíše v rovině přání či ideálů, kdežto představy o realitě jejich vlastního manželství se blíží tradičním rolovým očekáváním; ovšem narozdíl od předchozích generací, že manžel-otec se bude na soužití v rodině více orientovat, více se na něm podílet – a tím uvolní prostor ženě k realizaci ve sféře mimorodinné (profesní, zájmové, společenské).“

Srovnáním toho, jak studenti a studentky vnímali rozdělení podílů

v péči o děti u svých rodičů a jak očekávají, že to bude u nich, je jak u studentů, tak u studentek patrný posun směrem k větší rovnosti. Pouze kromě péče o dítě v nemoci, kde přetrvává očekávání většího podílu matky.

ZÁVĚRY

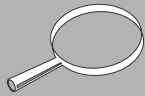
Výchovné priority jsou shodné pro chlapce i dívky u obou generací respondentů. Generace rodičů i generace vysokoškoláků se při výchově dětí (synů i dcer stejnou měrou) snažila (popř. by se snažila) o to, aby získaly kvalitní vzdělání, naučily se být zodpovědné za svůj život, jednou si uměly najít práci, která by je uspokojovala a aby pěstovaly přátelství. Z výchovných cílů, z kterých respondenti vybírali, je tedy zřejmé, že jak syny, tak dcery se rodiče snažili co nejlépe připravit na odbornou profesijní dráhu (kvalitní vzdělání bylo ve všech případech na prvním místě) a zodpovědný, ekonomicky nezávislý život. **Dcery však byly výchovou svých rodičů připravovány taky na tradiční roli ženy,** na to, aby jednou zvládly péči o domácnost a o děti. Matky i otcové při výchově dcer kladli větší důraz na zvládnutí aktivit spojených s péčí o rodinu (tj. na výchovné cíle: domácí práce a péče o děti) a snažili se dcery více než syny vést k umění. Jak se ženám ve vysokých pozicích daří vypořádat se s rolí pracovně velmi exponované profesionálky na jedné straně a s rolí matky-pečovatelky (které se nechtějí vzdát a ke které byly, jak ukazuje náš výzkum, také vychovány) na druhé straně, přibližují studie A. Krížkové (2002, 2003).

Matky navíc dbaly o to, aby dcery pečovaly o svůj vzhled. **Chlapce naopak oba rodiče vedli více než dívky ke sportu.** U synů kladli rodiče menší důraz na zvládnutí domácích prací a na výchovu k péči o děti.

Jak výchovné cíle dosahované při výchově dcer v rodinách, tak významný podíl žen-matek na výchově dětí dokládají, že mateřská role ve výchově má primární pozici. Přesto studenti vnímali matky v souvislosti s výchovou a péčí o ně (popř. o jejich sourozence) méně výrazně než studentky a současně přisuzovali otci sice nižší podíl na většině činností spojených s péčí o děti než matkám, ale přece jenom vyšší než studentky. **Rodič, který je pro dítě identifikačním vzo-**

Tab. 3: Podíl otce na činnostech souvisejících s výchovou a péčí o děti dle percepce studentů a studentek, podíl budoucího otce na činnostech souvisejících s výchovou a péčí o děti dle očekávání studentů a studentek

	podíl otce dle studentek (v %)	očekávání podílu partnera v péči o děti dle studentek (v %)	podíl otce dle studentů (v %)	očekávání podílu v péči o děti dle studentů (v %)
pomoc při přípravě do školy	33	41	36	45
trávení času na hřišti, v tělocvičně apod.	37	48	46	50
povídání s dětmi	35	48	36	43
návštěva divadel, kin, koncertů atd.	34	43	38	45
aktivity o prázdninách a výlety	42	47	45	49
péče v nemoci	18	34	24	36
doprovod do školy, zájmových kroužků apod.	24	39	32	37

rem – tedy matka pro dcery a otec pro syny, je dle výsledků tohoto výzkumu ve výchově vnímán zřetelněji. I když má matka podle synů i dcer vyšší podíl na výchově než otec, podle dcer je tento podíl ještě významnější než podle synů. Naopak otec má jak podle synů, tak podle dcer menší podíl na výchově než matka, ale synové tento podíl vnímají více než dcery.

Na základě představ generace vysokoškoláků o budoucí výchově jejich dětí můžeme očekávat větší zapojení otců do výchovy a péče o děti, než jak tomu bylo v předchozí generaci.

Jak tedy větší zapojení otců do výchovy, tak zvyšující se důraz na vzdělání a ekonomickou samostatnost dívek, což vysokoškoláci uvádějí jako prioritou při výchově svých dětí, naznačují, že u **vzdělanostně nejvyšší vrstvy společnosti narůstá tolerance k akceptaci nestereotypních rolí muže a ženy.** Zda tento trend bude pokračovat a potrvá i v generaci dětí dnešních vysokoškoláků, je otázka, kterou mohou zodpovědět obdobné výzkumy nejdříve za dvě desetiletí let.

*Martina Rašticová
Autorka působí na katedře psychologie
Masarykovy univerzity v Brně.*

Literatura:

- Čermáková, M. a kol. 1997. Rodina a měnící se gender role – sociální analýza české rodiny. Praha: Working Papers SoÚ AV ČR.
 Čermáková, M. a kol. 2000. Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech. Praha: SoÚ AV ČR.
 Doyle, J.A., Paludi, M.A. 1998. Sex and Gender: The Human Experience. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown Publishers.
 Křížková, A. 2002. Životní strategie manažerek: případová studie. Praha: SoÚ AV ČR.
 Křížková, A. 2003. Kariéerní vzorce žen v managementu. Strategie žen v rámci genderového režimu organizace. Sociologický časopis 4: 447 – 467.
 Maříková, H. 1999. Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé. Praha: SoÚ AV ČR.
 Oakley, A. 2000. Pohlaví, gender a společnost. Praha: Portál.
 Plaňava, I. 2000. Manželsví a rodiny. Struktura – dynamika – komunikace. Brno: Doplněk.
 Rašticová, M., Hašková, H. 2002. Rodina a/ nebo profese? Role ženy z pohledu mužů a žen více generací. P. 94-107 in Plaňava, I., Pilát, M. Děti, mládež a rodina v období transformace. Brno: Barrister & Principal.

GENDER A DOMÁCNOST – IDEÁLY, OČEKÁVÁNÍ A PRAXE RODIČŮ A JEJICH DĚTÍ

O VÝZKUMNÝCH DATECH

Datový soubor RZM03 obsahoval celkem 552 respondentů, z toho 95 studentek vysokých škol, 90 studentů vysokých škol a zhruba dvojnásobný podíl rodičů dotazovaných studentů a studentek. Soubor nebyl reprezentativní pro populaci studentů českých vysokých škol ani pro populaci rodičů současných vysokoškoláků. Naopak, výběr studentů a jejich rodičů se odvíjel od toho, zda-li měl/a student/ka alespoň jednoho sourozence opačného pohlaví (tzn. jeho/její rodiče vychovávali jak syna, tak i dceru). Výběr respondentů a respondentek byl limitován malým rozpočtem výzkumného projektu. Na straně druhé však zvolený výběr respondentů a respondentek umožnil zkoumání genderově specifického mezigeneračního přenosu postojů a vzorců chování mezi dětmi a jejich rodiči, kteří měli navíc zkušenost jak s výchovou dcery, tak i syna¹.

V článku budou prezentovány především poznatky o tom: **1) jak si mladí vysokoškoláci a vysokoškolačky představují ideální dělbu prací v domácnosti; 2) jak si představují ideální dělbu prací v domácnosti jejich rodiče; 3) jakou dělbu prací studenti a studentky reálně očekávají ve své vlastní budoucí domácnosti; 4) jak hodnotí dělbu prací v domácnosti svých rodičů; a 5) jak tuto dělbu práce ve své vlastní rodině hodnotí jejich rodiče samotní.** Prezentované výsledky je však nutno nahlížet z hlediska toho, že byla většina dotazovaných studentů i studentek narozdíl od svých

rodičů v době výzkumu zatím svobodná a neměla ani vlastní zkušenost s nesezdaným soužitím dvou partnerů (4/5 dotazovaných studentů a studentek).

Kromě dat výzkumu RZM 2003 budou v článku využita pro ilustraci dělby prací v českých domácnostech také data pro českou populaci reprezentativní – data z mezinárodního výzkumu ISSP – Rodina a měnící se genderové role, který byl v ČR realizován již dvakrát, a to v roce 1994 a 2002 (ISSP94; ISSP02).

SPECIFIKA PRÁCE V DOMÁCNOSTI

Práce v domácnosti je narozdíl od práce v zaměstnání většinou prací neplacenou, prací bez stanovené pracovní doby (a tedy také bez stanovené doby odpočinku), jejíž intenzita navíc často stoupá právě v období pracovního klidu a odpočinku ostatních (např. o svátcích a v době předsváteční). Práce v domácnosti je narozdíl od práce v zaměstnání prací vykonávanou pouze pro nejbližší okolí a v současné době je také většinou prací sociálně izolující nebo alespoň neposilující sociální sítě jednotlivce. Práce v domácnosti je dále prací s nízkou společenskou prestiží, je prací neustále se opakující, prací pro okamžitou spotřebu, a proto se stává pro ostatní často „neviditelnou“.

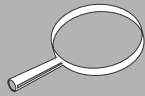
Není žádným tajemstvím, že většinu prací v domácnosti zabezpečují v české společnosti ženy, a to at už se jedná o faktické úkony, nebo o tzv. „mentální práci spojenou s prací v domácnosti“. Ta zahrnuje organizaci prací v domácnosti, jako je například rozdělování úkolů, které je potřeba vykonat, nebo vysvětlování, jakým konkrétním způsobem lze co a kde udělat či obstarat. Větší díl „mentální práce související s péčí o domácnost“ vykonává v rodině zpravidla ten, kdo přebírá hlavní zodpovědnost za péči o domácnost. Jedná se o toho, jemuž ostatní s pracemi v domácnosti „pomáhají“, nicméně nepřebírají „hlavní zodpovědnost“ za jejich celkovou koordinaci.

Dotazníková šetření zaměřená na výzkum dělby prací v domácnosti se od sebe v různých ohledech liší. Odlišují se např. z hlediska měřítka intenzity výkonu domácích prací, které je v dotazníkovém šetření použito (např. otázka na počet hodin týdně, které respondent/ka tráví prací v domácnosti (ISSP02); otázka na to, který člen domácnosti vykonává určitý typ prací v domácnosti nejčastěji (ISSP02); otázka na to, kolik procent určité práce vykonává v domácnosti žena, kolik muž, kolik děti nebo někdo jiný (RZM03); apod). Dále se takto orientovaná dotazníková šetření odlišují např. z hlediska toho, zda-li se výzkumníci a výzkumnice jmenovitě ptají na specifické typy domácích prací (např. vaření, drobné opravy, nákupy apod. – ISSP02, RZM03), nebo zda-li ponechají vymezení rozsahu prací v domácnosti zcela na respondentech (ISSP02), jejichž situace se může v daném ohledu různit (např. z hlediska toho, jestli bydlí v rodinném domě se zahradou nebo v bytě).

DĚLBA PRÁCE V ČESKÝCH DOMÁCNOSTECH

Ačkoliv je zřejmé, že je výzkum dělby prací v domácnosti formou dotazníkového šetření omezen oproti přímému pozorování života v různých domácnostech v tom smyslu, že je v něm výzkumník/výzkumnice odkázán na paměť a přibližné odhady respondentů, bylo toto omezení ve výzkumu RZM03 do určité míry redukováno tím, že jsme se na dělbu práce v domácnosti ptali v každé domácnosti zvlášť tří lidí: studenta/studentky vysoké školy, jeho/jejího otce a jeho/její matky. Ve výzkumu ISSP02 jsme zase měli díky reprezentativitě výzkumného souboru možnost srovnávat odpovědi mužů žijících v domácnosti se svou partnerkou a žen žijících v domácnosti se svým partnerem, i když se nejednalo o skutečné partnerské dvojice.

Oba výzkumy potvrdily, že se **muži a ženy poměrně dobře shodují na tom, kdo a s jakou intenzitou vykonává v jejich vlastní domácnosti různé typy prací.** Ve výzkumu RZM03 uváděli například otcové, matky, studenti a studentky podíly jednotlivých členů domácnosti na výkonu různých druhů prací v domácnosti, a ačkoliv se jejich odpovědi do určité míry lišily, získali jsme od všech čtyřech dotazovaných skupin příbuzných agregací podílů, které uváděly, do pěti kategorií (100-80%; 79-60%; 59-41%; 40-21% a 20-0%) v zásadě

Tabulka 1: Dílba práce v rodinách rodičů vysokoškolských studentů a studentek a očekávání dílby práce ve vlastních budoucích rodinách studentů a studentkami (RZM03)

typ práce v domácnosti	dílba práce v rodinách rodičů vysokoškoláků	očekávání dílby práce ve vlastních budoucích rodinách vysokoškoláků
vaření praní a žehlení mytí nádobí a běžný úklid nákupy styk s úřady hospodaření s penězi drobné opravy	především žena (80-100% žena) především žena (80-100% žena) spíše žena (60-79% žena) spíše žena (60-79% žena) muž i žena (41-59% muž a 41-59% žena) muž i žena (41-59% muž a 41-59% žena) spíše muž (60-79%)	spíše žena (60-79% žena) spíše žena (60-79% žena) spíše žena (60-79% žena) muž i žena (41-59% muž a 41-59% žena) muž i žena (41-59% muž a 41-59% žena) muž i žena (41-59% muž a 41-59% žena) spíše muž (60-79%)

stejnou odpověď. Podle ní zůstává vaření, praní a žehlení v rodinách rodičů vysokoškolských studentů doménou žen, které vykonávají 80-100% z těchto prací; mytí nádobí, běžný úklid a nákupy vykonávají ženy z 60-79%; na hospodaření s penězi a vyřizování úředních záležitostí okolo bytu/domu se podílejí muži i ženy zhruba stejnou měrou a drobné opravy v domácnosti vykonávají muži ze 79-60%.

Výsledky reprezentativního výzkumu české populace ISSP 2002 takovou dělbu práce v českých domácnostech v zásadě potvrzují s tím, že u činností, které jsou zcela nebo spíše doménou žen, muži mírně nadhodnocují odpovědi, že danou činnost vykonávají s partnerkou „oba zhruba stejně nebo společně“ nebo že danou činnost provádí „obvykle žena“, anebo tyto možnosti odpovědi naopak podhodnocují ženy, a to ve prospěch odpovědi, že takovou činnost vykonává „vždy žena“. Co se drobných oprav v domácnosti týče (tedy naopak typicky mužské práce v domácnosti), nadhodnocují odpověď „oba zhruba stejně nebo společně“ a „obvykle muž“ naopak ženy anebo tyto možnosti odpovědi naopak podhodnocují muži, a to ve prospěch odpovědi „vždy muž“.

Ačkoliv ženy přebírají hlavní zodpovědnost a aktivitu, co se chodu domácnosti týče, v otázkách rozhodování o záležitostech, které se týkají rodinného života (tedy nejen péče o domácnost), činí rozhodnutí převážně oba partneři stejnou měrou. Jako partnerské tak lze charakterizovat podle výzkumu ISSP02 kromě styku s úřady a hospodaření s finančními prostředky rodiny také rozhodování o koupi větších věcí do domácnosti, rozhodování o víkendových aktivitách rodiny nebo rozhodování o výchově dětí.

Situace, v níž leží většina domácích prací a péče o děti na bedrech ženy, neodpovídá ideální představě českých mužů a žen o tom, jak by mělo rozdělení práce v domácnosti a péče o rodinu vypadat. To je vždy o něco více posunuto směrem k rovnoměrnějšímu, i když nikoliv zcela rovnoměrnému rozdělení činností mezi muže a ženy. Především ženy přitom požadují větší aktivitu mužů v domácnosti (77 % žen oproti 44 % mužů) i v péči o děti (81 % žen oproti 54 % mužů) a vnímají zatížení mužů na trhu práce na úkor rodiny (ISSP02).

Až 59 % žen žijících se svým partnerem ve společné domácnosti (oproti 9 % mužů) se domnívá, že v domácnosti vykonává více než spravedlivý podíl práce. 49 % mužů žijících se svou partnerkou ve společné domácnosti (ale jen 37% žen) má naopak pocit, že dělba práce mezi partnery je v jejich domácnosti v celku spravedlivá, i když možná nestejně/nerovně rozložená. Toto pojetí spravedlivé nerovnosti je možné vysvětlit v kontextu relativně silného souhlasu české populace s názorem, že „muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost a rodinu“ (ISSP02; ISSP94). Relativně silný souhlas českých mužů i žen s tímto výrokiem je podle výzkumu ISSP94 typický pro populace postsocialistických zemí (ČR, Polsko, Slovinsko, Maďarsko, Bulharsko a Rusko), v nichž s tímto výrokiem souhlasí 40-66 % populace. V zemích severoevropských (Švédsko a Norsko) s ním souhlasí pouze 11-15 % obyvatelstva a v zemích západní a jihoevropských (Nizozemí, Velká Británie, Itálie, Irsko, západní Německo a Španělsko) pouze 19-36 % obyvatelstva.

DĚLBA PRACÍ V DOMÁCNOSTI RODIČŮ VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ A STUDENTEK A PŘEDSTAVY JEJICH DĚTÍ

Obdobně jako vyplynulo z dat reprezentativního výzkumu ISSP02, zjistili jsme i ve výzkumu RZM03, že je s dělbou práce v domácnosti spokojena pouze část rodičů; zhruba polovina otců a 2/5 matek vysokoškolských studentů a studentek. Okolo 1/3 rodičů (30% otců a 36% matek) se naopak domnívá, že rozdělení prací v jejich domácnosti vyhovovalo a vyhovuje především otci, nikoliv však matce. Zbytek rodičů soudí, že dělba práce v jejich rodině nevyhovovala a nevyhovuje ani jednomu z nich. (Pouze méně než 10% rodičů hodnotilo dělbu práce ve vlastní domácnosti jako vyhovující spíše matce než otci.) Vysokoškolská studentka i studentka se v hodnocení dělby práce v rodině svých rodičů od hodnocení starší generace liší. Ačkoliv necelá polovina (45% studentek a 47% studentů) z nich soudí, že dělba práce v domácnosti vyhovovala oběma jejich rodičům stejně, častěji než jejich rodiče souhlasili také s názorem, že dělba práce v domácnosti rodičů vyhovovala především otci, nikoliv matce (44% studentek a 45% studentů).

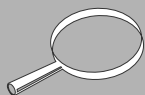
I přesto, že se tedy studenti a studentky liší od svých rodičů v hodnocení toho, komu dělba práce v domácnosti jejich rodičů vyhovovala především, všichni se poměrně dobře shodují na tom, jak tato dělba práce vypadala (viz tabulku 1). **Mladí vysokoškoláci i vysokoškolačky přitom předpokládají, že až jednou založí své vlastní rodiny, bude dělba práce v jejich rodině rozdělena mezi partnerem a partnerkou rovněji, než jak tomu bylo v rodinách jejich rodičů.**

Otázkou zůstává, nakolik se tyto představy mladých lidí skutečně naplní a nakolik se bude dělba práce v jejich budoucí domácnosti měnit v závislosti na rodinném cyklu (např. když se z bezdětného páru stanou rodiče; když se i nejmladší dítě stane školou povinným; apod). Z výzkumů je totiž zřejmé, že jsou také ideály matek studentů a studentek (nejen ideály současných studentů a studentek) blíže genderově rovnější dělby práce, než jak je tomu v současných domácnostech ve skutečnosti. Současná dělba prací v domácnostech dotazovaných rodičů tak naplňuje spíše ideály genderového rozdělení prací v domácnosti, které mají současná otcovská (nikoliv matky) studentů a studentek (viz tabulku 1 a 2).

Tabulka 2: Ideální dělba práce v domácnosti z pohledu matek, otců, studentek a studentů (RZM03)

podíl práce ženy na jednotlivých typech práce v domácnosti	matka		studentka		otec		student	
	matka	studentka	otec	student	matka	studentka	otec	student
vaření	57	57	19	33	57	57	19	33
praní a žehlení	60	62	8	21	60	62	8	21
nádobí a úklid	47	50	21	37	47	50	21	37
nákupy	47	49	35	48	47	49	35	48
opravy	14	23	68	68	14	23	68	68
úřady	36	44	49	57	36	44	49	57
hospodaření s penězi	53	51	51	58	53	51	51	58

Ideální představa dělby prací v domácnosti podle genderu současných studentek se přitom velmi podobá ideální představě jejich matek (viz tabulku 2), které však tyto představy ve svých domácnostech nenaplnily, jelikož skutečná dělba práce v jejich domácnostech naplňuje spíše ideální představy jejich partnerů (viz tabulku 1 a 2). Reálnému naplnění svých ideálních představ ohledně genderové dělby prací v domácnosti zcela nevěří ani studentky (viz tabulku 3). Ty totiž již předem očekávají, že bude reálná dělba prací v jejich vlastní domácnosti

Tabulka 3: Ideální představy, očekávání a percepce chování matky z hlediska studentek (RZM03)

podíl práce ženy na jednotlivých typech práce v domácnosti	ideál studentek	očekávání studentek	percepce matčina chování studentkou (ale i ostatními dotazovanými členy domácnosti)
vaření	57	→ 67	→ 84
praní a žehlení	62	→ 76	→ 87
nádobí a úklid	50	→ 65	→ 70
nákupy	49	→ 58	→ 67
opravy	23	== 23	← 17
úřady	44	→ 51	== 50
hospodaření s penězi	51	== 50	→ 56

nosti sice genderově rovnější, než jak tomu bylo v domácnosti jejich rodičů, ale ne až tak genderově rovná, jak by si představovaly ideálně. (Viz tabulku 3.)

Studenti vysokých škol naopak narozdíl od svých spolužaček očekávají, že se jejich ideální představy ohledně genderového rozdělení domácích prací naplní (viz tabulku 4). Ideální představy studentů se však od ideálních představ jejich otců liší, a to sice ve smyslu větší genderové rovnosti dělby prací v domácnosti (viz tabulku 2 a 4). Ideální představy a očekávání studentů se naopak do značné míry shodují s očekáváním (nikoliv však ideálními představami) studentek, a lze tak předpokládat, že pokud se budou studenti i studentky snažit o naplnění svých očekávání (a budou žít s partnerem/partnerkou s vysokoškolským vzděláním), bude dělba práce v jejich domácnostech skutečně genderově rovnější, než jak tomu bylo v rodinách jejich rodičů. K největším změnám by v takovém případě došlo u zkoumaných prací v domácnosti v tom smyslu, že by se nákupy staly činností vykonávanou zhruba stejně oběma partnery a typicky ženské práce (vaření, praní a žehlení) by zůstaly sice nadále doménou žen, jimž by však muži v daném ohledu pomáhali významně častěji, než tomu je v současných rodinách rodičů vysokoškolských studentů a studentek (viz tabulku 1).

PLACENÁ VÝPOMOC S PRACÍ V DOMÁCNOSTI

Placená pomoc s prací v domácnosti není v naší společnosti využívaná prakticky vůbec (ISSP02, RZM03). Ve výzkumu RZM03 byla jako nejčastější důvod takového chování uvedena rodiči vysokoškolských studentů příliš velká finanční zátěž rodiny v případě využívání placené pomoci s prací v domácnosti, kterou je možno obejít právě tím, že je tato práce vykonávána v rodinách bez přímé finanční odměny toho, kdo takovou práci vykonává.

Otcové v 28 % instituci „pomocníka/pomocnice v domácnosti“ navíc považují za naprostou zbytečnost. Téměř tři čtvrtiny partnerek těchto mužů však takovou výpomoc za zbytečnou nepovažují. Největší podíl z nich ji však přes její kladné hodnocení považuje za příliš drahou a další by ji přes její kladné hodnocení využívat ve své vlastní domácnosti nechtěly z jiného než finančních důvodů. Tím může být právě negativní postoj partnera nebo dalších blízkých (příbuzných, přátel apod.), v jejichž domácnostech takovou pomoc v naprosté většině případů také nevyužívají a v nichž je většinou vedení domácnosti ponecháno také na ženě, od níž se očekává, že dokáže tuto roli skloubit se svými ostatními rolemi.

Studenti a studentky vysokých škol (více než 2/5 z nich) jsou významně častěji než jejich rodiče nakloněni možnosti, že pla-

cenou výpomoc ve své vlastní domácnosti využívat jednoho dne budou. Tento rozdíl v očekávání studentů/studentek a jejich rodičů byl způsoben především významným poklesem souhlasu studentů a studentek (oproti jejich rodičům) s názorem, že je taková výpomoc příliš drahá, a u studentů (narozdíl od jejich otců) také významným poklesem souhlasu s názorem, že je taková výpomoc zbytečná. Nejméně často souhlasili s názorem, že je placená výpomoc v domácnosti příliš velkou finanční zátěží mladí lidé, kteří již vlastní domácnost se svým partnerem/partnerkou založili (pouze 15% z nich), a proto nelze tuto generační změnu vykládat pouze tím, že si mladí vysokoškoláci oproti svým rodičům zatím neuvědomili finanční zátěž, kterou přináší samostatné bydlení, i když prozatím ve většině případů bezdětné. Obdobně zastávali nejméně často názor, že je placená výpomoc v domácnosti zbytečná, ti studenti, kteří již vlastní domácnost se svou partnerkou založili (pouze 7% z nich) a nejčastěji naopak ti studenti, kteří byli v době výzkumu bez stálé partnerky (čtvrtina z nich).

MEZIGENERAČNÍ TRANSMISE VZORCŮ CHOVÁNÍ V SOUVISLOSTI S DĚLBOU PRACÍ V DOMÁCNOSTI

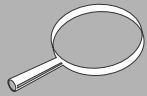
Jestliže jsme se z výzkumu RZM03 dozvěděli, že studenti a studentky vysokých škol očekávají, že dělba práce v jejich vlastní domácnosti bude genderově rovnější, než jak tomu bylo v domácnosti jejich rodičů, zajímalo nás dále, proč jsou někteří studenti a studentky více než ostatní nakloněni genderové rovnosti v oblasti dělby prací v domácnosti. K testování jsme zvolili základní hypotézu, že **ideály a očekávání dělby práce ve své vlastní domácnosti si utvářejí mladí lidé (mimo jiné) na základě toho, jaká byla dělba práce v rodině jejich rodičů.** Předpokládali jsme, že v rodinách s genderově tradiční dělbou prací v domácnosti rodičů budou studenti a studentky inklinovat častěji než v rodinách s netradiční dělbou prací v domácnosti rodičů k očekávání, že se bude genderově stereotypní dělba práce v domácnosti reprodukovat i v jejich vlastních rodinách.

Tento předpoklad se ve výzkumu RZM03 potvrdil. Zjistili jsme totiž, že čím více jsou typické ženské domácí práce (především praní a žehlení, ale také vaření a běžný úklid) vykonávány matkou studentky, v tím větší míře respondentka očekává, že bude tyto práce vykonávat ve své budoucí rodině i ona sama. U studentů se obdobně potvrdilo, že čím více jsou typicky mužské domácí práce (drobné opravy) a práce, na nichž se muži v českých rodinách podílejí zpravidla stejně často jako jejich partnerky (hospodaření s penězi a styk s úřady), vykonávány otcem studenta, v tím větší míře student očekává, že bude tyto práce vykonávat ve své vlastní domácnosti i on sám.

Jak u studentů, tak i u studentek byla přitom prokázána pozitivní

Tabulka 4: Ideální představy, očekávání a percepce chování otce z hlediska studentů (RZM03)

podíl práce muže na jednotlivých typech práce v domácnosti	ideál studentů	očekávání studentů	percepce otcova chování studentem (ale i ostatními dotazovanými členy domácnosti)
vaření	33	== 31	← 16
praní a žehlení	21	== 21	← 8
nádobí a úklid	37	== 37	← 25
nákupy	48	== 48	← 35
opravy	68	== 71	== 75
úřady	57	== 62	← 56
hospodaření s penězi	58	== 60	← 51

korelace mezi tím, jaký podíl práce považuje on/a sám/sama pro muže/ženy u každé jednotlivé domácí práce za ideální, a tím, v jaké míře předpokládá, že se výkonu každé jednotlivé domácí práce bude ve své vlastní domácnosti skutečně věnovat.

Jestliže data potvrdila předpoklad mezigenerační reprodukce stereotypních vzorců chování v oblasti dělby práce v domácnosti, zajímalo nás dále, zda-li můžeme v daném ohledu očekávat i mezigenerační transmissi genderově nestereotypních vzorců chování. **Ve výzkumu RZM03 se však nepotvrdilo, že by studenti očekávali, že se budou více podílet na typicky ženských domácích pracích, čím více se na nich podíleli jejich otcové.** A nepotvrdilo se ani, že by studentky očekávaly, že se budou více podílet na typicky mužské domácí práci – drobných opravách, čím více ji vykonávaly jejich matky. Vliv genderově nestereotypního chování rodiče stejného pohlaví jako studenta/studentky (ve smyslu v ČR nestandardně vyššího podílu takového rodiče na tom typu práce v domácnosti, který v ČR vykonává většinou rodič opačného pohlaví) na jeho/její představy o dělbě prací v jeho/její vlastní budoucí domácnosti se tedy ve výzkumu RZM03 nepotvrdil.

Na straně druhé však genderově nestereotypní chování rodiče opačného pohlaví než je pohlaví studenta/studentky (ve smyslu v ČR nestandardně vyššího podílu takového rodiče na tom typu práce v domácnosti, který v ČR vykonává většinou rodič opačného pohlaví) působí určité rozvolnění genderových stereotypů v představách o tom, jakým způsobem bude vypadat dělba práce ve vlastní domácnosti studenta/studentky.

Závěrem lze tedy shrnout, že zkušenosti studentů a studentek vysokých škol s dělbou práce v rodinách jejich rodičů pravděpodobně ovlivňují představy studentů a studentek o tom, jak by měla dělba práce v domácnosti vypadat, i o tom, jak taková dělba práce bude vypadat v jejich vlastních domácnostech, až si je jednou založí. Tento vliv byl ve výzkumu RZM03 prokázán především u mezigenerační transmise genderově stereotypních vzorců chování. Mezigenerační transmise genderově nestereotypních vzorců chování z matky na dceru a z otce na syna (ve smyslu jejich většího podílu na práci v domácnosti, kterou v ČR vykonává většinou rodič opačného pohlaví) se však na souboru vysokoškolských studentů, studentek a jejich rodičů nepotvrdila.

Tuto skutečnost lze chápat v kontextu toho, že socializace jedince neprobíhá pouze v rodině, ale celoživotně a v různých sociálních kontextech (např. ve škole, v zaměstnání, v dětských skupinách, skupinách přátel, pod vlivem médií, v rámci milostných vztahů apod.). **Povahu stereotypů a stereotypních vzorců chování lze přitom charakterizovat tím, že jen nesnadno podléhají změně, i když jsou přímo konfrontovány s realitou, která je popírá.** Stereotypy, které usnadňují (automatizují, urychlují) orientaci člověka v každodenním životě, jsou totiž hluboce zakořeněnými mentálními strukturami, které usnadňují řešit případné nesrovnalosti tím, že je učiní svou součástí (např. způsobem „výjimka potvrzuje pravidlo“).

Vzhledem k velikosti a charakteru výzkumných dat je však výše uvedené výsledky výzkumu RZM03 nutno chápat spíše jako hypotézy pro další možný výzkum, který by byl specificky zaměřen na mezigenerační přenos vzorců partnerského a rodinného chování. S důrazem na skutečnost, že je mezigenerační transmise vzorců partnerského a rodinného chování genderově specifická, měla by být přitom jednou ze základních podmínek takového výzkumu jeho genderová senzitivita.

Hana Hašková

Poznámky:

1 Vzhledem k tomu, že je u dětí rodičů s vyšším vzděláním větší pravděpodobnost studia na vysoké škole, jsou ve zkoumaném vzorku rodičovské populace zastoupeni zhruba v polovině případů opět vysokoškoláci a v přibližně polovině případů středoškoláci s maturitou. V souladu s genderovými rozdíly ve vzdělanostní struktuře české populace je přitom ve zkoumané rodičovské populaci více vysokoškolsky vzdělaných otců než matek a zároveň více matek než otců se středoškolským vzděláním ukončeným maturitou.

PROFESNÍ UPLATNĚNÍ ŽEN – MEZE A MOŽNOSTI. DVOUGENERAČNÍ POHLED.

Vysoký význam pracovních rolí v životě českých žen je již několik generací naprosto nezpochybnitelný a ekonomická aktivita žen je nutnou podmínkou udržení životní úrovně většiny českých rodin. Přesto na českém trhu práce přetrvávají genderové nerovnosti a skryté formy diskriminačního chování jsou stále i přes legislativní zákaz vůči ženám uplatňovány. V tomto výzkumu jsme se zaměřili rámcově na srovnání postojů dnešní mladé generace, která se připravuje na vstup na trh práce – vysokoškolských studentů a studentek a jejich rodičů. Ve svém příspěvku o profesním uplatnění žen se zaměřím na to, které aspekty pracovního uplatnění žen se změnilo v pohledu studentek a jejich matek jako aktérek a jak jejich možnosti pracovního uplatnění vnímají muži – studenti VŠ a otcové studentů a studentek.

Pro zkoumání možností profesního uplatnění žen jsme si ve výzkumu „Profese ženy a rodinné soužití z pohledu dvou generací a srovnání s EU“ kladli tři základní otázky:

- ! **Proč chtějí ženy dosáhnout úspěchu ve své profesi?**
- ! **Které jsou důležité aspekty práce pro ženy?**
- ! **Jaké jsou možnosti a bariéry uplatnění žen na trhu práce?**

PROČ CHTĚJÍ BÝT ŽENY ÚSPĚŠNÉ VE SVÉ PRÁCI, ČEHO CHTĚJÍ DOSÁHNOUT?

Které jsou hlavní důvody práce žen? Jde pouze o nutnost finančně zabezpečit rodinu, nebo se také realizovat? Jde o téma, které bylo již několikrát zpracováno ve výzkumech pozice mužů a žen na trhu práce v průběhu posledních dekad. Českým ženám totiž v jejich motivaci pracovat nejde pouze o to, vydělat druhý příjem pro rodinu, ale stejně tak významně také o to, mít zajímavou práci, která je baví, ve které uplatní své vzdělání a schopnosti a neméně významně také o sociální kontakty, které zaměstnání poskytuje. Ve výzkumu Profese ženy a rodinné soužití jsme se zaměřili na to, jak se mění důvody práce žen z generace na generaci, a na to, zda případnou změnu ženy reflektují. Respondentům – matkám a otcům VŠ studentek a studentkám samotným byla nabídnuta škála důvodů, proč chtějí být úspěšné v práci.

V tabulce 1 můžeme sledovat pořadí jednotlivých důvodů, proč chtějí být ženy úspěšné v práci tak, jak jim respondenti přisoudili hodnotu v %, kdy všechny důvody dohromady tvoří 100%. Z nabízených důvodů, které hrají roli v motivaci uplatnit se na trhu práce, se zcela jasně vyčlenil důvod „chce být stejně dobrá jako muži“ a „pouze v rodině se realizovat nechce“, které pracovní uplatnění charakterizují spíše jako negaci nebo kompenzaci jiných životních aspektů. Tyto důvody nepovažuje mezi jinými za významné ani jedna generace. Pro matky VŠ studentek je jednoznačně nejdůležitějším důvodem pracovní aktivity její finanční stránka a to samé očekávají od svých dcer, jak vidíme ve 4. sloupci. Zajímavé je, že pro dcery je naproti tomu finanční důvod až na 3. místě. Nejdůležitější je, že je jejich práce baví, což je ale také pro matky významnou hodnotou. Dále můžeme v tabulce sledovat, že pořadí hodnot, které jsou důležité pro matky studentek, tyto matky staví stejným způsobem jako stejně důležité pro své dcery – matky vytvářejí stejný pořadí hodnot pro sebe i své dcery.

Zajímavé srovnání nabízí otázka, kterou jsme položili na jiném místě dotazníku – čím ženy, které jsou ve své profesi v naší společnosti úspěšné, svého úspěchu dosáhly. Byly předloženy podobné důvody, ale respondenti odpovídali škálou odpovědí od určitě nesouhlasím po určitě souhlasím. Na prvním místě byl jednoznačně – pouze s nevýznamnými rozdíly mezi matkami, otci, studenty nebo studentkami – důvod, že tyto ženy jejich práce baví, následovala snaha uplatnit své vzdělání a schopnosti a na třetím místě byl záměr vydělat peníze. Toto pořadí, i když je samozřejmě jen velmi hrubým měřítkem, se přesně shoduje s pořadím těchto tří hodnot, které o sobě vypovídají studentky (dcery). To může znamenat určitou sebereflekci a snahu stát se úspěšnými ženami ve své profesi, kterou nacházíme u dotázaných vysokoškolských studentek.

Tabulka 1: Důvody, proč chtějí být ženy úspěšné ve své profesi. Jednotlivé důvody jsou zobrazeny podle pořadí výše % bodů, které jim byly přiřazeny jednotlivými skupinami respondentů.

	Matky o sobě	Otcové o svých partnerkách	Dcery o sobě	Matky o dcerách
Vydělat peníze	1.	2.	3.	1.
Uplatnit vzdělání	3.	3.	2.	3.
Profese jí baví	2.	1.	1.	2.
Chce být stejně dobrá jako muži	5.	5.	5.	5.
Pouze v rodině se realizovat nechce	4.	4.	4.	4.

Legenda: Otázka byla položena tak, že respondenti měli rozdělit celkových 100% mezi jednotlivé důvody. Výsledkem pak jsou průměrné hodnoty % přisouzených jednotlivými skupinami respondentů.

DŮLEŽITÉ ASPEKTY PRÁCE PRO ŽENY

S otázkou, zda jsou ženy ve své profesi úspěšné a spokojené, významně souvisí i jednotlivé okolnosti zaměstnání, které žena buď považuje nebo nepovažuje za důležité. Matek VŠ studentů a studentek jsme se ptali na to, které okolnosti z nabízené škály pro ně byly významné při volbě jejich zaměstnání, a otců na to, které okolnosti byly podle nich důležité pro jejich partnerku. Pro matky studentů a studentek byla jednoznačně nejdůležitějším důvodem **možnost zvládat práci i rodinu dohromady** – 86 % matek tento aspekt považovalo za spíše nebo určitě důležité. V důležitosti okolností zaměstnání následovaly vztahy na pracovišti a vzdálenost od místa bydliště spolu s vyšší finanční ohodnocení. **Nejméně důležitým** aspektem zaměstnání, který hrál roli při volbě pracovního místa matek studentů a studentek, je **prestiž zaměstnání a možnost postupu na vyšší pozice**. Ty byly významné pouze pro necelou třetinu matek. Zajímavé je, že otcové VŠ studentů a studentek, kteří vypovídali o významu těchto okolností pro své partnerky, se pouze s malými, spíše nevýznamnými odchylkami, shodují s matkami studentů a studentek. Pouze oproti ženám významně „podcenili“ důležitost vztahů na pracovišti, kterou měly pro volbu zaměstnání pro ženy, stejně tak jako postoj partnera k pracovnímu uplatnění žen. Zdá se, že si muži dostatečně neuvědomují, jak byl jejich postoj důležitý pro jejich partnerky, když se rozhodovaly pro své zaměstnání.

Tabulka 2: Důležité okolnosti práce pro ženy při volbě pracovního místa. Odpovědi na otázku: Při volbě pracovního místa pro mne (mou partnerku – otcové) měly (matky) následující okolnosti zhruba tuto důležitost: Součet podílů odpovědí spíše souhlasím a určitě souhlasím.

	Matky	Otcové
Výše finančního ohodnocení	66	62
Vzdálenost od místa bydliště	68	62
Časová náročnost	60	60
Stresovost	46	47
Prestiž	28	25
Možnost postupu	28	29
Vztahy na pracovišti	80	65
Možnost zvládat práci i rodinu	86	81
Postoj partnera k mému pracovnímu uplatnění	47	33

Tabulka 3: Porovnání důležitosti jednotlivých aspektů práce, které hrají roli při volbě zaměstnání u žen matek VŠ studentů a studentek a jejich názoru na důležitost těchto faktorů pro současné ženy (v %).

	matky o sobě	matky o současných ženách
výše finančního ohodnocení	66	97
vzdálenost od místa bydliště	68	58
časová náročnost	60	65
stresovost	46	59
prestiž	28	64
možnost postupu	28	79
vztahy na pracovišti	80	78
možnost zvládat práci i rodinu	86	77
postoj partnera	47	47

Matek a otců VŠ studentek a studentů jsme se ptali také na to, jak jsou podle nich tyto nabízené aspekty práce **důležité při volbě pracovního místa pro současné ženy**, abychom zjistili, zda se v jejich názorech objeví určitý posun od minulé situace matek k názoru na současnou situaci žen při volbě zaměstnání. Zajímavé jsou opět názory matek, u nichž se hodnocení důležitosti jednotlivých okolností zaměstnání výrazně liší, pokud hovoří o sobě v minulosti a o současných ženách. Tyto výrazné rozdíly vidíme v tabulce 3. Podle matek vysokoškolských studentů a studentek **významně vzrostla důležitost finančního ohodnocení** – rozdíl mezi podílem těch, pro které bylo při volbě jejich zaměstnání důležité, a těch, které je považují za důležité pro ženy v současné době, je 30% nárůst. Stejně tak nárůst zaznamenáváme u **prestiže zaměstnání a možnosti postupu na vyšší pozice**. Tyto považují matky studentek a studentů mnohem častěji za důležité pro současné ženy, než byly pro ně samotné v minulosti.

Vysokoškolské studentky stojí nebo v blízké budoucnosti budou stát před rozhodnutím, jaké zaměstnání zvolit. Zajímalo nás tedy, které z těchto okolností považují za důležité pro svou budoucí volbu. V tabulce 4 sledujeme srovnání názoru matek a otců VŠ studentek a studentů na to, které okolnosti práce jsou důležité pro současné ženy, a názoru studentek na to, jak budou tyto okolnosti důležité pro ně samotné. U názoru studentek na to, jak vidí důležitost těchto okolností pro sebe v budoucnosti, nacházíme poměrně velkou míru shody s názory rodičů na situaci současných žen. Ovšem vztahy na pracovišti jsou pro významně větší podíl studentek důležité při volbě pracovního místa, než si myslí jejich rodiče o současných ženách. Naopak prestiž a možnost postupu je významným aspektem při volbě zaměstnání pro menší podíl studentek ve srovnání s názorem generace rodičů na situaci současných žen. Jak jsme viděli výše (tabulka 2, tabulka 3), pro matky samotné tyto dvě hodnoty byly mnohem méně důležité, pokud šlo o jejich vlastní uplatnění. I zde se objevuje tendence matek vidět na práci zejména její finanční ohodnocení, a to nejen jak jsme viděli na začátku: že pro matky studentů a studentek je finanční stránka práce nejdůležitějším mezi různými důvody, proč pracovat, ale výše finančního ohodnocení je pro ně čím dál důležitější, pokud jde o posun v čase. Zajímavé je i to, jak velký podíl studentek – dvě třetiny – považuje za významný postoj svého partnera k jejich pracovnímu uplatnění ve srovnání s generací rodičů.

Tabulka 4: Důležité okolnosti práce pro ženy při volbě pracovního místa. Odpovědi na otázky: Dle mého názoru mají pro současné ženy při volbě pracovního místa následující okolnosti zhruba tuto důležitost (matky a otcové); Při volbě pracovního místa pro mne budou mít následující okolnosti zhruba tuto důležitost (studentky): Součet podílů odpovědí spíše souhlasím a určitě souhlasím.

	Matky	Otcové	Studentky
Výše finančního ohodnocení	97	91	88
Vzdálenost od místa bydliště	58	68	53
Časová náročnost	65	70	63
Stresovost	59	59	65
Prestiž	64	55	40
Možnost postupu	79	71	58
Vztahy na pracovišti	78	79	90
Možnost zvládat práci i rodinu	77	82	84
Postoj partnera k pracovnímu uplatnění	47	47	62

Tabulka 5: Hodnocení svých minulých (matky studentů a studentek VŠ) a budoucích (studentky a studenti VŠ) úspěchů v získávání zaměstnání/pozice, kterou chtěla (chce) dosáhnout (v %).

Hledání:	Matky		Studentky		Studenti	
	zaměstnání	pozice	zaměstnání	pozice	zaměstnání	pozice
Neměla jsem/nebudu mít problémy	41	37	20	19	36	26
Nebylo/nebude jednoduché, ale naleznu	35	36	64	53	50	53
Bylo/bude velice složité	11	13	14	26	14	18
Nezískala/obává se, že nezíská	13	14	2	2	0	2
Celkem %	100	100	100	100	100	100

MOŽNOSTI A BARIÉRY UPLATNĚNÍ ŽEN NA TRHU PRÁCE

V rámci posledního otázkového okruhu: Jaké jsou možnosti a bariéry uplatnění žen na trhu práce? nás na jedné straně zajímal odhad šancí uplatnit se v zaměstnání podle své volby u studentů a studentek ve srovnání se zkušeností matek (otcům tato otázka položena nebyla) a na straně druhé, které bariéry jsou pro uplatnění žen na trhu práce nejvýznamnější při srovnání názoru dvou sledovaných generací. Matek VŠ studentů a studentek jsme se ptali na to, jak hodnotí své minulé úspěchy při hledání zaměstnání a pozice, které chtěly dosáhnout. Jejich hodnocené vlastní zkušenosti jsem srovnala s očekáváním vlastních budoucích úspěchů studentů a studentek vysokých škol – s očekáváním generace jejich dětí. V tabulce 5 můžeme vidět, že studentky jsou ve svém očekávání úspěchů se získáním zaměstnání významně pesimističtější, než je generace jejich matek v hodnocení své vlastní zkušenosti, alespoň pokud jde o problémy a náročnost hledání místa. O polovinu méně studentek než jejich matek si myslí, že nebude mít s hledáním zaměstnání problémy, vedle toho jednou tolik studentek než matek se domnívá, že místo sice naleznou, ale jednoduché to nebude. Naopak zhruba každá osmá matka studentek a studentů vůbec nezískala zaměstnání a pozici, o které stála. To očekává pouze zanedbatelná 2% studentek. Studenti–muži jsou oproti studentkám v očekávání svých šancí optimističtější – více než třetina studentů totiž očekává, že získá své zvolené zaměstnání bez problémů, a k tomu polovina očekává, že to sice jednoduché nebude, ale svého cíle dosáhne. Vůbec žádný student neočekává, že by se mu zvolené zaměstnání nepodařilo nalézt. V názorech studentů a studentek na své budoucí šance se projevuje nejistota, větší u studentek, kdy očekávají určité problémy, ale zároveň věří, že zvolené zaměstnání získají. Již menší šance vidí studenti i studentky pro dosažení vybrané pozice. Matky naproti tomu příliš nerozlišují mezi hodnocením svých úspěchů v získání zvoleného zaměstnání a pozice.

Zaměřili jsme se také na okolnosti, které byly překážkami v uplatnění žen generace matek VŠ studentů a studentek, a překážky, které očekávají studentky při svém uplatnění v práci ve srovnání s názory jejich kolegů studentů na překážky, které mohou potkat ženy. Přesně ve shodě s výzkumy genderových vztahů na trhu práce, které byly pro-

vedeny v posledních 10 letech, je v popředí nejvýznamnějších překážek v uplatnění žen na trhu práce mateřská a rodičovská dovolená a péče o předškolní a školní děti. Péče o děti byla znevýhodňujícím faktorem pro matky studentů a studentek a generace jejich dětí dnes ještě významně častěji počítá s touto překážkou. Muži považují překážku v podobě mateřství a péče o děti za důležitou dokonce ještě častěji než ženy bez ohledu na generaci, ke které patří. Dokonce 91% dotázaných studentů považuje mateřskou a rodičovskou dovolenou za překážku v uplatnění jejich kolegyně–studentek. Stejně tak více studentů než studentek očekává, že v cestě za pracovním uplatněním bude současným ženám stát péče o malé děti. Naopak zajímavé je, že generace studentů nepovažuje péči o domácnost tak často za překážku jako generace jejich rodičů.

ZÁVĚR:

Na základě analýzy části dat získaných výzkumem postojů generace VŠ studentů a studentek a generace jejich rodičů je možné shrnout, že **názory na pracovní a profesní uplatnění žen se mění z generace na generaci, a to zejména prostřednictvím změny důrazu na jednotlivé okolnosti práce.** Matky studentek a studentů mění názor na to, které aspekty jsou pro ženu při volbě zaměstnání důležité. Ve srovnání s vlastní minulou situací při volbě zaměstnání považují dnes pro současné ženy za výrazně důležitější finanční stránku práce, prestiž profese a možnost postupu v zaměstnání. Studentky zase považují pro sebe za stejně důležité na práci ty hodnoty, o kterých si myslí, že pomohly jiným ženám k úspěchu (jejich práce je baví). Dvě třetiny studentek očekává, že hledání pracovního uplatnění pro ně nebude jednoduché, ale že se to podaří narozdíl od matek, z nichž zhruba 40% tvrdí, že při hledání svého zaměstnání neměla vůbec problémy. **Důležité je, že studenti a studentky považují mnohem častěji než generace jejich rodičů za bariéru úspěšnosti v práci péči o děti.** Při srovnání důležitosti této bariéry ze zkušenosti generace matek studentů a studentek s očekáváním důležitosti této bariéry v budoucím uplatnění studentek v práci došlo k výraznému nárůstu.

Alena Křížková

Tabulka 6: Srovnání okolností, které byly překážkami v uplatnění nebo postupu žen na trhu práce (matky, otcové VŠ studentů a studentek) a očekávání těchto překážek u studentů a studentek VŠ v budoucnosti. Součet odpovědí určitě ano a spíše ano v %.

Výroky:

Matky: *Následující okolnosti byly překážkami v mém uplatnění nebo postupu na trhu práce.*

Otcové: *Domnívám se, že následující okolnosti byly překážkami v partnerčině uplatnění nebo postupu na trhu práce.*

Studentky: *Očekávám, že následující okolnosti budou překážkami v mém uplatnění nebo postupu na trhu práce.*

Studenti: *Domnívám se, že následující okolnosti mohou být u žen – mých kolegyně z VŠ – překážkami v uplatnění nebo postupu na trhu práce.*

	Matky	Otcové	Studentky	Studenti
Mateřská a rodičovská dovolená	48	56	77	91
Péče o předškolní a školní děti	44	47	61	73
Diskriminace žen	17	12	20	39
Sexuální obtěžování na pracovišti	2	11	4	17
Péče o domácnost	35	33	14	25
Péče o rodiče	9	14	10	22
Požadavky partnera – angažovanost v rodině	24	18	13	34
Nedostatečné schopnosti – srovnání s muži	4	4	10	17
Nedostatečná atraktivita – srovnání se ženami	8	9	7	32

NEZAMĚŠTNANÉ ŽENY NA TRHU PRÁCE – PŘÍPADOVÁ STUDIE

Úvod

Nezaměstnanost je celosvětový ekonomický a sociologický problém. Od roku 1997 se na úrovni EU kontrolují národní akční plány zaměstnanosti předkládané všemi členskými státy. Rozšíření EU považuje řada odborníků za příležitost k ekonomickému oživení a tvorbě nových pracovních míst v celé EU. Předpokládáné krachy podniků v nově přistupujících zemích způsobené náporom konkurence a z toho plynoucí propouštění by měly přinejmenším vyrovnat investice, akvizice či přesuny provozů do „příznivějších“ podmínek, vedené snahou vydělat na komparativní výhodě lacíné pracovní síly. V poslední dekádě Česká republika prošla řadou významných politických, ekonomických a sociálních změn. Odrazilo se ve změně životního stylu i životní úrovni lidí. **Možnost podnikat, stejně tak jako např. ztratit práci a být nezaměstnaný, byly ještě v historicky nedávné době nepoznané skutečnosti.**

Tento příspěvek je zaměřen na ženy na trhu práce, protože pozice žen ve společnosti je signifikantním znakem demokratizace společnosti. V posledním období je věnována poměrně velká pozornost uplatnění žen v řídicích funkcích, a to jak našimi, tak zahraničními autorkami. V průběhu posledních čtyř let vznikaly na Fakultě podnikatelské Vysokého učení technického v Brně projekty (pracovali na nich také studenti posledního ročníku v rámci svých diplomových prací), které se kromě zmíněné skupiny „úspěšných“ žen zabývaly ženami nezaměstnanými.

ZDŮVODNĚNÍ A CÍLE PROJEKTU

1. Nezaměstnanost žen v ČR tvořila v poslední dekádě více než polovinu celkové nezaměstnanosti v ČR. Srovnání s ostatními zeměmi dokazuje, že to není lokální problém, ale fakt, kterému čelí také státy EU [in Putnová 2003].
2. Ženy mají někdy více variant řešení nezaměstnanosti než muži. Které z nich využívají?
3. Přestože v oblasti legislativy bylo dosaženo antidiskriminačních opatření, včleněných do procesního práva civilního a správního [Spáčilová in Putnová 2003], zkušenosti žen při přijímacích pohovorech vypovídají o existenci diskriminačního jednání. Tento projekt sledoval procentuální zastoupení diskriminačního chování ze strany zaměstnavatelů.
4. Projekt monitoroval práci úřadů práce v různých lokalitách ČR a míru jejich informační podpory v otázkách rovných příležitostí mužů a žen.

Stanoveným cílům odpovídala metodika založená na kvalitativním výzkumu 40 nezaměstnaných žen v Liberci. Polovina z nich byla nezaměstnaná sedm a více měsíců. Pouze 20% z nich navštěvuje rekvalifikační či jiný (jazykový) vzdělávací kurs. Individuálně vedené rozhovory byly kvantifikovány a vyhodnoceny [Plachecká 2003]. Dlouhodobě také sledujeme práci úřadů práce a materiály, které nabízejí uchazečům o práci.

Tabulka 1. Co je pro Vás nejhorší v době nezaměstnanosti?

co je nejhorší	Známky	Průměrná známka
Finance	1 2 3 4 5	3,8
Sociální kontakt	1 2 3 4 5	3,0
Pocit méněcennosti	1 2 3 4 5	3,1
Jiné	1 2 3 4 5	–

Tabulka 2. Vidíte něco pozitivního na tom, že jste nezaměstnaná?

NE	19
Mám více času na rodinu a děti	6
Více času, psychický odpočinek, relax, čas na hobby	14
Mohu déle spát	1

Tabulka 3. Změnilo se něco ve Vašem osobním životě od té doby, co jste nezaměstnaná?

NE	23
Méně peněz	10
Více času	2
Více odpovědnosti	2
Návrat domů	1
Zhoršení psychiky	1
Syn též nemá práci = 2/3 rodiny je nezaměstnaná	1

Tabulka 4. Co plánujete do budoucna?

nalézt práci	24
pořídit si děti	2
au-pair	2
uzdravit se	2
vedlejší pracovní poměr	4
Předčasný důchod	2
Studium	4

Tabulka 5. Očekáváte, že Vám úřad práce nalezne zaměstnání?

ANO	4
Spíše ANO	2
NE	17
Spíše NE	15
Chráněné pracoviště	2

VÝSLEDKY PROJEKTU

Ptali se Vás zástupci zaměstnavatele při přijímacích pohovorech na děti nebo/a na Vaši rodinnou situaci?

– ANO: 30% – NE: 70%

Zdroj: Plachecká 2004

JE TO LEPŠÍ, NIKOLI VÝBORNĚ

Tato studie přinesla několik podnětů a inspiraci pro další výzkum. **Přestože 60 % z dotazovaných uvedlo, že chce najít práci, pouze 20 % z nich se dále vzdělává či rekvalifikuje.** Kursy či celoživotní vzdělání jsou jednak dobrou přípravou na další zaměstnání, a jednak nabízejí sociální kontakty, které respondentky uvedly jako druhou nejdůležitější ztrátu, kterou v období nezaměstnanosti pocítují. Řešení současné situace dotazované ženy vidí jednak v získání práce, ale také v založení rodiny či zahájení studia nebo práce mimo ČR. Na úřady práce při hledání zaměstnání nespolehá 80% respondentek. Úřady práce se významně podílejí na informační kampani. Jednak nabídkou vzdělávacích kursů a informacemi (profesionálně dobře připravenými) k otázkám rovných příležitostí, ale také šířením osvěty, týkající se např. přípravy na přijímací pohovory, sestavení životopisu apod. Bohužel v České republice neexistují „job centra“, komerční zařízení, kde by se poptávaná místa ze strany zaměstnavatelů nabízela těm uchazečům, kteří se aktivně o místo ucházejí. Personální agentury na českém trhu se zatím věnují ponejvíce vyhledávání míst ve středních nebo raději vyšších pozicích, která jsou pro agentury finančně zajímavější.

Zaměstnavatelé v ČR se dosud také nenaučili využívat moderní způsoby zaměstnanosti, např. teleworking – práci z domova přes počítač a internet či sdílení 1 pracovního místa 2 pracovníci. **Raději eliminují riziko pracovní nepřítomnosti odmítáním žen, které jsou z jejich pohledu rizikové – mají malé děti či plánují rodinu.** Dokládá to fakt, že téměř třetina dotazovaných žen se během přijímacího pohovoru setkala s diskriminačními otázkami. Přes všechny tyto kritické výhrady sledujeme pozitivní vývoj a kultivaci jednání jak ze strany personalistů, tak úřadů práce. V dalších studiích by bylo vhodné věnovat nezaměstnaným ženám nadále pozornost a sledovat také vývoj vztahů v rodině, kde je žena více než šest měsíců nezaměstnaná.

Anna Putnová

Autorka působí na Podnikatelské fakultě VUT v Brně.

INFORMACE

PROJEKT GENDER MANAGEMENT

Otázce rovných příležitostí žen a mužů se dostává čím dál tím větší pozornosti, a je tedy stále složitější se v jednotlivých oblastech zorientovat. Zároveň stoupá zájem o konkrétní techniky, které je možné realizovat v praxi. V reakci na tyto potřeby se pracovnice Gender centra při Masarykově univerzitě v Brně rozhodly vytvořit **internetový portál, který se bude specificky věnovat otázce rovných příležitostí v zaměstnání, zejména tedy s ohledem na genderově citlivou personální politiku, resp. personální management.**

Projekt Gender management <<http://management.gendernora.cz>> byl vytvořen za účelem **zprostředkovávat překlady zajímavých zahraničních studií, které informují o praktickém uplatňování různých nástrojů, které umožňují mužům a ženám mít v zaměstnání rovné šance.** Zveřejněné texty pokrývají kromě podpory žen i koncepty pracovního prostředí přátelského rodině a sladování pracovního a osobního života, které jsou jistě zajímavé pro všechny, především pro rodiče.

Nechceme se však omezit pouze na překlad zahraničních textů, protože je zřejmé, že mnohé zkušenosti nelze v českém prostředí uplatnit, ať už z důvodů jiné kultury či mentality nebo odlišného právního systému. Proto využíváme zaměstnavatele i jednotlivce, aby do projektu přispívali ať už komentářem v diskusi, či typem na zajímavé informace. Nabízíme též prostor pro sdělení zkušeností s již realizovanými programy či informování o programech připravovaných. Do budoucna též chystáme tištěnou brožuru, zajímavým českým projektům dáme rády prostor i tam.

Jaká je tedy struktura stránek projektu Gender management a jaké informace je zde možné najít?

V „**návodech**“ najdete stručné přehledy základních způsobů uplatňování rovných příležitostí v praxi. Pro zjednodušení rozlišujeme tři úrovně jejich realizace:

- Začlenění principů rovných příležitostí na všech úrovních, např. v inzerci není zvýhodňováno jedno pohlaví, je dbáno na to, aby všichni zaměstnaní měli stejné šance účastnit se vzdělávacích programů.
- Zapojení rodičů, a tedy podpora pracovního prostředí přátelského rodině, např. možnost flexibilní pracovní doby, vytvoření dětského koutku či realizace jednorázových akcí pro rodiče s dětmi.
- Podpora žen je důležitá v případech, kdy ženy z různých důvodů plně nevyužívají svého potenciálu, a je proto vhodné podpořit je v dalším profesním růstu. V úvahu připadají například supervize či mentoring nebo podpora spolupráce ženských skupin z různých organizací, které se věnují obdobné činnosti.

Sekcí návody podrobněji rozvádějí a doplňují tři následující:

V „**příkladech z praxe**“ uvádíme na dvě desítky prezentací firem, doposud převážně zahraničních, které se snaží otázku rovných příležitostí aktivně řešit a nabízejí svým zaměstnancům a zaměstnankyním různé možnosti, které jim lépe umožní sladovat rodinné a pracovní povinnosti. Příkladem těchto opatření může být nabídka flexibilní pracovní doby, stlačeného pracovního týdne či práce z domova. Uvedené jsou také příklady méně náročných aktivit, které však působí velmi vstřícně. Příkladem může být Den dcer pořádaný ve Švýcarsku nebo možnost nabízená rakouským rodinným pivovarem, kdy prodejci a řidiči mohou vzít na cestu své děti.

V části „**příběhy**“ bychom chtěly zveřejňovat osobní výpovědi lidí, kteří mají zkušenosti s některými flexibilními opatřeními či zapojením do projektů na podporu rovných příležitostí, a mohou zodpovědně posoudit výhody i nevýhody takové nabídky. V současnosti je k dispozici překlad výpovědi irského zaměstnance, který po dobu sedmi let využíval možnost sdílení pracovní místa, tedy rozdělení jednoho pracovního úvazku mezi dvě osoby.

V „**dokumentech**“ nabízíme rozsáhlejší texty k výše uvedeným třem oblastem: rovné příležitosti, resp. gender mainstreaming, podpora žen a podpora rodiny. Najdete zde například podrobnější charakteristiku termínu *skleněný strop* nebo výsledky zajímavé irské studie „Opustit úmornou práci: získávání rovnováhy mezi pracovním a osobním životem.“

Součástí stránek jsou samozřejmě i části „**slovníček pojmů**“, uvádějící související pojmy, jako je například gender, feminismy, rovnost šancí, segregace pracovního trhu aj., nebo „**odkazy**“ uvádějící adresy dalších relevantní českých i zahraničních stránek. Zajímavé informace je též možné získat díky sekci publikace, kde se snažíme uvádět materiály dostupné v České republice, případně studie, které jsou volně ke stažení na internetu.

Máte-li nějaký dotaz, na který nemůžete v uvedených sekcích najít odpověď, pošlete nám ho e-mailem. Obecně zajímavé dotazy i s odpověďmi uveřejníme v části „**otázky a odpovědi**“. Momentálně zde najdete odkazy na informace o české a evropské legislativě.

Domovská stránka projektu obsahuje sekci „**novinky**“, kde mimo jiné uvádíme informace o konaných seminářích a konferencích a zároveň zobrazujeme aktuality ze zpravodajství z genderové oblasti portálu Econnectu <<http://gender.ecn.cz>>, to umožňuje zájemcům a zájemkyním o další témata související s gender a feminismy získat obsáhlejší informace.

Projekt Gender management <<http://management.gendernora.cz>> je realizován pod záštitou Gender centra Fakulty sociálních studií MU v Brně <<http://fss.muni.cz/gender>> a je podpořen Nadací Open Society Fund Praha <<http://www.osf.cz>>. V budoucnosti by se projekt a jeho další rozvoj měly stát součástí aktivit nově založené brněnské organizace Informační genderové centrum Nora <<http://www.gendernora.cz>>. Projekt můžete podpořit umístěním ikony na vaše stránky, což zároveň umožní přímé propojení vašich a našich stránek. V případě zájmu o spolupráci nás kontaktujte na uvedených e-mailech.

*Kateřina Machovcová
Autorka působí na katedře sociologie
Masarykovy univerzity v Brně.*

MĚNÍCÍ SE MUŽI

MEZINÁRODNÍ SEMINÁŘ O MUŽSKÉ REZISTENCI KE ZMĚNÁM V PERSPEKTIVĚ ROVNOSTI MUŽŮ A ŽEN. TOULOUSE 20. - 21.2.2004

O čem hovoříme, když mluvíme o mužích? O čem vypovídají muži, když hovoří o světě, o své zkušenosti, o rovnosti, o vztahu k práci, rodině, sexualitě, o mužskosti? Tyto a mnohé další otázky si kladli organizátoři a organizátorky semináře, který uspořádali letos v Toulouse u příležitosti dokončení evropské studie o mužské rezistenci ke změnám. Tento mezinárodní komparativní projekt, podpořený Evropskou komisí, řešil společně francouzský tým Simone - Sagesse/ Université Toulouse - Le Mirail, belgický tým asociace Ex-Aequo/ Université Catholique de Louvain-La-Neuve a řecký výzkumný tým KHETI/Pantheon Université. Cílem projektu bylo vysvětlit postoj mužů ke změnám v otázkách rovnosti příležitostí mužů a žen nebo příčiny prezentace postojů většiny mužů jako rezistentních a odporujících přijmout nebo přispět k takovým změnám, které by genderové rovnosti napomohly. Studie se zaměřila na tři skupiny mužů: politici a úředníci, jejichž práce se vztahuje k politikám rovnosti, odboráři, prosazující otázky rovnosti a kombinace práce a rodiny, muži, kteří se rozhodli změnit vlastní způsob života ve smyslu větší rovnosti ve vztahu k ženám.

Protože seminář byl jedním ze vzácných setkání vědců, specializujících se na rozvíjející se mužská studia, byl pojatý nejen jako příležitost informovat o výsledcích ukončeného projektu, ale také jako příležitost promyšlet další směry studia a výzkumu maskulinity. Proto Daniel Welzer-Lang ve své úvodní řeči poukázal na hlavní problémy, které se k mužské pozici ve společnosti váží a také na ty, se kterými se mužská studia ve vědě setkávají. Na začátku příznacně poděkoval všem administrativním silám, pomocníkům, technikům, a také všem ženám, které vykonávají práci v domácnostech všech zúčastněných, protože bez této jejich „neviditelné“ práce by nemohl proběhnout ani projekt, a ani konference. Všichni vědci a výzkumníci jsou na této práci závislí stejně jako všichni vysoce pracovní angažovaní muži. Poukázal na velmi pomalý rozvoj mužských studií. Welzer-Lang poukázal zejména na koncepci dominance a moci, které je třeba z mužského hlediska studovat, a vyslovil také myšlenku, že proto, **aby se změnil vztahy mužů k ženám, musí být nejdříve změněny vztahy mezi muži samotnými.**

Norský sociolog Jorgen Lorentzen, který byl na seminář pozván jako odborník dlouhodobě se zabývající mužskými studii, popsal dlouhou cestu, kterou bylo třeba absolvovat dokonce i v Norsku, aby vedle centra ženských studií vzniklo na univerzitě centrum pro studium mužů. Lorentzen představil myšlenku rovnosti založenou na konceptu demokracie a ukázal problém v omezených cílech a nárocích, které si na změny mužských rolí a mužské pozice společnost klade. Princip demokracie chce uplatnit např. v otázce rodičovské dovolené, a tedy pokud je dnes v Norsku 12 měsíců rodičovské dovolené plně hrazeno a 1 měsíc z toho je vyhrazen pro otce (pokud tuto možnost otec nevyužije, tento měsíc propadá), Lorentzen navrhuje rovnost ve smyslu 6 měsíců pro matku a 6 měsíců pro otce. Takové pravidlo by podle Lorentzena napomohlo vytvořit z mužů odpovědné a pečující otce. **Podle Lorentzena je také třeba se více ve výzkumu mužů a mužského vidění světa zaměřit na práci, která je centrální pro konstrukci maskulinity.** Poukázal dokonce na jednu z možností vidění konceptu práce, kterým se snad nikdo v sociologii nezabývá, a to zkoumání, jak práce odtrhává otce od dítěte. Proto navrhuje, aby politiky a opatření, napomáhající lépe kombinovat práci a rodinu, byly vytvářeny a nabízeny také mužům-otcům, např. zkrácená pracovní doba pro otce s dětmi v předškolním věku.

Prezentace výsledků výzkumu byly zaměřeny na dekonstrukci mužské dominance ve třech sledovaných zemích ve sféře práce a ve sféře rodiny. V současné době dochází k novému vyjednávání genderového kontraktu, které souvisí s tzv. krizí maskulinity. Ovšem jedním z výsledků komparativní studie bylo zjištění, že k tomuto posunu ve vnímání a prožívání maskulinity ve smyslu jejího oslabování, které je spojeno s celospolečenskými změnami (oslabování pozice církve, armády, proces individualizace atd.) zatím nedochází v řecké společnosti. Naproti tomu ve Francii a Belgii je v poslední době zřetelná dynamika zejména rodičovských modelů, dochází k oslabování manželského modelu, což napomáhá změnám v definici maskulinity. Pro Řecko se také oproti Francouzům a Belgičanům nemění nic na centralitě práce v životě mužů ani jejich vztah k rozdělení práce v domácnosti.

Socioložka Christine Castelain-Meunier, která se v rámci francouzské sociologie genderu specializuje na mužská studia, představila tři modely mužskosti a genderových vztahů obecně: tradiční, industriální a současný, ke kterému se pojí mobilita identit a fakt, že rodina již nadále není centralizována okolo otce. Španělský sociolog Ignasi Pons i Antón z Barcelonské univerzity ve své prezentaci identifikoval faktory, které zabraňují změně ve vztahu mužů k rovnosti mužů a žen: **Muži patří od narození do dominantní skupiny, sebehodnocení mužů je založeno na privilegiu nadřazenosti, rovnost představuje pro muže ohrožení jejich identity založené na dominanci, muži nejsou dostatečně empatictí, aby dokázali pochopit pozici žen.**

ČTYŘI ŘÍŠE A JEDNO ROZŠÍŘENÍ 5. POSTGRADUÁLNÍ KONFERENCE O STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPE LONDÝN, 6. - 8. 11. 2003

Škola Slovanských a Východoevropských Studií (SSEES) při University College v Londýně pořádá každoročně mezinárodní konferenci shromažďující vědce zabývající se střední a východní Evropou. Konference jsou určeny hlavně PhD. studentům, kterým dávají příležitost představit svůj výzkumný projekt před odborným publikem, proniknout tak do tajů vědecké prezentace a získat užitečné kontakty mezi profesory a svými vrstevníky zabývajícími se podobným tématem. Během pěti let konání těchto konferencí se tato událost ale stala natolik prestižní, že přitahuje i mnohé starší a zkušenější odborníky.

Pátá výroční postgraduální konference se konala od 6. do 8. listopadu loňského roku v Londýně přímo na půdě organizátora, tedy SSEES (podle tradice se každý lichý ročník odehrává právě tam a každý sudý ročník na nějakém jiném místě ve světě). Přítomni byli doktorandi a postdoktorandi z většiny středo- a východoevropských zemí a z některých zemí bývalého Sovětského Svazu, stejně jako několik profesorů – odborníků na prostor střední a východní Evropy (Prof. George Kolankiewicz, Prof. Geoffrey Hosking, Em. Prof. László Péter, Prof. Robert Pynsent). Program byl rozdělen do tématických panelů, které vždy probíhaly čtyři současně, což umožnilo nechat zaznít skoro 150 příspěvků. Vzhledem k celkové orientaci konference převažovaly příspěvky z oblasti politické vědy a ekonomie, pojednávající o průběhu či důsledcích politické a ekonomické transformace jednotlivých zemí. Prostor byl ale dán všem tématům, jedinou podmínkou bylo jejich zakotvení v realitě některé ze zemí střední a východní Evropy. Silně byla zastoupena také oblast sociologické a politologické analýzy kultury a umění.

Nemálo příspěvků se nějakým způsobem dotýkalo problematiky postavení žen a genderových vztahů na území střední a východní Evropy. Ula Chowanicz z Jagiellonian University představil analýzu postavení ženy a matky v polské společnosti 90. let v porovnání se „sovětskou“ polskou ženou předchozích desetiletí. Značná pozornost byla věnována situaci žen v Rusku: Loudmila Ouarova z University of Delaware se zabývala problematikou genderu, práce a příjmu v Rusku; Guseľ Sabirova ze Sociologického ústavu v Moskvě přednášela o vztahu tří generací moskevských muslimských žen a Olga Tchepournaia z Evropské univerzity v Petrohradě hovořila o současné účasti ruských žen v pravoslavné církvi. Eric Weaver z University of Oxford se zamýšlel nad maďarským sexuálním exceptionalismem, tedy představou maďarských mužů (a žen) o výjimečnosti jejich sexuálních kvalit. Díky přítomnosti dvou českých výzkumníků, tj. mě a Marcela Tomáška z brněnské Masarykovy univerzity, byl jeden z panelů věnován sociologii rodiny v České republice (příspěvky Singles – volba, smůla nebo nutnost? a Otcovství v České republice – stabilita a změny).

Díky bohatému večernímu programu organizovanému a dotovanému mimo jiné například Polskou a Slovenskou ambasádou měli účastníci konference skutečně mnoho příležitostí se poznat a rozvinout pracovní i neformální kontakty. Příští ročník konference je plánován na podzim 2004 a bude se tentokrát konat ve Varšavě.

GENDER & SOCIOLOGIE SOU AV ČR

adresa: Sociologický ústav AV ČR

Gender & sociologie

Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 2 2222 0924, fax: +420 2 2222 0143

E-mail: genderteam@soc.cas.cz, Internet: www.genderonline.cz

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM - bulletin týmu Gender & sociologie vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Čtvrtletník je součástí projektu „Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do Evropské unie“ v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. číslo: S7028002). Vychází čtvrtletně a je distribuován zdarma v nákladu 350 ks. Číslo 1/2004 vyšlo v dubnu 2004. Vydání připravily členky týmu: Marie Čermáková, Hana Hašková, Alena Křížková, Marcela Linková, Hana Maříková, Eva Nechvátalová a Radka Radimská (redaktorka čísla). Korespondenci zasílejte prosím na adresu: Sociologický ústav AV ČR, Gender & sociologie, Jilská 1, Praha 1, 110 00 nebo e-mailem: genderteam@soc.cas.cz.

ISSN 1213-0028